

MED PERIFERIN I CENTRUM

En undersökning av stadsranden och hur den kan te sig i ett kulturhistoriskt landskap

Emma Falk
Examensarbete 30 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Landskapsarkitektprogrammet, Ultuna
Uppsala 2024

Med periferin i centrum: En undersökning av stadsranden och hur den kan te sig i ett kulturhistoriskt landskap

With the periphery in the center: An investigation of the urban fringe and how it can appear in a cultural landscape

Emma Falk

Handledare:	Katri Lisitzin, SLU, Institutionen för stad och land
Examinator:	Ulla Berglund, SLU, Institutionen för stad och land
Bitr. examinator:	Åsa Ahrlund, SLU, institutionen för stad och land
Omfattning:	30 hp
Nivå och fördjupning:	Avancerad nivå A2E
Kurstitel:	Självständigt arbete i landskapsarkitektur
Kurskod:	EX0533
Program:	Landskapsarkitektprogrammet, Ultuna
Kursansvarig inst.:	Institutionen för stad och land
Utgivningsort:	Uppsala
Utgivningsår:	2024
Omslagsbild:	Vy över Škaljari sett från vattnet (2010)
Upphovsrätt:	Alla bilder används med upphovspersonens tillstånd. Foton och illustrationer av författaren om inget annat anges. Kartor är orienterade mot norr.
Originalformat:	A3
Elektronisk publicering:	https://stud.epsilon.slu.se
Nyckelord:	landskapsanalys, stadsrand, landskapsplanering, kulturlandskap, randzon, dikotomi, periferi, stad och land, urban fringe, urban sprawl

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap

Institutionen för stad och land

Avdelningen för landskapsarkitektur

Sammanfattning

Uppsatsen handlar om stadsranden och inleds med en teoretisk genomgång av olika teorier som berör stadsranden. Den andra delen av uppsatsen beskriver en genomförd landskapsanalys av ett stadsrandsområde.

Stadsranden är det som uppstår i gränzonen mellan två olika kategorier; staden och landsbygden. I litteraturen framstår att det finns en mental gränsdragning mellan stad och land som har gjort att de områden som faller utanför dessa indelningar riskerar att ramla mellan stolarna. Att sätta ord på någonting är att ge det makt. Därför menar jag att begreppet stadsrand har en viktig roll att spela för att kunna tolka de delar av staden som inte kan delas in i de klassiska kategorierna.

En egenskap hos stadsrandens landskap är dess föränderlighet och dynamik, liksom att det kan uppfattas som fragmenterat. Att stadsrandsområden har en tendens att uppfattas som diffusa och svårlästa kan vara kopplat till en brist på den historiskt förankrade identitet som ett läsbart kulturlandskap kan förmedla. Områden som uppvisar stadsrandens egenskaper förknippas ofta med svag social och ekologisk hållbarhet, men det går även att se värden förknippade med den sorts gleshet och oprogrammerade ytor som kan finnas i stadsranden.

Det finns olika synsätt ifråga om vilken typ av strategi som är lämplig för att hantera de negativa aspekterna av stadsrandsområden. En viktig åtgärd är att förbättra läsbarheten i områdena, både fysiskt och mentalt. För det kunna göra det behöver både människors förmåga att läsa landskapet höjas, liksom att landskapets läsbara fysiska strukturer tydliggörs.

Som en del av uppsatsen har en landskapsanalys genomförts i området Škaljari i Kotorbukten, Montenegro. Analysområdet är valt utifrån att det uppfyller många av de karaktäristiska kännetecknen för stadsranden som har behandlats i teoridelen. För att kunna analysera området utifrån temat stadsranden har en anpassad metod för landskapsanalys tagits fram genom att föra ihop två befintliga analysmetoder; en kulturhistoriskt orienterad och en metod för landskapskaraktärisering. Metoden utgår ifrån en stegvis arbetsprocess med där de fem faserna är: Förberedelse - Beskrivning - Tolkning - Värdering - Aktivering.

Resultatet av landskapsanalysen har lett till bedömningen att Škaljaris historia som stadsrand kan ha påverkat områdets utveckling negativt eftersom området varken är självständigt eller accepteras som en riktig del av den närliggande historiska staden Kotor. Att ligga i skuggan av en ringmursstad med stark kulturhistoria har lett till att det har varit svårt att definiera Škaljaris egna värden, och området har länge blivit förbisett i planeringen. Riktlinjer för att säkra en positiv utveckling av området omfattar bland annat att förstärka Škaljaris egen identitet och stärka områdets rumsliga sammanhang.

Summary

This essay deals with the concept of the urban fringe, and begins with a theoretical review of various theories that concern the urban fringe. The second part of the essay describes a completed landscape analysis of an urban fringe area.

The urban fringe is what occurs in the border zone between two different categories; the city and the countryside. In the literature, it appears that there is a mental demarcation between city and country which has meant that the areas that fall outside these divisions are at risk of falling through the cracks. To put words to something is to give it power. Therefore, I believe that the concept of urban edge has an important role to play in being able to interpret the parts of the city that cannot be divided into the classic categories.

A characteristic of the urban fringe landscape is its changeability and dynamism, as well as the fact that it can be perceived as fragmented. That urban fringe areas have a tendency to be perceived as diffuse and difficult to read may be linked to a lack of the historically anchored identity that a legible cultural landscape can convey. Areas that exhibit the characteristics of the urban fringe are often associated with weak social and ecological sustainability, but it is also possible to see the values associated with the kind of sparseness and unprogrammed areas that can be found in the urban fringe.

There are different views on what kind of strategy is appropriate to deal with the negative aspects of peri-urban areas. An important measure is to improve legibility in the areas, both physically and mentally. To be able to do that, both people's ability to read the landscape needs to be increased, as well as the landscape's legible physical structures being made clear.

As part of the thesis, a landscape analysis has been carried out in the area of Škaljari in the Bay of Kotor, Montenegro. The analysis area is chosen based on the fact that it fulfills many of the characteristic features of the urban fringe that have been treated in the theory part. In order to be able to analyze the area based on the theme of the urban fringe, an adapted method for landscape analysis has been developed by bringing together two existing analysis methods; a culture-historically oriented and a method for landscape characterization. The method is based on a step-by-step work process with the five phases being: Preparation - Description - Interpretation - Valuation - Activation.

The result of the landscape analysis has led to the assessment that Škaljari's history as a city fringe may have negatively affected the area's development, as the area is neither independent nor accepted as a proper part of the nearby historic city of Kotor. Being in the shadow of a walled city with a strong cultural history has meant that it has been difficult to define Škaljari's own values, and the area has long been overlooked in planning. Guidelines to ensure a positive development of the area include, among other things, strengthening Škaljari's own identity and strengthening the area's spatial context.

Fig.1:1

Tack

När jag skulle bestämma ämne för examensuppsatsen hade jag svårt att välja mellan att studera stadsranden eller att fördjupa mig i landskapsanalys. När jag dessutom fick möjligheten att göra exjobbet i Montenegro blev resultatet att jag kombinerade allt, stärkt av min handledare Katri Lisitzins optimism.

Jag är väldigt glad för att ha haft chansen att göra någonting spännande, och samtidigt upplevt lyxen att få nya vänner under vägens gång. Processen har varit rolig och fylld av höjdpunkter, men det har även funnits en del dåliga dagar när det har känts svårt att få ihop allt. Som tur är har jag en lång lista av människor som jag vill tacka för att de har hjälpt och stöttat mig på olika sätt.

Karin Forsberg, Helena Strandgren och Freddie Mercury har varit med mig i flygledartornet på Engelska parken. Milinko Obradovic och Tijana och Sandra Kostic har öppnat sina hem och sina hjärtan, liksom Stanko Aksentijević och Katja på Dzaod Da. Sandra Capitano och Sasa Cvetkovic som har stor kunskap om Kotor och har delat med sig av både tid och vänskap. Och tack till mina föräldrar och Jenny för allt stöd. Jag vill även tacka de som har hjälpt mig i biblioteket på Maritime Museum of Montenegro i Kotor, och på Kotor's gamla arkiv.

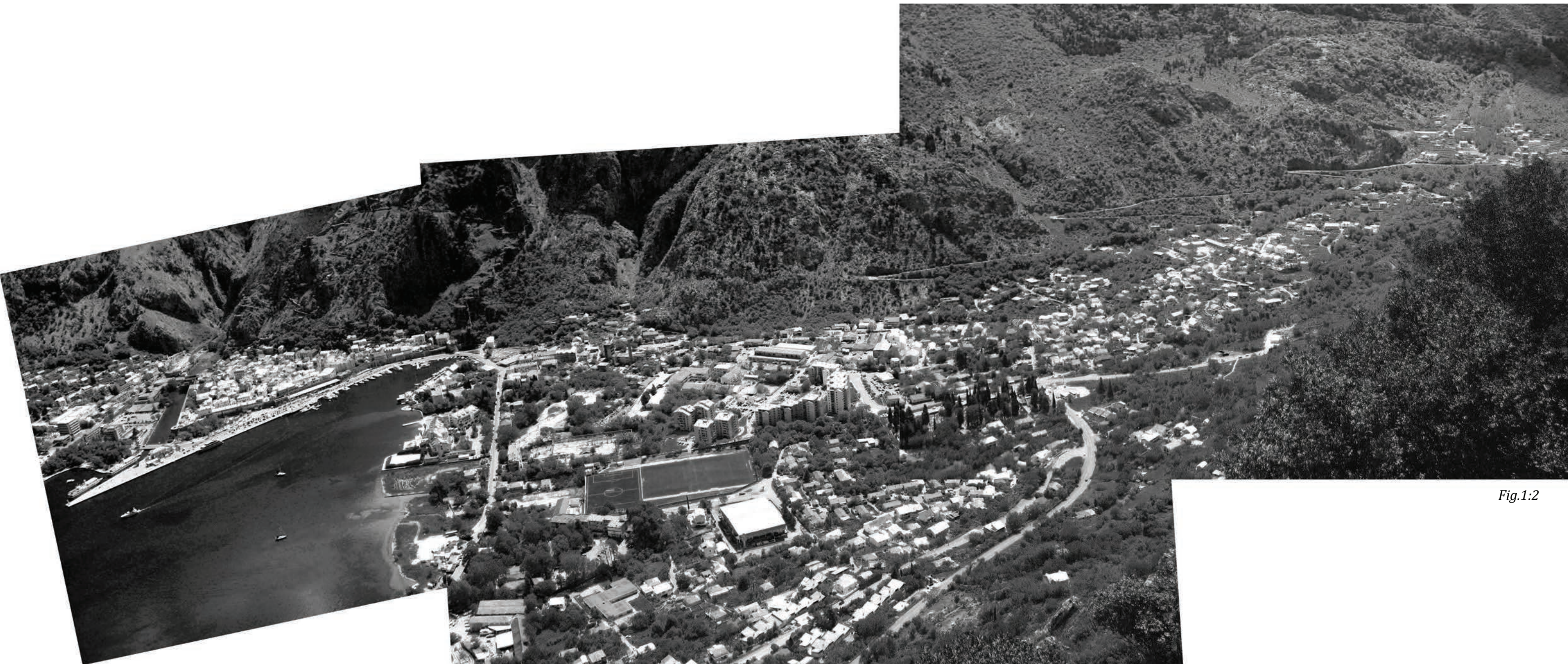

Fig.1:2

INLEDNING

VARFÖR STADSRANDEN?	7
Bakgrund	7
Förutsättningar för uppsatsens genomförande	7
Syfte	7
Avgränsning och målgrupp	7
Disposition	7

TEORI

GRÄNSZONEN MELLAN STAD OCH LAND	9
Stadens årsringar	9
Stadsranden genom historien	10
En klassisk stad	10
Hur kan stadsranden definieras?	11
Stadsrandens karaktär och kännetecken	12
KULTURLANDSKAP	14
Kulturhistorisk läsbarhet	14
LANDSKAPET I STADSRANDEN	15
Stadsrandens utmaningar	15
Stadsrandens kulturlandskap	15
Att förstå stadsrandens landskapet	16
FÖRHÅLLNINGSSÄTT I PLANERINGEN	17
Olika synsätt	17
Makten att styra berättelsen	17
Strategi i stadsranden	17
SAMMANFATTNING	19
Återkoppling till frågeställning	19
Vad är stadsranden	19
Mötet mellan stad och land	19

METOD

LANDSKAPSANALYS	20
Vad är landskapsanalys?	20
Analystraditioner	21
Hur analyserar man ett landskap?	21
VAL AV ANALYSMETOD OCH BESKRIVNING AV ARBETSPROCESSEN	23
Vilken analysmetod är lämplig att använda i det fortsatta arbetet?	23
Kombination av två analysmetoder	23
Arbetsprocess	25

GENOMFÖRANDE

LANDSKAPSANALYS AV ŠKALJARI	28
Utgångspunkt	28
Målsättning	28
Det geografiska sammanhanget	29
Landskapet i Kotorbukten	29
ŠKALJARI	31
Beskrivning av området	31
Landskapets struktur och innehåll	31
Upplevelsen i landskapet	34
SAMMANHANG OCH DYNAMIK	38
Viktiga historiska perioder	38
Škaljari nu och i framtiden	41
Tidsmatris	41
KARAKTÄRSOMRÅDEN	43
Presentation av varje delområde	43
1. Suranj	44
2. Centralstråket	45
3. Riviera	46
4. Dalbotten	47
5. Rakite	48
6. Verkstäderna	49
7. Blandstaden	50

8. Škaljari By	51
9. Vrmac-sluttningarna	52
10. Trädgårdsstaden/ Nove Naselje	53
11. Kukuriku City	54
12. Peluzica	55
13. Rekreatjonsområdet	56

ŠKALJARIS FÖRHÅLLANDE TILL OMGIVNINGEN	57
Det är komplicerat	57
Škaljaris historiska förhållande till Kotor	58
Škaljaris moderna roll som stadsrand	58

VÄRDERING	60
Karta över delområdenas sårbarhet	60
Värdekriterier	60
Utmaningar	61
Möjligheter	62

RESULTAT

STRATEGI FÖR ŠKALJARI	65
Förhållningssätt och riktlinjer för en positiv utveckling	65
FÖRDJUPAD BESKRIVNING AV RIKTLINJERNA	66
- Tydliggör Škaljaris profil	66
- Undanröj barriärer och stärk lokala centrum	67
- Förstärk centrala grönytor för att öka den kulturhistoriska läsbarheten	68
- Förtydliga kopplingar mot naturen och de omgivande bergen	69
AVSLUTNING	70
Diskussion	70
Reflektion	70

REFERENSER

KÄLLFÖRTECKNING	72
Bildkällor	73
Figurförteckning	74
BILAGA 1	76

INLEDNING

VARFÖR STADSRANDEN?

Bakgrund

Stadens övergivna bortglömda mellanrum har fascinerat mig länge, och har genom åren lett till många besök på nedstängda nöjesfält, industrier och gamla bangårdar. Jag är inte ensam om att charmas av det melankoliska och romantiska i bortglömda utkantsområden. Litteratur, konst och musik har sedan romantiken på 1700-talet petat i det övergivna för inspiration. Stadplanerare har i alla tider vänt sig till stadens utkanter för att realisera sina visioner om stadens utveckling, men sedan slutet av 1900-talet har det blivit allt tydligare att obestämda områden i städernas utkanter har uppmärksammats i stadsplaneringen även genom att spela en roll som problemområde, eller som plats för kreativitet (Se t.ex. Qviström 2007).

I den här uppsatsen har jag velat fördjupa mig i det här temat genom att fokusera på det som kallas stadsranden.

I takt med att innerstädernas funktioner förändras och att mobiliteten ökar har det blivit allt vanligare att städer och tätorter expanderar ut över den omgivande landsbygden, i en gles och extensiv form. De områden som befinner sig i gränsszonen mellan de utpräglade urbana och rurala landskapen har av olika anledningar ofta behandlats styvmoderligt i stadsplanering och forskning, om man jämför med den utbredda litteratur som finns angående innerstadens planering. I stadsplaneringstraditionen finns en uppfattning om att staden tydligt skiljer sig ifrån landsbygden, men gränsdragningen mellan vad som räknas som urbant och vad som räknas som ruralt har blivit allt svårare att urskilja i städernas nya glesa expansion (se sid. 11). Den situation som finns i många städer med klassmässig och etnisk segregering samt klimatansträngande bilpendling, har gjort att det har blivit viktigt att se på hur de hittills relativt förbisedda stadsrandområdena kan utvecklas på ett hållbart sätt.

Förutsättningar för uppsatsens genomförande

Arbetet med uppsatsen har genomförts i två steg. Först har fokus legat på en teoretisk undersökning av temat stadsranden, vilken därefter har legat till grund för det praktiska genomförandet av en landskapsanalys i Kotorområdet i Montenegro.

Förutsättningen för uppsatsens genomförande har varit att den största delen av teorigenomgången gjordes under vårterminen 2010 och att jag i juni samma år reste till Montenegro för att på plats göra en landskapsanalys. Tidplanen byggde på att detta sammanföll i tid med min handledares projekt i området.

I den första fasen har målet varit att ge en bakgrund och beskrivning av stadsranden. För att få en överblick och förståelse av det som benämns som stadsranden har jag studerat forskning och teorier som behandlar stadens perifera områden och mötet mellan staden och landsbygden. Med målet att finna ett arbetsredskap för analys av stadsranden har jag vänt mig till litteratur, beskrivningar av metoder och genomförda analyser samt intervjuer, för att därigenom få en bild av hur man på olika sätt kan analysera landskap.

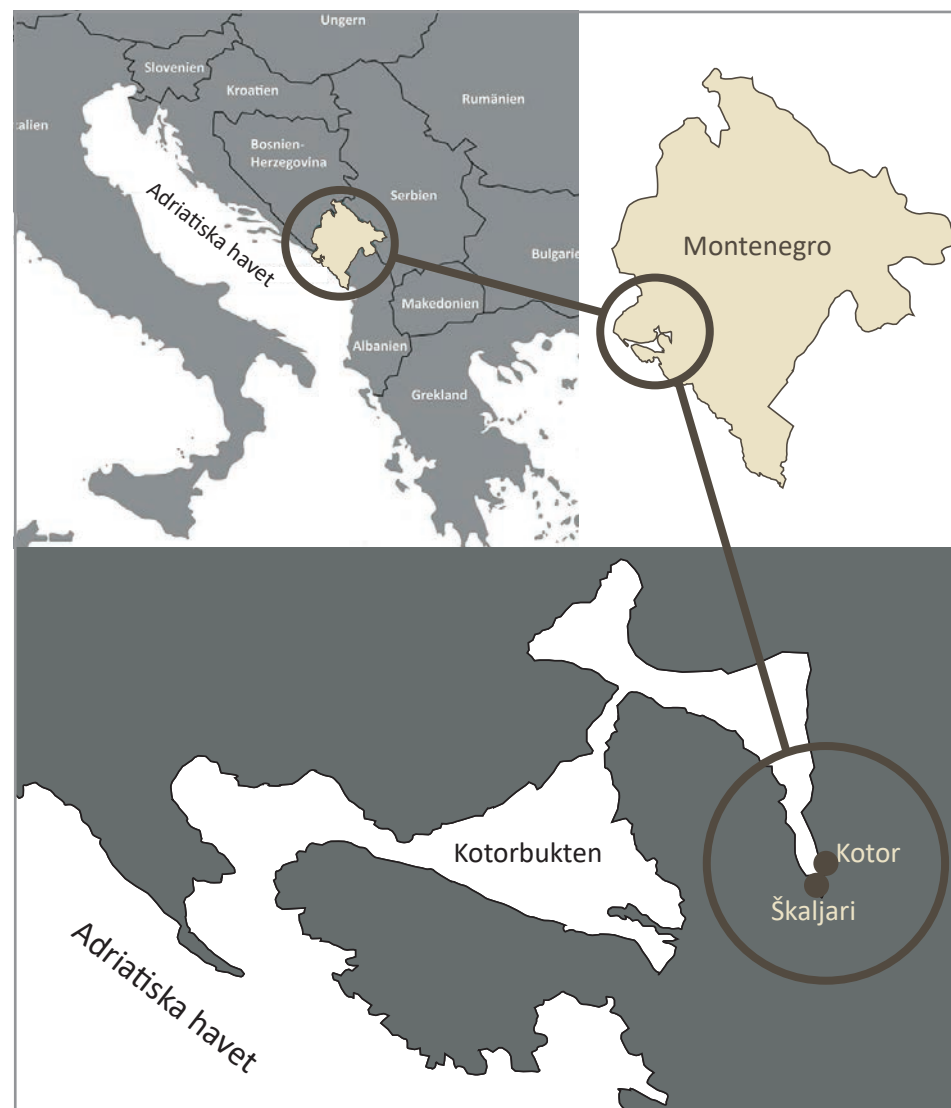

Fig. 1:3 Studieområdet Škaljari ligger utanför ringmursstaden Kotor som är den historiska kärnan i Kotorbukten vid Montenegros kust mot Adriatiska havet. Egen illustration baserad på satellitbilder, 2010.

Den andra fasen av uppsatsen är kopplad till vistelsen i fallstudieområdet. Där har jag med bagaget fullt av kunskap från första fasen sökt i Kotorregionen i Montenegro efter ett område som skulle vara lämpligt att analysera, utifrån de landskapskaraktärer och den problematik som har utkristalliserat sig i den första fasen. Utifrån det funna och avgränsade studieområdet Škaljari har jag med utgångspunkt i främst två analysverktyg utvecklat och tillämpat en metod för att ge en kunskapsöversikt och föreslå riktlinjer för området. Detta beskrivs utförligare under rubriken Metod.

Undersökningen genomfördes under fyra veckor i Kotorbukten i Montenegro. Resultatet av landskapsanalysen redovisas i genomförandedelen av uppsatsen.

STUDIEOMRÅDET - ŠKALJARI I KOTORBUKTEN, MONTENEGRO

Montenegro som ligger längs kusten mot Adriatiska havet deklarerade sig självständigt 2006 och är därmed en av Europas yngsta stater. Landet har stora värden i natur- och kulturmiljöer, och flera internationella och inhemska organisationer är engagerade i att förvalta viktiga miljöer. En viktig del är Kotor som finns upptagen på UNESCO:s världsarvslista. Här finns det ett behov av att arbeta fram planer och riktlinjer för utvecklingen i området. Ett av de största hoten mot kulturarvet i Kotor är att landskapet riskerar att bli svårläst och de historiska egenheterna försvinner när oplanerad och oanpassad bebyggelse sprider ut sig i marginalerna på Kotorbukstens tätorter. Detta är en följd av bland annat en stor inflyttning och ökad turism i området ((Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Ministry of Culture and UNESCO 2007, sid 122).

Syfte

Uppsatsens syfte är att tydliggöra vad stadsranden är och vilken problematik som kan vara kopplad till mötet mellan stad och land, samt att praktiskt tillämpa kunskapen genom att göra en analys av ett område utifrån temat stadsranden.

PRECISERADE MÅL

- Att undersöka teorier om stadsranden och om vad som uppstår i mötet mellan stad och land, samt vad som sker med kulturlandskapet när landsbygdsområden påverkas av en urban utveckling.
- Att studera metoder för analys av landskap där stad möter land.
- Att med utgångspunkt i det studerade temat stadsranden finna ett lämpligt geografiskt fallområde och där genomföra en analys i syfte att ge riktlinjer för områdets fortsatta utveckling.

Avgränsning och målgrupp

Jag har i litteraturstudien valt att fokusera på den delen av det stadsperifera landskapet som ligger i direkt anslutning till mer tätbebyggda stadsmiljöer, och har därmed avgränsat mig från periurbana landskap, dvs. landsbygdsområden som är tydligt påverkade av den urbana staden. Då jag inte talar montenegriska och har en annan kulturbakgrund avgränsar jag mig i genomgången av analysmetoder från sådana metoder som kräver djupgående studier av lokala historiska skrifter, och hög samordning av medverkan från lokala invånare.

Arbetet vänder sig till landskapsarkitekter, stadsplanerare och andra yrkesgrupper som intresserar sig för fysisk planering och urbanisering av landskapet i stadens utkant.

Disposition

Uppsatsens första del är en teoretisk genomgång med fokus på stadsranden och kulturlandskapet och hur dessa begrepp kan förstås.

Stadsranden framstår som svårgreppbar i litteraturen, och för att kunna ha begreppet som utgångspunkt i landskapsanalysen ägnas den första delen av uppsatsen åt att ringa in hur stadsranden dels har beskrivits genom historien och i olika stadsbyggnadsteorier. En genomgång görs av stadsrandens diffusa karaktär och egenskaper, samt av vilka uttryck och former som olika författare har tillskrivit stadsranden.

För att kunna förstå stadsrandens karaktär och betydelse är det av vikt att ha kunskap om hur historiska processer fungerar i landskapet. Därför ingår även beskrivningar av teorier om kulturlandskapet i utgångspunkterna för uppsatsen. Teoridelen avslutas med en diskussion om på vilket sätt stadsranden kan definieras, och hurvida det är relevant att göra detta.

Uppsatsens andra del beskriver vad en landskapsanalys innebär, vilka metoder för landskapsanalys som kan användas och vad som är viktigt att förhålla sig till när man väljer metod. Då ett ställningstagande under arbetets gång har varit att slå ihop två analysmetoder för att anpassa dem till analys av ett stadsrandsområde ges här även en mer ingående beskrivning av metodens uppbyggnad samt hur arbetsprocessen för genomförandet har sett ut.

Under rubriken "Genomförande" presenteras landskapsanalysen som har gjorts i Škaljari i Montenegro. Uppsatsen avslutas med resultatet av analysen i form av strategi och rekommendationer samt med en diskussion kring resultatet och reflektioner över arbetets genomförande.

Fig. 1:4 Vy över Kotorbukten i Google Earth (2023). Längs in i viken syns det område som kallas Škaljari, som är fokus för landskapsanalysen. Ringmursstaden Kotor som är buktens huvudort ligger till höger om Škaljari i bild.

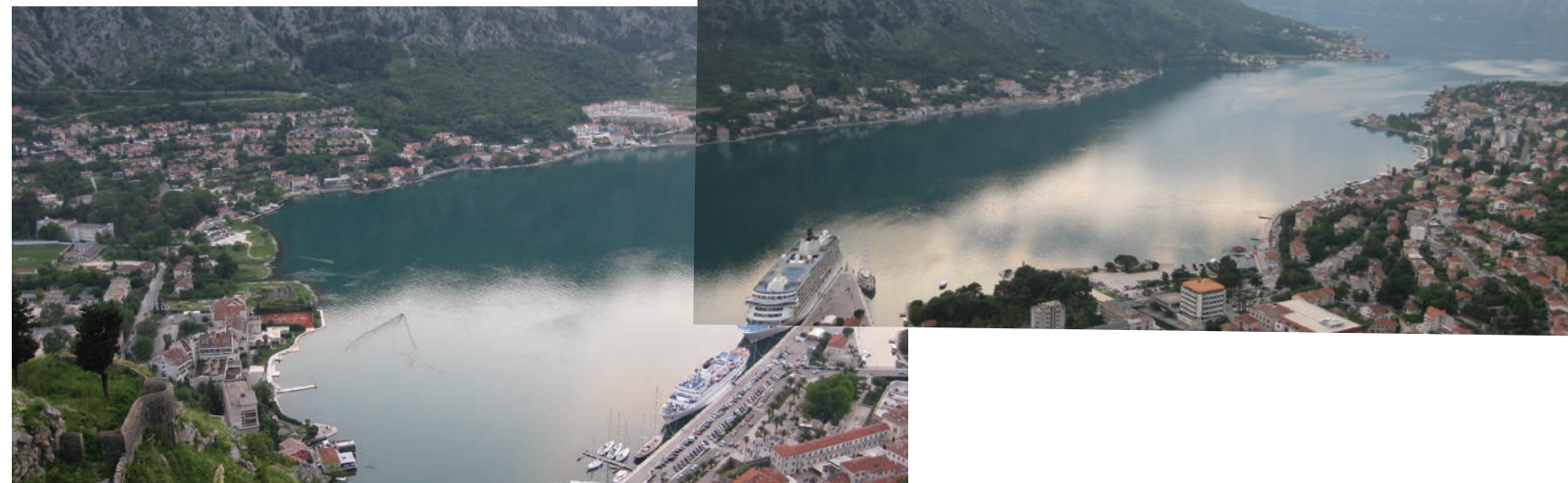

Fig. 1:5 Vy över Kotorbukten fotograferat under arbetet med landskapsanalysen 2010.

Fig. 1:6 Kolorerat fotografi på ett vykort från omkring sekelskiftet 1900. Bild: Kotor's maritima museum (KMM)

Stadsranden genom historien

Stadsrandens historia handlar både om hur dessa områden faktiskt har sett ut och fungerat under historiens gång, och om hur synen på gränsen mellan stad och land har varierat.

EN KLASSISK STAD

Människans historia av att leva i städer går långt tillbaka, och det finns många former för hur städer har sett ut och fungerat beroende på kultur och geografi. I en västerländsk tradition representeras den historiska staden gärna av en typisk medeltidsstad med försvarsverk och murar.

I det förindustriella europeiska samhället stod staden i tydlig kontast mot den omgivande landsbygden. Staden avgränsades mot landet utanför med tullstaket och murar, och den geografiska uppdelningen förstärktes av juridiska och administrativa regler (Ahlberger 2001, sid. 8). Det skulle finnas en tydlig arbetsfördelning mellan stadsbor och landsbygdsbor, där de senare kategoriserades som bönder. Enligt Mats Brusman var det i medeltidens städer just stadsrättigheterna beträffande handel och hantverk som gjorde dem till städer (2008, sid 14).

I boken *Den svenska staden* ifrågasätter historieforskaren Christer Ahlberger betydelsen av denna uppdelning. Det har i själva verket historiskt funnits en överlappning mellan agrara och urbana verksamheter. Ahlberger skriver att den strikta ekonomiska teori som brukar beskriva separationen mellan stad och land huvudsakligen har varit en kameral indelning (2001, sid 14ff). Även historikern Claes Westling beskriver hur jordbruksnäringen i städerna var ett mer eller mindre livsnödvändigt inslag i de förindustriella städerna (Westling 2003, sid 21). Samtidigt verkar detta enligt Westling inte ha haft betydelse för synen på staden som något distinkt skilt från landsbygden. Det fanns fortfarande avgörande skillnader mot omlandet genom stadens täthet, dess kommersiella roll och genom interaktionen med andra städer, liksom av att stadsbor delade en kollektiv identitet av att bo i staden (Ibid, sid 22ff).

Det som staden inte ville kännas vid skuffades undan. I romanen *Vävarnas barn* beskrivs hur oönskade och illaluktande verksamheter som till exempel salpeterframställning för dynamittillverkning låg i Stockholms utkanter (Fogelström 1986). När de fattiga på grund av trångboddhet och höga hyror tvingades ut ur staden uppstod det successivt oreglerade och torftiga kåkstäder utanför städernas planlagda tomtmark (Eriksson 1990, sid. 78).

Utifrån social omsorg om de fattiga stadsborna och kanske en viss rädsla för protester och uppror anlades under 1800-talet på flera håll stadsparker för att lätta på trycket i de smutsiga städerna. Hit kunde 1800-talets arbetarbefolkning på sin lediga tid fly trånga bostäder och dålig luft. Parkerna i staden räckte dock inte helt till, och de var inte lämpade för alla sorters verksamheter. Istället var det i naturområdena i stadens utkanter som man kunde dansa, supa, demonstrera och anordna politiska möten, fria från parkvakternas ögon och öron (Löfgren 1997, sid. 53). Stadsranden var fri att odla på även för mindre bemedlade, och hade med kolonirörelsens

stadsmorfologi, (eng. Urban Morphology) är en forskningstradition där stadens fysiska mönster i form av tomtstrukturer, gatunät, öppna rum och byggnader ses som enheter genom vilka man kan karaktärisera och "läsa" staden (Pålstam 2006).

framväxt en viktig ekonomisk betydelse i ett samhälle som präglades av periodisk arbetslöshet och låga löner (Löfgren 1997, sid. 53).

STADENS UPPLUCKRING

Den industriella revolutionen under 1800-talet kom att leda till stora förändringar både i litteratur, konst och arkitektur, liksom i hur städerna planerades och organiserades (Eriksson 1990, sid. 25ff). Industrialismen ledde till en snabb urbanisering där städer snabbt växte ur sina kostymer och den plötsliga expansionen av fabriker, hus och vägar förde med sig nedsmutsning och utsläpp (Stiles 2006, sid. 121).

Christer Ahlberger beskriver hur flera svenska städer stod inför akuta problem på grund av den omfattande urbaniseringen:

"Flera svenska städer befann sig i en situation där de tappat eller höll på att tappa kontrollen över tillväxten. Särskilt akut var det i städernas oplanerade

FÖRKLARING TILL VAL AV ORDET STADSRAND

När man börjar skrapa på ytan till forskningen och litteraturen om stadens periferier står det ganska snabbt klart att det finns en uppsjö av begrepp och benämningar för gränzonen mellan stad och land. Bland dessa varierar både innebörden och definitionerna, liksom det finns olika varianter av översättningar mellan olika språk.

Stadens gränzoner uppstår ofta i stadens periferi, vilket gör att begreppet periferi är användbart för att beskriva den sorts områden som försöker definieras i uppsatsen. Att uteslutande beskriva dessa områden som en periferi gör dock att frågan uppkommer om vad de är en periferi till. Det finns ett inbyggt maktförhållande i ordet periferi.

Ett annat begrepp är att kalla det gränzoner, men det innebär också vissa svårigheter, då en zon förknippas med ett avgränsat område.

I svensk kontext används ofta ordet stadsrand för att beskriva dessa områden. I antologin *"Mellanrummens möjligheter"* ifrågasätter dock etnologen och landskapsforskaren Katarina Salzman den här beteckningen (Salzman 2009, sid. 23). Att beskriva stadens möte med landsbygden som en rand kan ge associationer till en tydlig skiljelinje, vilket är missvisande för dessa områden. Salzman förordar istället en variant av det engelska begreppet *The urban fringe*, vilket kan översättas med frans, lugg, bård, marginal eller utkant. I linje med detta argumenterar Salzman för en användning av ordet stadsfrans (Salzman 2009, sid. 23).

Trots att jag uppskattar denna benämning har jag valt att använda det mer etablerade ordet stadsrand i uppsatsen. På vissa ställen i uppsatsen har jag ändå använt andra ord för att beskriva stadsranden, men det är främst för att få ett språkligt flyt i texten.

randområden. Här rådde i många fall rent kaos. Många stadsupplösande krafter hotade helt enkelt att spränga städerna med risk för sammanbrott på flera plan" (Ahlberger 2001, sid 89).

Enligt Ahlberg genomlevde staden en begynnande upplösning när den randzon som tidigare upptagits av kåkstäder slukades av alla nytilkomna stadsbor. Det fanns inte längre plats här, istället flyttade arbetarna från stadskärnan till löst sammankopplade förstäder. Även de välbeställda stadsinvånarna flyttade ut från staden, till nya moderna orter som Djursholm och Saltsjö-Baden. Till skillnad från de orter dit stadens arbetare hänvisades hade dessa nya förstäder ofta goda spårvagnskommunikationer in till staden (Ahlberger 2001, sid 79; Eriksson 1990 sid 78f.).

I städerna runtom i Europa var situationen snarlik. Christer Ahlberger stadsplaneringen utmanades i strävan mot att för att råda bot på städernas utmaningar. När stadsplaneraren Ebenezer Howard lanserade sitt program *Garden cities of Tomorrow* år 1898, var det helt rätt i en tid

Fig. 2:2 Stadsranden kan fungera som en karta över stadens utveckling. Ibland över snabb expansion, eller som pauser i landskapet med tomma ytor som har hamnat i limbo i stadsutvecklingen. Bild från Škaljari där ruinen av en gammal kyrkobyggnad står på vad som nu är ett skrotupplag.

när stadsplanerare förfasade sig över det oattraktiva gränslandskapet i stadens utkanter (Svensson 2005, sid 372). Howards vilja var att smälta ihop staden med den rurala landskapstraditionen genom en räckta av småskaliga självförsörjande samhällen runt storstadens kärna. Idén om trädgårdsstaden hade stort inflytande, inte minst i svensk stadsplanering där många förorter under funktionalismen byggdes med ambitionen att skapa distinkta områden med stark social gemenskap (Svensson 2005, sid 372).

Stadsmurarna hade under 1800-talet ansetts omoderna och rivits, och de områden som av krigstekniska skäl hade hållits fria från bebyggelse utanför stadsmurarna passade väl att användas till parkstråk och som paradgator som gav staden en grön inramning och passade in i de program för grönbaltesplanering som lanserades i stad efter stad i Europa under 1900-talets första hälft (Whitehand 2001).

STAD OCH LAND SOM MOTSPAR

I mitten av 1800-talet började de regler som hade styrt arbetsdelningen mellan stadsbor och landsbygdsbor monteras ner (Ahlberg 2001, sid. 17). Paradoxalt nog var det när stadens exklusiva juridiska och administrativa regler började luckras upp och försvinna som bilden av staden och det urbana som något väsensskilt från landsbygden blev allt viktigare (Brusman 2008, sid 14).

I den här tidens stadsplanering betonades uppdelningen mellan stad och land, vilket även speglades i hur man behandlade stadens parker. Dessa separerades tydligt från den urbana staden och blev till väl avgränsade mininaturer (Stiles 2006, sid. 122).

Före industrialismen när de flesta människor fortfarande ännu hade en relation till att bruka jorden fanns det ingen direkt separation mellan vad som var kultur och vad som var natur. Arbetet var kultur, och det utfördes i naturen. Men när det uppstod en ny klass av människor som arbetade i stadens fabriker började innebörden i begreppen förändras. Tidigare hade det inte varit en svårighet att nå det omgivande naturlandskapet utanför städerna, men med explosionen av fabriker och vägar och de utsläpp och den nedsmutsning som de förde med sig växte myterna om naturen. Man idealiserade det vilda naturliga landskapet, och denna förskjutning gjorde att naturlandskapet blev avkulturaliserat och romantiserat (Svensson och Salzman, 1997, sid. 11). Professor i landskapsplanering Mattias Qviström beskriver industriålderns syn på stadsranden som frontlinjen i kriget mellan staden och den ständigt förlorande landsbygden (Qviström 2005, sid. 99).

I stenstaden vid sekelskiftet frodades en romantisk föreställning om landsbygden som en bättre plats som kunde erbjuda något som saknades i den bullrande ångande staden, och många välbärgade familjer flyttade nu ut i friden och friskheten på landet. Birgitta Svensson skriver att "Naturen formades som en sann och oförstörd tillflykt på samma sätt som man sökte tryggheten i historien" (Svensson 2005, sid 198).

BILENS LANDSKAP

Idén om en tydlig uppdelning mellan stad och landsbygd började förändras framåt mitten av 1900-talet (SOU 2003:29 2003, sid. 80f). Med modernismen ändrades synen på staden som skild från naturen, och stadsbyggnadsidealet handlade mer om att bebyggelsen skulle integreras i landskapet.

"Modernism, in the form the Corbusian ideal of urban form, for the first time took the radical step of dissolving the boundary between the urban and the landscape, of finally breaking down the metaphorical city walls and letting the green space flow around and between the buildings" (Stiles 2006, sid. 123)

I stora delar av den västerländska världen innebar det moderna stadsbyggandet att bilen, och därmed vägarna, fick en ny påtaglig roll (Antrop 2005, sid. 26).

I Sverige betydde modernismen i början och mitten av 1900-talet att förstäder byggdes i grannskapsenheter, fortfarande med inspiration från trädgårdsstaden och dess bykänsla. För att skydda medborgarna från den ökande trafikens risker var idealet att biltrafiken separerades från gångvägar och grönsstruktur. Det blev allt svårare att uppfatta staden som landsbygdens motsats när stilidealet i de nya funktionalistiska bostadsområdena var att integrera grönska och vegetation i områdena och ta inspiration från naturmarken.

När bilen blev tillgänglig för gemene man började människors mobilitet förändras, vilket påverkade stadens expansion. I den moderna stadens utkanter spred sig i slutet av 1900-talet stora, glesa, urbana landskap av villaförorter, industrier och infrastruktur i olika former (Antrop 2005, sid. 26). Denna stadsform är mest framträdande i nordamerikanska städer, men kan ses över hela världen, och brukar benämnas som *urban sprawl*. Den här utvecklingen sker både i form av omvandling av sommarstugeområden och bostadsbebyggelse liksom genom en utbredning av industrier och kontorskomplex omsvärmade av väglandskap med bensinmackar och impedimentmark.

I ett globalt perspektiv kan man idag se att mer än halva världens befolkning bor i urbana områden (Mulligan 2015, sid. 234). I Asien vävs slumområden ihop till långa band av bebyggelse mil efter mil (Davis 2007, sid. 10) och samma tendens finns i många europeiska områden. Ruhrområdet i västra Tyskland och Glattalstadt i Schweiz är två exempel på hur tätorter växer samman och tappar sina ursprungliga radiella former med tydliga stadscentrum (Borret 2005, sid 94).

Det formmässiga resultatet som den utglesade staden leder till är att det har blivit allt svårare att klassificera den exploaterade marken som antingen urbant eller ruralt (Meeus & Gulick 2008, sid. 13).

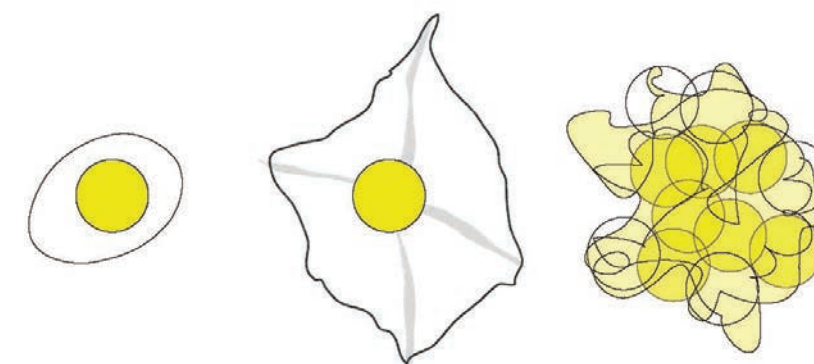

Fig. 2:3 Den brittiske arkitekten Cedric Price har illustrerat städernas utveckling genom en liknelse som kallas "Three eggs diagram" (Shane 2006, sid. 64). Stadens form har under de senaste århundradena utvecklats från en tät stad med tydligt centrum (som ett kokt ägg), via en form påverkad av järnvägens utveckling och stadens utglesning i moderna förorter (stekt ägg), fram till den form som i hög grad styrts av bilsamhället. Här har ett allt glesare mönster uppstått där det kan förekomma flera likvärdiga stadscentra (äggröra). Egen illustration.

Hur kan stadsranden definieras?

I slutet av 1900-talet har många olika begrepp som beskriver strukturer i stadens utkanter blivit aktuella i stadsbyggnadssammanhang. Ett försök att reda ut vad begreppen innefattar görs av Steven J. Meeus och Hubert Gulick i en genomgång av olika vetenskapliga texter som behandlar "the 'semi-urban' condition". Det övergripande resultatet som framkommer ur deras studie av mer än tvåhundra vetenskapliga texter i ämnet, är att det är näst intill omöjligt att ge en generell definition av innehållet i stadens periferi (Meeus & Gulick 2008, sid. 10. Se även Stiles 2006, sid. 22).

De brittiska forskarna Chris Couch och Jay Karecha skriver att begreppet *Urban sprawl* den mest spridda benämningen på utvecklingen i stadens periferi, även om de lägger till att den utbredda användningen av ordet gör det svårt att avgöra vad som kan räknas in under begreppet (Couch & Karecha 2003, sid. 10). En vanlig beskrivning av begreppet är dock att det är en ofokuserad tillväxt som saknar centrumkoncentrationer av bebyggelse, och att det är ett fenomen som kan uppfattas som en process snarare än ett geografiskt område (ibid, sid. 12). Dessa glesa svårbestämda områden som betecknas som *urban sprawl* ligger ofta i det urbana områdets utkanter men begreppet som sådant är inte beroende av en geografisk plats utan kan uppstå självständigt utan att behöva avgränsas av avstånd eller relationen till en stadskärna (Meeus & Gulick 2008, sid. 12). *Urban sprawl* som begrepp fångar dock inte helheten i det som är stadsranden.

I en artikel tillsammans med flera kollegor från 2004 skriver den brittiska

periferi, omkrets, utkant, ytterområde.

impediment, inom stadsplanering och arkitektur används begreppet för mark som blivit över efter exploatering.

kameral, adjektiv som beskriver något som har att göra med (offentlig) förvaltning av finanser.

stadsplaneraren Nick Gallent att det har gjorts flera försök att definiera stadsranden. Vad de urskiljer som de tydligaste definitionsaspekterna i den forskning de har studerat är lokalisering, markanvändning, befolkningstäthet, ekonomiska funktioner, karaktären av övergångszon samt hur landskapet ser ut (Gallent et al. 2004, sid 218ff.).

ETT OMRÅDE MELLAN TVÅ OLIKA KATEGORIER

Försöket att definiera stadsranden är nära kopplat till motsatsparet stad och land, eller av vad som är urbant och ruralt. Hur gränsdragningen och definitionen av dessa kategorier görs har betydelse för hur övergångszonen mellan dem kan förklaras.

När författare behandlar vad som är urbant eller ruralt finns det olika sätt att försöka dra gränsen däremellan. Ett sätt är att göra en separation som bygger på faktiska förhållanden och morfologi, där befolkningstäthet och morfologi får stå som mall för vad som är urbant. Ett annat sätt är att utgå ifrån funktionella faktorer, till exempel ekonomiska aktiviteter som jord- och skogsbruk eller vilken service som finns (Bengs et al. 2005, sid. 21ff.).

Det finns även exempel på hur avgränsningen av staden från landsbygden görs genom att närma sig begreppen urbant och ruralt som kulturella konstruktioner. Enligt Bengs et al. är utgångspunkten här att skillnaden bedöms utifrån immateriella värden och livsstilar som inte behöver vara bundna till en specifik fysisk kontext (Bengs et al. 2005, sid 23).

Det senare sättet att se på stad och land påminner om hur vissa författare beskrivit urbaniseringen som en rörelse mot en ny global värld där städer vävs ihop som i till exempel Ruhrområdet. Här är begreppen stad och land inte längre gångbara som faktiska fysiska förhållandena (Antrop 2000, sid. 258; Anglert 2006, sid. 234).

STADSRANDEN SOM EN GRÄNS ELLER ÖVERGÅNGSZON

Stadsranden ses ofta som det som ligger mellan staden och landet, vilket gör den till en sorts gräns. Ordet gräns beskrivs i Svenska akademins ordlista som en "tänkt skiljelinje mellan två områden" (Svenska akademins ordlista 2015). Gränsen kan ha stor betydelse, både symboliskt och faktiskt. Ibland är gränsen mycket påtaglig. Berlinmuren och den israeliska muren i Palestina är exempel på hur nationer, administrativa territorier, separeras från varandra genom en skarp fysisk linje. Andra avgränsningar är mer diffusa. Där är gränsen snarare ett obestämt område mellan här och där. Bärplockare som rör sig i kanterna mellan Tyskland och Tjeckien är inte bekymrade över om det är tyska eller tjeckiska bär de plockar. På samma sätt saknas det en tydlighet i var stadens gränser går, trots att det som det beskrivs i litteraturen finns en sekellång ambition att genom plandokument eller andra beskrivningar av staden dra en tydlig gräns mellan stad och land (Qviström 2005, sid. 102).

Gallent mfl. diskuterar hur stadsrandens karaktär av övergångszon mellan det urbana och rurala kan ses på vitt skilda sätt i forskningen. I vissa beskrivningar ses den som en skyddande buffert mellan staden och landet, ofta under namnet grönbälte. Ibland beskrivs den som en funktionell

Fig.2:4

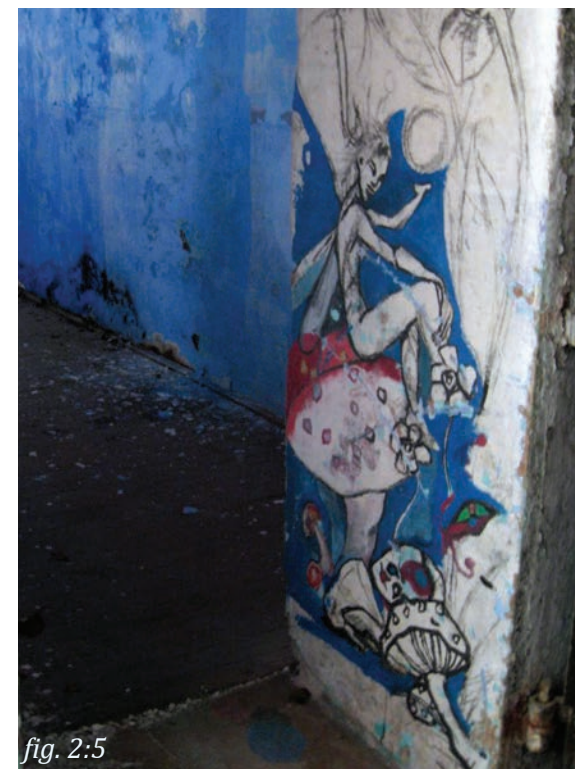

fig. 2:5

Fig.2:6

övergång mellan urbana och rural markanvändning, aktiviteter och attityder som antingen kan ses som medlande eller som en spelyta för konflikt (Gallent et al. 2004, sid 218).

DEN SVÅRGRIKBARA STADSRANDEN

De områden som ligger mellan de två vanliga kategorierna stad och land kan beskrivas som flyktiga (Qviström 2005), diffusa (Borret 2005), bortglömda (Brandl 2007) eller icke-platser (Wikström 2006). I beskrivningar av gränsszonen mellan stad och land förefaller det vara områden som saknar en tydlig identitet.

Svårigheten att greppa och definiera stadsranden kan ligga i stadsrandens skillnad gentemot idealbilden av staden och landsbygden. I mötet mellan dessa antiteser som är stad och land bildas ett svårbeskrivet mellanting. Antropologen Mary Douglas har i sin bok "Renhet och fara" utvecklat en teori om att människan känner obehag inför alla marginalområden, till exempel slem, hårstrån på fel ställe och människor som man inte kan avgöra kön på. Att det inte går att kategorisera gör att det betraktas som smutsigt och skrämmande (Douglas 1997, sid. 173) och människor kommer därmed anstränga sig för att dölja och inordna det svårförklarliga. "Vårt beteende rörande orenande utgör en reaktion som fördömer varje föremål eller föreställning med benägenhet att förvilla eller emotsäga våra invanda klassificeringar" (Douglas 1997, sid. 56).

Stadsrandens svårgräpbara identitet kan på så sätt delvis förklaras med det onaturliga mötet mellan två motsatspar. När staden placeras i direkt motsatsförhållande till landsbygden blir mötet dem emellan onaturligt.

Stadsranden blir en anomali, vilket gör att vi människor undviker det genom att blunda för det, försöka förändra det eller fjärma oss ifrån det avvikande. I ansträngningen att blunda för det svårbegripliga och avvikande kan det vara svårt att förstå dessa utbredda gränsszoner som platser i sig själva, med en egen identitet. När sådana förbisedda områden ändå skildras är det med benämningar som slår an på det tomma och ickeexisterande, så som icke-platser, mellanrum, antirum och impediment (Qviström 2005, sid. 98).

En annan förklaring till stadsrandens svårgräpbara identitet är dess ständiga förändring. Det som kallas stadsranden betraktas, enligt Mattias Qviström, av planeringsforskare inte i första hand som ett geografiskt område utan snarare som en fas i stadens utveckling (Qviström 2005, sid. 96). Därför är dessa områden präglade av omformning, dynamik och tillfälliga lösningar, vilket överensstämmer med hur Steven Meeus och Hubert Gulinck beskriver fenomenet *urban sprawl* (2008, sid. 12).

Stadsrandens karaktär och kännetecken

ETT RÖRIGT LANDSKAP?

Kristiaan Borret skriver om att det som en gång kallades periferi nu har nått ett annat stadium, med exempel från Glattalstadt i Schweiz. Från att ha varit en enkel struktur av glesa förortsliknande bostadsområden har området utvecklats till att bli ett mycket mer komplext urbant system (Borret 2005, sid 94).

Den tyske arkitekten och stadsplaneraren Lars Bölling som forskar om det som kallas Zwischenstadt menar att det finns en bild av stadsrandens landskap som "strukturellöst, fult och ekologiskt problematiskt"

anomali, avvikelse från det normala, från en regel eller en lag, orimligt förhållande.

Fig. 2:3-2:5 Bilder från Kotorbukten i Montenegro.

(Bölling 2004, sid. 96).

Bölling beskriver att i de amorfa områden som har utvecklats utanför stadskärnorna sedan mitten av 1900-talet finns det en stark funktionsupdelning. Han beskriver landskapet som fragmenterat, där stadsväven präglas av utpräglade bostadsområden, shoppingnoder eller kontorslandskap. I många av dessa tydligt avgränsade delar har enligt Bölling ambitionen funnits att skapa en egen stark profil, för att skilja ut området från den otydliga omgivningen (Bölling 2004, sid 99f.)

Nick Gallent mfl. definierar stadsranden som *“a multi-functional, dynamic landscape with particular economic and ecological characteristics.”* (Gallent et al. 2004, sid 225).

Stadsranden utgörs av **miljöer som är både funktionellt och morfologiskt varierade**. Markens funktionella användningsområde är ofta viktiga serviceverksamheter.

De funktioner och verksamheter som söker sig till stadsranden är ofta en **heterogen blandning som nyttjar marken extensivt**. I artikeln om den brittiska stadsranden ges exempel på att det i stadsranden finns utrymmeskrävande funktioner som golfbanor och hästverksamhet, liksom fragmenterade jordbruk och naturområden (Gallent et al. 2004). Det billigare läget i periferin är lockande, och tomterna i stadsranden är ofta ytmässigt större än omkringliggande stadsbyggnad (Kristjansdottir 2006, sid. 76). De här stadsrandsområdena innehåller multifunktionella och ytextensiva handelskomplex av lagerlokaler, försäljning och distributionsverksamhet.

En annan karaktär som tas upp i artikeln är att det är en **dynamisk och flexibel miljö** där bebyggelseformer, användningsområden och gränsdragningar snabbt kan förändras.

Som en ytterligare utmärkande egenskap poängteras att **landskapet har en ovårdad karaktär**. Det är ett stökigt och oborstat landskap där gränserna och konturerna i miljöerna är suddiga, men där den höga diversiteten i landskapet ger förutsättningar för en rik biotop (Gallent et al. 2004; Antrop 2004). I artikeln av Gallent et al. beskrivs att stadsranden kan uppfattas som motsatsen till den sortens pittoreska landskap som människor ofta betraktar som tilltalande. Det saknas ordning och reda, och det finns inte heller någon ambition att göra omgivningen vacker. Stadsranden härbergerar sådant som är nödvändigt för staden, men som man vill hålla på avstånd, till exempel funktioner kopplade till sophantering och avlopp (Gallent et al. 2004, sid 218ff.).

STADSBYGGNADELEMENT I STADS RANDEN

Stadsplaneraren Nick Gallent med kollegor menar att det finns en distinkt morfologi kopplad till stadsrandens landskap (Gallent et al. 2004, sid 219). Stadsranden består ofta av en sammansättning av fysiska mönster och funktionsinnehåll som visserligen skiljer sig från det som är typiskt för den effektivt utnyttjade klassiska stenstaden, men ändå går att sortera och tydliggöra. En mer specifik förteckning och beskrivning av de stadsbyggnadselement som utmärker stadsrandslandskapet görs i boken *Handbuch zum Stadtrand*. Nedan följer en sammanställning av företeelser

som förekommer i stadsranden, främst baserad på den ovan nämnda boken från forskare på ETH Zurich (Lampugnani 2007).

Noder och multifunktionella centrum

Gamla centrum och byar som har omslutits av bebyggelse. Det inbegriper lokala centrum som satellitstäder och bostadsområden med daglig service såsom skolor, affärer och lokalservice.

Historiska strukturer och relikter

Byggnader och kyrkor som har förlorat sitt ursprungliga sammanhang, gamla industriområden och bosättningar.

Bebyggelseöar

Dessa kan vara subventionerade bostäder, familjebostadsområden, villamattor och industriområden. Sådana områden har en lägre genomfart av biltrafik och bildar sammanhängande öar.

“UFO-kluster”

Agglomerationer som fungerar som självförsörjande attraktorer och poler. Det kan vara kommersiella zoner som gallerior eller underhållningscenter. De ligger ofta belägna vid trafiknoder, oberoende av omgivningen. Ufon kan även vara landmärken i stadens utkant, såsom gamla gasverk.

Genomfartsrum och linjer

I huvudsak stora infrastrukturer som skär igenom territoriet. Det kan även vara gröna eller blå band som parkstråk eller floder.

Luckor och tomrum

Övergivna bortglömda ytor, rangerbangårdar, stora parkeringsplatser och lagerområden

Storskalig grönska och omgivningar som ger form åt staden

Naturformationer som bergskedjor och stora vatten, men även skyddade jordbruksmarker och skogar samt områden av industriell frukt- och grönsaksodling, mark som har avsatts för bebyggelse, gröna kilar och stora parkområden.

Fig. 2:7

KULTURLANDSKAP

Kulturhistorisk läsbarhet

Etnologen Birgitta Svensson skriver att landskapet finns hos betraktaren genom det att landskapet får sin innebörd av de betydelser man lägger i det (Svensson 2005b, sid 194). Beroende på vilka tidigare erfarenheter och kunskaper individen har, kommer hon att tolka landskapet olika. Därför skiljer sig berättelserna som förmedlas av en plats åt mellan människor. Det finns inte en historia, utan många beroende på hur det förflutna återberättas (ibid).

Svensson skriver att landskap måste betraktas och analyseras som en kulturell process. *“Människor skapar sin historia och sitt landskap samtidigt som landskapet och historien skapar dem”* (ibid, sid 195)

Att kunna läsa landskapet handlar om att utifrån landskapets fysiska innehåll och egenskaper kunna se, förstå och kommunicera vilken kulturhistorisk bakgrund och utveckling som har präglat platsen fram till idag (Riksantikvarieämbetet 2014, sid 15). I vissa landskap är de historiska processer som har format områdena tydliga att se även i dagens landskap, vilket förenklar för betraktaren att förstå det kulturella sammanhanget. I andra områden är de kulturella spåren överlappande och svårbegripliga. Förmågan att tolka den historiska berättelsen i landskapet beror både på kulturlandskapets tydlighet, och av kunskapen hos den som läser miljön (Jerpåsen och Tveit 2014, sid 2).

Kevin Lynch menar att vår uppfattning av omgivningen baseras på tre olika komponenter; identifiering, struktur och meningsinnehåll (Lynch 1960, sid 8). För att kunna läsa av en miljö måste man kunna skilja ut och identifiera de objekt som bär på tillräckligt mycket meningsinnehåll för att man ska kunna förstå den kulturella strukturen (Gansum et al. 1997, sid. 18).

Traditionellt sett har kulturminnesvård lagt fokus på enskilda historiska byggnader och objekt snarare än helheten (Riksantikvarieämbetet 2015, sid 64ff.). Det har gjort att när städer utvecklas och förändras enskilda kulturminnesobjekt som kyrkor och monument fått status av kulturarv som skyddas, medan viktiga spår runt om som förklarar deras roll i ett sammanhang försvinner, kan dessa stå kvar som relikier i ett förändrat landskap. Det kan finnas element som gamla kyrkor, gravhögar och andra tecken på en tidigare kulturell struktur, men det är en utmaning att kunna tolka in dessa lösryckta objekt i sin ursprungliga kulturella kontext (Whitehand 2007).

I rutan till höger ges en kort beskrivning av olika begrepp som används i diskussioner om kulturhistoriska miljöer. Underlaget för begreppsdefinitionerna kommer huvudsakligen på Riksantikvarieämbetet. Dels från deras hemsida (Riksantikvarieämbetet 2017) och dels skriften *Plattform för kulturhistorisk värdering och urval* (Génetay & Lindberg 2014) och Riksantikvarieämbetetets handbok för riksintressen (Riksantikvarieämbetet 2014).

För människor som befinner sig på en plats kan landskapet vara förknippat med en lokal, regional och nationell identitet, och kanske med den svårgripbara känslan av att “höra hemma” (Svensson 2005, sid 197).

Den europeiska landskapskonventionen är en överenskommelse mellan ett antal europeiska stater som initierades år 2000 av Europarådet och trädde i kraft 2004. Konventionens syfte är att skapa en gemensam europeisk ram för arbetet med europeiska landskap. I Sverige gäller konventionen sedan 2011 (Riksantikvarieämbetet 2022).

Fig. 2:8 Religjosa byggnader står ofta kvar som kulturminnen i landskapet. Bild på det renoverade St. Dujam-kapellet i Škaljari i Kotor, Montenegro.

FÖRKLARING AV BEGREPP

Kulturminne

Kulturminnen är de enskilda element i landskapet som utgör spår av mänsklig verksamhet och som berättar om tidigare generationers aktiviteter och traditioner (Riksantikvaren 2009, sid. 6). När de har ett inbördes sammanhang är dessa lämningar vad som utgör grunden för kulturmiljöer.

Kulturmiljö

Kulturmiljöer är alla platser där mänskliga verksamheter och aktiviteter har påverkat och präglat den fysiska miljön. Det kan handla om platser och områden i olika skalor och i olika typer av miljöer. Enligt Naturvårdsverket kan både intensivt brukade stads- och industrimiljöer och extensivt påverkade skogs- eller fjällandskap betecknas som kulturmiljö. Kulturmiljön kan även omfatta immateriella företeelser som är knutna till en plats eller ett område (2023).

Kulturarv

Kulturarv är alla uttryck för mänsklig påverkan, både materiella och immateriella. Det kan vara ett föremål eller en byggnad men även en tradition eller hantverkskunskap som har ärvts från tidigare generationer. Kulturarv kan även beskrivas som något som sker genom processer när något görs eller skapas (Génetay & Lindberg 2014, sid. 66). Ibland kan begreppet preciseras för att belysa särskilda delar av samhällsutvecklingen, t.ex. det biologiska kulturarvet, det industriella kulturarvet eller modernismens kulturarv (ibid, sid. 12).

Världskulturarv (även världsarvssområde)

Ett världsarv är en unik kultur- eller naturhistorisk miljö som vittnar om människans eller jordens historia. För att skydda de mest värdefulla kulturhistoriska- och naturmiljöerna mot förfall och förstörelse tillkom Unesco-konventionen om skydd för världens kultur- och naturarv vid FN-organets generalkonferens 1972 (Riksantikvarieämbetet 2017). Det finns mer än 1000 världsarv i 167 länder. De flesta har blivit utnämnda för sina kulturvärden men vissa har hamnat på världsarvslistan för sina unika naturvärden (Unesco 2023).

Kulturlandskap

Enligt Den europeiska landskapskonventionen är landskap ett område sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer (Riksantikvarieämbetet 2017). På nästan alla platser i världen står idag landskapet i relation till människan och hennes kulturella påverkan, därför är också nästan varje miljö ett kulturlandskap.

Historisk kontext

I metoden för DIVE förklaras historisk kontext som *“De natur- och kulturförhållanden och faktorer som kan förklara sammanhangen i tid och rum samt i landskapet och miljön.”* (Riksantikvaren 2009, sid.15)

LANDSKAPET I STADSRANDEN

Stadsrandens utmaningar

EKOLOGI OCH FÖRVALTNING

I en littraturstudie på forskning om "Semi-Urban Areas" menar författarna Steven J. Meeus och Hubert Gulinck att det fragmenterade landskapet i stadens periferi har fått möta mycket kritik för att inte vara ekonomiskt, ekologiskt eller socialt hållbar (2008, sid. 18ff). En vanlig kritik är att dessa utglesade områden innebär ett beroende av bilen. Stora ensidiga komplex av shopping, nöje och arbetsplatser sprids ut över det som förr var obebyggd mark, och omöjliggör tillgången till stadens alla delar för de befolkningsgrupper som inte är bilburna. Ekonomiskt sett är det svårt att underhålla kommunal service i de glesbefolkade bostadsområdena i stadens marginaler. Även tekniska frågor med service som avlopps- och vattenförsörjning, elnät och snöröjning blir mer svårhanterligt och kostsamt i den glesa staden (ibid).

Samtidigt skriver kulturgeografen Anna Storm att det finns stora värden i sådana oplanerade miljöer som uppstår i stadens utkanter. Hon tar upp som exempel ekologen Ingo Kowarik som hävdar att den natur som etablerar sig på sådana platser kan sägas vara en "ny vildmark" med ett särskilt ekologiskt värde (Storm 2016, sid 197).

Ekologen Stefan Körners bidrag i skriften *Mitten am Rand* handlar om hur man i stadsranden kan finna en oväntad mångfald av ekologiskt rika landskap. Även Körner hänvisar till Kowarik och dennes fyra naturgrundtyper i staden och stadsranden. Dessa är dels kvarlevor från gammal vildmark och odlingslandskap och dels den natur som är kopplad till industriella anläggningar och till park- och trädgårdskultur (Körner 2005, sid. 200).

SOCIAL HÅLLBARHET

När en miljö har en så otydlig karaktär som i stadsranden kan det vara svårare för människor att knyta an till dessa områden. Att ha en förståelse och identitet kopplad till den miljö man lever i är en viktig faktor för social hållbarhet. I länsstyrelsen skrift *Kulturmiljön som resurs* citeras den nationella strategin för hållbar utveckling. Där står att "kulturhistoriska och estetiska värden har betydelse för människors välbefinnande och deras identitet och sammanhang i tillvaron" (Riksantikvarieämbetet 2007, sid 11).

När människor har svårt att läsa av och förstå ett område är det också lättare att uppfatta områden som oattraktiva och fula. Det kan även handla om att platser är planerade utifrån att man ska röra sig där med bil, vilket gör att det kan kännas "fel" att befinna sig där till fots (Bölling, sid 97). I sådana områden kommer människor troligen inte att röra sig i lika hög grad och skapa sina egna mentala kopplingar mellan områden. Detta riskerar att skapa barriärer och enklaver i stadsväven, och kan i förlängningen vara hindrade i integration mellan grupper och sociala klasser.

Stadsrandens kulturlandskap

STADENS HISTORIA SYNS I STADSRANDEN

I en artikel av J.W.R. Whitehand beskrivs hur forskningsfältet stadsmorfologi länge har ansett att stadsranden är en viktig miljö för att kunna läsa stadens historia. Det är stadens ekonomiska och politiska tillväxt som bestämmer stadsrandens form, genom det sätt som det påverkar byggande och utveckling. Beroende på om stadens utveckling är intensiv eller långsam skapas årsringar som speglar dessa perioder. Spåren efter forna stadskanter är därför betydelsefulla som redskap för att förstå stadens historiska landskap genom att de ger betraktaren ledtrådar till läsningen av stadens socioekonomiska, tekniska och politiska historia (Whitehand 2001).

ETT FÖRÄNDERLIGT LANDSKAP

Om stadens utkantsområden historiskt sett var platser som långsamt förändrades är situationen annorlunda i många av dagens urbana landskap.

Som har beskrivits tidigare är en av de fyra mest framträdande karaktäristiska egenskaperna för ett stadsrandsområde att de utgör en dynamisk och flexibel miljö, där bebyggelseformer, användningsområden och gränsdragningar snabbt kan förändras. Detta gör att det historiska landskapet kan vara särskilt svårt att urskilja i dessa områden (Antrop 2005). Förändring och dynamik är ofrånkomliga delar av landskapet eftersom historien aldrig står still, och stadens och kulturlandskapets förändring bör inte uppfattas som ett hot om att någonting ska förstöras. Snarare bör man se det som att staden växer in i sin nästa fas. Men i den processen är det ändå av värde att behålla kunskapen om det som har varit.

Forskaren Marc Antrop menar att det i den samtida forskningsdebatten finns en stor oro för att det traditionella (agrara) kulturlandskapet ska försvinna och ersättas av en snabbt framrusande miljö som saknar den diversitet, det sammanhang och den identitet som karaktäriseras av ett gammalt kulturlandskap format under hundratals år (Antrop 2005, sid. 27). Förändring är naturligt för alla miljöer, men det är när det går ovanligt fort

som det blir påtagliga brytningar med det förflutna. Då kulturlandskapets snabbaste förändring sker i urbaniseringens spår (Antrop 2005, sid. 27), är det följaktligen just i stadens randzoner som hotet mot det traditionella kulturlandskapet är som störst, och därmed också behovet av metoder och riktlinjer för hur man ska förhålla sig till urbaniseringen.

Enligt Marc Antrop finns det tre pådrivande faktorer som genom århundradena har varit viktiga för landskapsförändringar; tillgänglighet, urbanisering och globalisering. Utöver dessa tre drivkrafter lägger han till katastrofen som faktor för förändring. Dessa förändringsfaktorer är verksamma generellt i städernas utveckling, men kan ofta framstå som tydligast i städernas föränderliga randområden (2005, sid. 25f).

Tillgänglighet och urbanisering är starkt kopplade till det moderna samhället, och bilarnas påverkan. En utbredning av vägar och transportstråk möjliggör för människor att pendla långt mellan hem och arbete, och den praktiska betydelse som den täta staden har haft historiskt har förändrats när kommunikation och transportmöjligheter utvecklas (ibid).

Globaliseringen påverkar landskapet genom att nya byggnadsformer uppträder som inte är kopplade till den lokala historien. Miljöerna i det perifera stadslandskapet är ofta styrda av kriterier som är internationella, och man kan finna samma byggnadstyper och stadskaraktär i utkantsområden i städer över hela världen. Utformningen av dessa platser utgår ifrån marknadskrafter samt förenklade och standardiserade byggsätt som inte är beroende av eller tar hänsyn till lokal byggnadstradition

Fig.2:14 Mellanrum kan bilda barriärer. Bild från Škaljari i Montenegro.

utan snarare är del av en slags global estetik. Antrop menar att det i den samtida forskningsdebatten finns en stor oro för att det traditionella kulturlandskapet ska försvinna (2005, sid 21). Slutligen **katastrof** som förändringsfaktor kan enligt Antrop till exempel vara krig och bombningar av städer, liksom naturkatastrofer (2005, sid. 26).

LÖSRYCKTA HISTORISKA FRAGMENT

I Lars Böllings beskrivning av de randområden han har studerat skildrar han hur de historiska strukturerna ter sig i dagens landskap. Dels nämner han de gamla klassiska bykärnorna som har "ätits upp" av överlagrande urbana strukturer, men även hur stadsrandens egna historiska kännetecken finns där som fristående eller sammanbindande strukturer mellan andra mer eller mindre frikopplade öar av bostadsområden och köpcenter. Vägarnas sträckningar är ett sådant lager, när nya vägar har lagts på tidigare historiska vägsträckningar. Här finns även rester av fruktodlingar, gränsstenar och bostadsområden från tidigt 1900-tal som berättar om de stadsbyggnadsideal som präglade samtidsandan (Bölling 2004, sid. 104f.).

Att förstå stadsrandens landskapet

LÄSBARHET

Svårigheten att förstå och definiera stadsranden (se sid 12) motsvaras av svårigheten att orientera sig i, och läsa av innehållet i den sortens landskap.

De glesa perifera stadsrandens landskap som produceras runt städerna fångar in en bred ring av lösryckt bebyggelse, förorter och forna lantliga miljöer. Det kan vara svårt både för lekmän och experter att se den historiska strukturen i ett sådant landskap där även dagens struktur är svårtydd. Ett exempel på att det kan vara svårt att förstå dessa områden är att det offentliga rummet inte ter sig på samma sätt som i en klassisk stadsstruktur (Bölling 2004, sid 100).

Det som man generellt uppfattar som trevliga områden är ofta förknippat med det självklara, där man genom erfarenheter och minnen kan tolka platser genom deras inneboende logik. När det saknas färdiga mallar att utgå ifrån blir det utmanande att sortera intrycken om de inte motsvarar det vi är vana vid i en stadsmiljö. När ett områdes karaktär och stringens förändras kan detta leda till att identiteten förloras eller helt ändras (Antrop 2005, sid. 27).

MENING OCH IDENTITET

När förändringen av stadsmiljön sker hastigt skapas nya platser och geografiska relationer utan att de rumsliga strukturer som tidigare har funnits där hinner anpassas. Detta kan leda till att dessa områden förefaller lösryckta och främmande, och att det bildas sprickor i stadsbyggnaden som i värsta fall kan uppfattas som icke-platser.

Något som uppfattas som ingenting av en person kan visserligen ha en djup betydelse för någon annan som har en relation och förståelse för platsen. Det handlar mycket om vilket perspektiv man har. Så länge det finns ett

Fig.2:11

vardagsliv kommer det finnas relationer till platsen, men det behöver inte finnas vad stadsplaneforskaren och arkitekten Hans Bjur beskriver som "den antropologiska platsen", som både är fylld med mening för människorna som bor där samtidigt som den är läsbar och begriplig för besökare som enbart ser den utan förkunskaper. Även om ett landskaps läsbarhet är relativt finns det ändå en viss samstämmighet bland planerare och gemene man i uppfattningen om vilka geografiska rum som har en identitet och vilka som faller mellan stolarna. Enligt Bjur kan sådana svårförstådda stadslandskap kallas för "supermodernitetens icke-platser", där icke-platsen beskrivs som rum som inte integrerar med tidigare historiskt utvecklade platser annat än som ett slags minnesplatser (Bjur 1996, sid. 7ff).

Lars Bölling skriver om att det är viktigt att utveckla strategier för att förbättra vardagen hos de som bor i stadsranden. Det handlar inte bara om praktiska behov, utan även om att tillfredsställa rumsliga kvaliteter och möjlighet till identifikation med platsen (Bölling 2004, sid 107).

Fig. 2:12

Fig. 2:13

Fig.2:11 I stadsranden kan utveckling och förändring av ett områdes funktioner ske stegvis och oplanerat. I Škaljari har människor efterhand bosatt sig i de övergivna byggnaderna på fabriksområdet till den nu nedlagda fabriken Riviera. Fig. 2:12 Internationella handelskedjor byggs ofta utifrån ett standardiserat koncept som saknar koppling till det lokala landskapet. På bilden syns vidsträckt parkeringsytor där det förr fanns uppländsk odlingsmark. Fig. 2:13 Gamla strukturer i staden kan finnas kvar och överlappa de nya former som bildas. I Škaljari har glappet mellan den gamla fabriken utbredning och den ökande biltrafiken resulterat i en knepig situation för gångtrafikanter.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT I PLANERINGEN

Olika synsätt

Det verkar finnas en samstämmighet i litteraturen om att en del numera är svårt att skilja stad och land åt. Vissa uttrycker att det är en problematisk utveckling, medan andra menar att det är en förlegad uppdelning (Sieverts 2003; Swensen & Jerpåsen 2008, sid. 79; Borret 2005 sid. 88; Tornberg et al. 2006, sid 16).

I diskussionen om hur de negativa effekterna av den utglesade staden ska hanteras finns olika teoribildningar. Vissa förordar att framförallt de former som kännetecknas av innerstadens urbana stadslandskap ska användas när stadsbyggnadsprojekt genomförs i stadens ytterkanter. Andra teorier har istället fokus på att fånga upp det som är positivt i stadsranden och förstärka detta.

När Steven J. Meeus och Hubert Gulinck beskriver de teorier som utgår ifrån att stadens utveckling bör följa den förmoderna stadens formspråk återfinns det som kallas *New urbanism*, eller nyurbanism. Småskalighet, funktionsblandning och möjlighet att röra sig till fots anses viktigt, liksom att det finns tydliga offentliga rum. En annan stadsbyggnadsmodell som ser den täta staden som förebild växte fram i 1970-talets USA under namnet *Smart growth*. Principerna utvecklades som ett svar på den tilltagande urbana utbredningen av de amerikanska förstäderna. Genom att förstärka stadsgränsen och förtäta bebyggelsen innanför denna gräns med flerfamiljshus är tanken att beroendet av bilen ska minska (Meeus & Gulinck 2008, sid 10ff).

Enligt Kristiaan Borret däremot upplever vi idag ett skifte i vår syn på staden, där man måste omvärdera det som vi traditionellt uppfattar som stad. I en verklighet när över halva världens befolkning har flyttat till urbana områden räcker inte den konventionella bilden av staden längre till, och det behövs nya sätt att arbeta med planering (2005, sid. 88ff).

Idén att stad och land inte går att separera är utmärkande för det teoretiska synsätt som kallas landskapsurbanism. Det är ett sätt att tänka i planeringen, där man sätter landskapet i första hand, oavsett om det definieras som ruralt eller urbant (Lindholm 2008). Detsamma gäller för strategier kopplade till det som kallas urbanekologi. Under rubriker som Ecopolis eller Ecocity fokuserar man i dessa på att se städernas gleshet som en möjlighet att låta urbant jordbruk bidra till ett multifunktionellt markutnyttjande där man både producerar mat, och upplevelser i form av eko-turism (Meeus & Gulinck 2008, sid. 15).

Thomas Sieverts är en tysk forskare som har varit tongivande i sin skildring av stadens glesa periferi. Även Sieverts beskriver den urbana randzonen som ett eget landskap som bör värderas i sin egen rätt. I boken *Cities without cities - an interpretation of the Zwischenstadt* (2003) beskriver han begreppet *Zwischenstadt*, som på svenska kan översättas med "mellanstad". Sieverts menar att det som binder samman så strukturellt och drivkraftsmässigt skilda typer av urban expansion som i Ruhrområdet, Indien, Afrika eller i USA, är förmågan att bilda självständiga former

mellan de ursprungliga stadskärnorna. Han menar att vi bör förstå framtidens stadslandskap i formen av många utbredda centrumkärnor som kompletterar varandra i en slags polycentrisk stadsbyggnad, istället för som noder runt en klassisk innerstad. Ett sådant sätt att se på stadens utveckling känns igen i de teorier som Ebenezer Howard argumenterade för under det tidiga 1900-talet. Etnologen Birgitta Svensson menar också att trädgårdsstaden som planeringsmodell har potential att överbrygga de dikotomier som stadsplaneringen riskerar att fastna i, och att föra samman naturen med kulturen (Svensson 2005, sid. 373).

Enligt en forskningsgrupp på ETH i Zürich, som 2007 gav ut boken *Handbuch zum Stadtrand: Gestaltungsstrategien für den suburbanen Raum*, är den starkaste invändningen mot städernas utglesning att vi står inför ett demografisk paradigmskifte som innebär att det inte längre går att anta att städerna kommer växa befolkningsmässigt. De företräder ett synsätt som går ut på att den täta staden bör främjas genom långfristiga och flexibla gestaltungs-koncept i glesa områden. De menar att genom att tydligt definiera generella problematiska strukturer kan man planera för hantering av dessa med hjälp av en uppsättning generella arkitektoniska lösningar (Lampugnani 2007, sid. 8ff).

Makten att styra berättelsen

Trots den faktiska utveckling som skett i urbaniserade områden sedan andra halvan av 1900-talet är gränsdragningen mellan stad och land fortfarande en stark föreställning, vilket påpekas på flera ställen i texter om stadsranden. Det poängteras även att denna idealiserade uppdelning även finns i sinnet hos många stadsplanerare och därmed påverkar deras arbete (Meeus & Gulinck 2008, sid. 10; Stiles 2006, sid. 125).

Mattias Qviström menar att den viktigaste grunden för idén om att stad och land är varandras motsatser kommer från början av 1900-talet, och industrialiseringens förändring av staden (Qviström 2005, sid. 97f), men att det egentligen aldrig har funnits en enhetlig och samlad stad. Vi har enligt Qviström fått den bilden för att det inte finns några historiska studier som behandlar stadsranden. Vi har byggt en stark föreställning om stadens förhållande till landet, och det påverkar hur stadsranden utformas (Qviström 2005, sid. 102).

Det finns en viktig politisk dimension i förmedlingen av landskapet. Marc Antrop skriver att förmågan att förstå ett landskaps berättelse och historia kommer att påverka identiteten och den allmänna värderingen av miljön, och att den historia som förmedlas i landskapet bidrar till den lokala identiteten och även till nationell identitet (Antrop 2005, sid. 27). Denna politiska kraft kan man påminnas om inte minst från den nationella stolthet som bredde ut sig i Europa i slutet av artonhundratalet. Där var landskapsmåleri och resor till fjäll- och skogslandskap viktiga byggstenar i de av nationalistiska känslorna (Eriksson 1990, sid 25ff).

Genom kunskaps- och informations-spridning kan kulturlandskapet klassificeras och beskrivas. När historien skrivs in i böcker och texter förankras de i ett allmänt medvetande.

I en artikel av Annika Dahlberg om kategorisering av landskapet hävdas att definitioner kan vara segdragna. En anledning till detta kan vara kopplat till makt och kontroll, vilket enligt Dahlberg har visat sig i analyser av hur stater och institutioner har använt gränsdragningar, kategorisering och namngivning på sätt som bäst har passat deras intressen och gynnat kontrollen över resurser (Dahlberg 2015, sid. 209).

Möjligheten att välja vilka historiska skeenden som ska leva kvar finns även i det fysiska rummet. När vissa bestämda fysiska element och strukturer framhävs i landskapet på bekostnad av andra sker en sortering av invånarnas gemensamma historia. Att uppmärksamma och sätta någonting i fokus handlar enligt Tomas Wikström om intresse och perspektiv, men framförallt handlar det om vem som har makten att kategorisera det urbana rummet, och vad det ska användas till (2006, sid. 96). Makten att göra detta ligger till stor del hos offentliga institutioner som till exempel kommuner och länsstyrelser, men även hos till exempel media, forskare, politiker och experter. När den framtida fysiska utvecklingen i ett område planeras är det därför av stor vikt vilka element som man tolkar som värdefulla och vad som kan rensas bort från den historiska landskaps-paletten. De värderingar som görs påverkar hur väl framtida läsare av landskapet kan förstå sin historia.

Strategi i stadsranden

I artikeln av Nick Gallent m.fl. slås fast att *".../any planned strategy for the urban fringe needs, firstly, to understand the special characteristics, needs and challenges of fringe areas. Moving to a definition of the urban fringe would represent a key step in achieving such an understanding. From this platform, it might then be possible to develop an appropriate strategy for the fringe"* (Gallent et al. 2004, sid 214)

Med utgångspunkt i framförallt teorier från Anne Brandl och forskningsgruppen på ETH i Zürich (se Brandl 2007 och Lampugnani 2007) beskrivs nedan några tillvägagångssätt som kan vara relevanta att använda som utgångspunkt för planering av områden i stadsrandslandskapet.

ATT BEGREPPSLIGGÖRA GRÄNSZONERNA OCH FÖRSTÅ HELHETEN

Stadsranden har idag en tendens att förbises och tappas bort. Om den nämns är det genom beskrivningar som icke-plats eller mellanzon. Tomas Wikström menar att det är viktigt att begreppsliggöra sådana gränzoner som utgör övergången mellan ett territorium och ett annat (2006, sid. 88). Att sätta ord på någonting, att ge det ett namn, är att ge det makt. För hundra år sedan fanns inte färgen lila. Det som vi uppfattar som lila sågs som brunt, och det var inte förrän ordet uppkom för att beskriva just denna nyans som vi kunde ta in den i vårt medvetande (Eduards

1999, sid. 34). På samma sätt går det att hävda att stadens randzoner inte ordentligt ordentligt kan få fäste i medvetandet förrän man kan namnge och kategorisera dem som en egen typ eller form av stadsbyggnad. Att arbeta fram en förståelse för det som till exempel stadsplaneraren Thomas Sieverts har kallat Zwischenstadt kan ge de områden som har en sådan karaktär en identitet i sin egen rätt (Brandl 2007, sid. 32).

Enligt Bölling kan man inte smälta samman hela det heterogena landskapet i randområdena till en koherent bild (Bölling 2005, sid 107). De många separata områdena som utgör dessa landskap har ofta utvecklats just i kontrast mot omgivningen, och det går inte att integrera dessa platsers särarter för att skapa en ny gemensam identitet. Det bör ändå enligt Bölling gå att skapa en överlagrande rumslig berättelse som knyter samman de olika individuella delarna och möjliggör en känsla av att det kan finnas ett "hemma" i randstaden (ibid).

En viktig aspekt av stadsranden är att den till stor del inte har planerats, och att detta innebär problem för kvaliteten på områdena. För att råda bot på detta är inte svaret att meja ner dessa områden och börja om med helt ny planering, utan att istället ta tillvara på det kulturlandskap som finns i dessa områden. Inte genom att återskapa tidigare jordbruksmark, men att erkänna alla de tidslager som har tillkommit här. För att göra detta måste området förstås, och där spelar analysen en viktig roll.

ATT FOKUSERA PÅ MELLANRUMMEN

Att fokusera på mellanrummen i staden, och att arbeta för att förstärka läsbarheten och förståelsen kan eventuellt vara det bästa sättet att motarbeta segregation i staden. Det är i sprickorna mellan stadens olika delar som man kan integrera separerade områden med varandra. Enligt Wikström (2006, sid. 85f) är det förmodligen inte främst genom att höja stadsbyggnadskvaliteten i förorterna man integrerar stadens olika delar, utan just genom att förstärka läsbarheten och förståelsen för sambanden mellan stadsdelarna. Detta framhåller även Olshammar (2004) när hon hänvisar till urbansociologen Katarina Nylund som har sagt att det är genom att se till relationerna mellan olika stadsdelar och kvarter som man kan påverka etnisk och social segregation. Stadslandskapet som helhet får med detta synsätt en viktigare roll, framför att fokusera på "problemområden".

Om ett glest stadsområde förtätas med nya stadsbyggnadsprojekt, utan att kulturlandskapet har tydliggjorts, kommer det bli svårt för det nya projektet att integreras och bidra till områdets identitet. Istället riskerar den nya bebyggelsen att stanna vid att bli som små isolerade öar.

En viktig förutsättning för att planering och gestaltning ska lyckas är att det sker en rättvis planering. Områden som utestänger människor som inte har bil kommer aldrig bli integrerade områden i staden.

ATT ANVÄNDA GESTALTNING OCH PLANERING SOM VERKTYG

En omgestaltning av det stadspärliga rummet är enligt stadsforskaren Anne Brandl nödvändig (2007, sid. 35), eftersom det saknas *Bildhaftigkeit und Bildfähigkeit* i de glesa utkantsområdena, det vill säga en slags visuell livlighet och möjlighet att förstå bildspråket. Det är svårt att förnimma en helhet om det saknas en samverkan mellan de olika element, platser och

områden som bygger upp dessa områden. Att mentalt kunna anknyta och skapa bilder i huvudet med hjälp av minnet och associationsförmågan är viktiga beståndsdelar i människans känslomässiga process för att kunna analysera och tillägna sig den rumsliga omvärlden. Det är enligt Brandl en förutsättning för att det ska kunna utvecklas en individuell och kollektiv identifikationsprocess (2007, sid. 35). I denna process är de lämningar och relikter som ligger som rester från gamla strukturer en viktig del för läsbarheten av dagens landskap.

I den tyskspråkiga forskningen som har studerats pratas det ofta om "Qualifizierung" - som grovt översatt innebär att förbättra. I denna kontext är det förorts- och stadsrandsområden som ska utvecklas. Enligt Anne Brandl menas att man framförallt gestaltningsmässigt bearbetar områden med målet att påverka det övergripande tillståndet i stadsdelen genom att till exempel strukturera och arbeta fram sammanhang i den fysiska miljön (Brandl 2007, sid. 32)

Med gestaltning går det enligt Brandl att med små insatser plocka ut det som är viktigt och förädla det, skapa ett nytt sammanhang, där det kaotiska i området blir en ny greppbar identitet. Om det genom ny gestaltning skapas målpunkter och bättre kopplingar genom dessa områden kommer människor befolka dem på ett nytt sätt, ett sätt som möjliggör för dem att skapa sig en egen relation till områden. Det skulle göra att de inte längre är barriärer (Brandl 2007, sid. 35f.).

Fig. 2:14 Mellanrum och luckor i stadsväven. Bild från centrala Škaljari

SAMMANFATTNING

Återkoppling till frågeställning

Arbetets teoretiska syfte är att tydliggöra vad stadsranden är och vilken problematik som kan vara kopplad till mötet mellan stad och land. Ett av de preciserade målen är att undersöka teorier om stadsranden och att beskriva vad som uppstår i mötet mellan stad och land, samt vad som sker med kulturlandskapet när landsbygdsmiljöer påverkas av en urban utveckling.

Vad är stadsranden

UTMÄRKANDE KÄNNETECKEN

Mötet mellan stad och land

Stadsranden uppstår i gränzonen mellan två olika kategorier, staden och landsbygden. I klassisk geografi har stadsranden beskrivits som en årsring som uppstår när staden växer. Det har dock blivit svårare att avgränsa och kartera stadsranden på det vis som Herbert Louis och M.R.G.Conzen kunde göra under 1900-talets första hälft när forna stadsmurar och naturgeografiska förutsättningar i och med sin buffrande funktion ännu spelade en stor roll för stadens utveckling.

Det har på sina håll skapats ett stadsbyggnadsvakuum där man inte längre kan tillämpa de klassiska geografiska förklaringsmodellerna. Samtida litteratur som behandlar stadens gränzoner beskriver det svårdefinierade landskapet, och hur svårt det är att definiera var gränzonen mellan stad och land börjar och slutar.

Ett rörigt och svårläst landskap

Utifrån kunskapen av de redovisade teorierna om stadsranden framkommer att en av stadsrandens viktigaste egenskaper är att den är otydlig. Stadsranden är ett obestämt område, ett landskap i förändring eller i tidsmässigt vacuum. Det är svårt att beskriva vad stadsranden är, och den förefaller snarast uppstå som en motsats till det som går att beskriva.

Formmässigt beskrivs stadsranden som områden som är glesa och utdragna, där blandningen av bebyggelseformer och funktioner är stor.

Stadsranden kan även beskrivas som ett kulturlandskap som saknar ett tydligt historiskt narrativ. Ett kännetecken för stadsranden är att den saknar en tydlig historisk förankring och det finns ingen tydlig historisk stadsbyggnadsperiod som dominerar.

Ett dynamiskt eller stillastående landskap

Tid är av betydelse i stadsranden, eftersom det är områden som representerar stadens föränderlighet. Som har beskrivits tidigare utgörs dessa områden ofta en blandning av element från olika tidsperioder som bildar svårlästa strukturer i landskapet. Områdena kan vara dynamiska med pågående snabba processer, eller stillastående som pauser eller bortglömda ytor i väntan på förändring.

Maktförhållande

Baserat på den teoretiska genomgången uppfattar jag att det behöver finnas en tydlig stadskärna, eller maktcentrum, för att det ska kunna finnas en stadsrand. Vad som är centrum och vad som är periferi i staden är dock inte längre en bedömning på en skala inifrån och ut, som i den gamla staden som var format som ett kokt ägg (se sid. 11).

Städerna växer och det som vi traditionellt uppfattar som stadsbygd fylls ut med mellanområden som verkar vara innehållslösa och icke-platser. Det är i denna upphackade fransiga centrumperiferi som vi finner både stadsranden och förorten. Här uppträder svårbedömda gränzoner som utfyllnad mellan olika centrumförtätningar i staden. Liksom stadsranden är förorten definierad av sitt periferi läge gentemot ett centrum, men samtidigt som förorten är en del av periferin är den ett eget centrum. I den polycentriska staden står varje centrum i ett förhållande till nästa större centrum, och varje litet centrum utgör en nod till sin egen periferi, det vill säga till stadsranden.

En mental blind fläck

I litteraturen framstår att det finns en mental gränsdragning mellan de olika kategorierna som har gjort att de områden som faller utanför dessa indelningar riskerar att ramla mellan stolarna. Flera av dagens författare menar att den enkla indelningen mellan stad och land aldrig egentligen har varit tillämpbar, utan grundar sig på en mental föreställning som har funnits av stadsranden. Trots detta lever ett sådant synsätt kvar, och riskerar att bli ett problem eftersom det kan påverka hur sådana områden behandlas i planering och stadsutveckling. När det inte finns en tydlig stadsbyggnadskategori med tillhörande verktyg och förhållningssätt är det svårt att arbeta konsekvent för en positiv stadsutveckling.

Skillnad gentemot urban sprawl

Det finns en överlappning mellan stadsranden och fenomenet *urban sprawl*. Denna stadsbyggnadsform är väl beskriven i litteraturen, och kännetecknas av att vara en process snarare än en tydlig stadsbyggnadsform. Stadsrandens struktur liknar ofta den urbana sprawlens morfologiska och funktionella stadsbyggnadskaraktär, och liksom den uppstår stadsranden främst i det urbana områdets utkanter.

Med utgångspunkt i den studerade litteraturen vill jag ändå hävda att stadsranden är mer än det som menas med urban sprawl. Till skillnad från i den obevekliga framåttrörelse som finns inneboende i begreppet urban sprawl kan stadsranden ibland istället kapslas in som en öde plats i en annars aktiv stadsbyggd.

Stadsranden är även i högre grad förknippad med motsatsförhållandet stad och land, där stadsranden ingår, eller har ingått historiskt, i ett maktförhållandet gentemot ett starkare centrum, till skillnad från urban sprawl som, vad det verkar, kan uppstå nästan fristående och koppla ihop olika centralpunkter.

Mötet mellan stad och land

VAD SKER MED KULTURLANDSKAPET NÄR LANDSBYGDEN MÖTER DEN URBANA UTVECKLINGEN?

Det är i stadsranden som landsbygden och det urbana smälter samman. Båda dessa typer av områden är i hög grad präglade av mänsklig påverkan, men i mötet mellan landsbygdens kulturlandskap och det urbana kulturlandskapet blir kontrasten så stor att det är svårbegripligt.

Kulturlandskapet som växer fram i stadens ytterkanter har enligt teorierna en tendens att förändras snabbt och dramatiskt. Denna egenskap gör att det kan vara svårt att finna en identitet och gemensam berättelse i detta landskap. Även katastrofen som faktor för förändring har denna effekt på läsbarheten i kulturlandskapet. När snabba skeenden förändrar en plats blir skillnaden mot det tidigare kulturlandskapet så stor att det är svårt att identifiera historien som har lett fram till dagens situation.

Förvandlingen och förlusten av det välkända landskapet sker i samband med städernas utbredning. Den snabba förändring av landskapets karaktär och sammanhang kan komma att leda till en brist på den historiskt förankrade identitet som ett läsbart kulturlandskap kan förmedla.

En ytterligare faktor som påverkar karaktären hos det framväxande nya kulturlandskapet är hur dessa områden beskrivs och förmedlas till allmänheten. En plats består både av den faktiska strukturen och innehållet, men även av berättelsen om platsen. När områden som kan betecknas som stadsrand ignoreras i berättelsen om staden kommer förståelsen för dessa områden ytterligare att försämrats.

UTMANINGAR OCH HANDLINGSSALTERNATIV

I syftet antas att det kan finnas problematik kopplad till mötet mellan stad och land, vilket också har framkommit av den teoretiska undersökningen av ämnet. Många stadsbyggnadsteorier har behandlat det problematiska med stadsrandsområdena, att det är platser utan identitet och förankring, liksom att det finns ekologiska nackdelar med att stadslandskapet breder ut sig på ett ineffektivt sätt.

Det finns olika synsätt på hur dessa utmaningar bäst ska mötas. Vissa förhållningssätt ser glesheten som ett potentiellt värde i det att det kan främja en integrerad ekologi, andra menar att det är svårt att skapa stark social hållbarhet i ett fragmenterat landskap.

Det har även framkommit att föreställningen om staden och landsbygden som motsatspar lever kvar i stadsplaneringen, vilket kan göra det svårt att se dessa områden för vad de är och att de istället kläms in i kostymer som inte passar. Det framkommer att det är viktigt att förbättra läsbarheten i områdena, både fysiskt och mentalt. För det kunna göra det behöver förmågan att läsa landskapet höjas, liksom att tydliggöra landskapets läsbara strukturer.

METOD

LANDSKAPSANALYS

Vad är landskapsanalys?

Landskapsanalysen används för att vaska fram vad som är viktigt i landskapet, och för att förenkla den komplexa verkligheten. En viktig del av landskapsanalysen är även att kunna förmedla det funna till andra genom till exempel kartor, texter och bilder. Produkten som analysen landar i kan användas både som en beskrivning och förklaring till platsens karaktär, och som ett argumentationsredskap (Stahlschmidt & Nellemann 2009, sid. 6f).

LANDSKAP

En förutsättning för en landskapsanalys är att det som undersöks är kopplat till en fysisk plats, ett geografiskt landskap.

I boken *Metoder til landskabsanalyse* (Stahlschmidt & Nelleman, 2009) beskrivs landskapet som en plats som definieras av sina element, miljöfaktorer, funktioner och intressen samt form och betydelse (ibid, sid. 6). Enligt Margareta Ihse som är professor i geografi kan landskapet ses som "en materialisering av sociala relationer samt politiska och ekonomiska beslut" (Ihse (red.) 2011, sid. 9)

Ett landskap har både en rumslig utbredning och ett tidsmässigt djup i form av historiska skeenden och bruk av marken. Det omfattar även den dynamik och de flöden som pågår i form av till exempel ekosystemprocesser och artspridning (Ihse (red.) 2011, sid. 9).

ANALYS

Analys betyder i allmänhet att plocka isär någonting i sina beståndsdelar för att kunna undersöka varje del för sig. Margaretha Ihse påpekar att vi när det gäller landskapsanalys snarare borde prata om syntes, det vill säga att kombinera separata element för att forma en sammanhängande helhet (Ihse 2011, sid. 37).

METOD

För att kunna analysera ett landskap, och därefter förmedla kunskapen behövs metoder och verktyg. Metoder för landskapsanalys är ett hjälpmedel för att få ökad kunskap och för att systematisera och analysera information (Akt.Landskap 2009, sid. 6).

Det finns aldrig en lösning på hur man ska analysera ett landskap, utan varje plats är unik och varje metod bör anpassas till situationen (Stahlschmidt & Nelleman 2009). Vilken aspekt som undersöks i landskapet kan variera utifrån vad målet med landskapsanalysen är. Det är även viktigt att se metoderna som hjälpmedel och inspiration för att nå projektets syfte, och inte som ett självändamål (Akt.Landskap 2009, sid. 6).

Fig. 3:1 Bild från inventeringsfasen. Kartläggningen av platsen har gjorts med hjälp av standardiserade checklistor och kartunderlag för anteckningar.

Man bör vara medveten om att det finns delar av analysen som inte kan beskrivas i en metodbeskrivning eftersom det finns "tyst" kunskap inbyggd i analysen. Denna beror på utförarens personliga erfarenheter och bakgrundskompetens, liksom av vilken vana denne har av både platsen som undersöks och av analysmetoden (Akt.Landskap 2009, sid. 6). Vad och hur mycket vi ser av ett landskap är direkt kopplat till vilken kunskap vi har (Ihse (red.) 2011, sid. 9).

Analystraditioner

För att förstå en plats kan tyngdpunkten läggas på landskapets fysiska karaktär och hur det till exempel påverkar ett områdes sårbarhet och tålighet för förändringar. Fokus kan även ligga på de mer abstrakta förhållanden som präglar ett område och utgör grunden för landskapets identitet och kulturhistoriska läsbarhet. De metoder som används för landskapsanalys har sina rötter i olika traditioner och därmed olika kunskapsyn (Shibbye & Pålstam 2001, sid. 8). Geografen Margareta Ihse menar att det finns ett naturvetenskapligt och ett samhällsvetenskapligt perspektiv på landskapsanalys som till stor del skiljer sig från varandra. Hon menar att landskapsanalys bör utgå ifrån ett kombinerat perspektiv i en så kallad integrerad landskapsanalys (Ihse 2011, sid. 37).

NATURVETENSKAPLIG ANALYSTRADITION

I naturvetenskaplig tradition är arbetssättet att analysera landskapet som en karta för att se de mönster som finns synliga på ytan. Det är ett traditionellt geografiskt sätt att systematisera och göra landskapet läsbart. I litteraturen beskrivs det som ett sätt att analysera landskap som framförallt förekom under 1970-talet. Analysen görs genom att studera landskapets förutsättningar i form av geomorfologi, terrängformer och hydrologi, liksom markanvändning och landskapets innehåll i form av naturliga och människoskapade landskapselement. Ett exempel på analysmetod är landskapskaraktärsanalys.

I en landskapskaraktärsanalys är ambitionen att skapa överblick och förståelse för ett område genom att dela in det i mindre homogena områden som beskrivs utifrån sin särskilda karaktär. Gränsdragningen görs genom att områden med så stor homogenitet som möjligt bildar geografiska enheter som har en avskiljbar karaktär i jämförelse med omkringliggande områden (Stahlschmidt & Nelleman 2009, sid. 62). En inflytelserik analysmetod i genren är *Landscape character assessment (LCA)*. Metoden som utvecklades under 1990-talet är ursprungligen framtagen i en brittisk landskapskontext. Enligt Bengt Shibbye och Ylva Pålstam hör analysmetoder som LCA huvudsakligen till den naturvetenskapliga traditionen (Shibbye & Pålstam 2001, sid. 21).

SAMHÄLLS- OCH KULTURINRIKTAD

Det som Ihse kallar samhällsvetarnas perspektiv omfattar främst kulturlandskapet och de av människan formade delarna med bebyggelse och markanvändning. Den kulturhistoriska analysen sätter in landskapet i ett tidsspecifikt sammanhang, och går djupare i vad som historiskt har legat till grund för det som syns i landskapet idag. Det som den kulturhistoriska

analysen berör är de förändringsprocesser som har varit verksamma i det aktuella området. Genom att titta på ett landskaps förändring över tid är det lättare att till exempel förstå vilken effekt ny påverkan kan ha på området.

RUMSLIG OCH VISUELL ANALYS

Bengt Shibbye och Ylva Pålstam (Shibbye & Pålstam 2001, sid. 8) beskriver en tredje tradition med lång historia som de kallar visuella analyser, vilket är nära besläktat med rumslig analys (Stahlschmidt & Nelleman 2009, sid. 50). Med rumslig analys menas att landskapets form beskrivs utifrån den som befinner sig i det (ibid). Exempel på denna analystyp är Kevin Lynchs analysmetod från boken *The image of the city*. Även Gordon Cullens analys av rumslighet eller att använda *Virtual reality* som visar landskapet uppbyggd digitalt i tre dimensioner kan räknas in i denna tradition.

Vissa aspekter av landskapets innehåll är svåra, eller rentav omöjliga att mäta. Det finns olika immateriella värden som har stor betydelse för invånarna i ett område. En sådan faktor är till exempel platsidentitet. Ett sätt att försöka tolka platsens identitet är enligt Bengt Shibbye och Ylva Pålstam det som kallas fenomenologisk analys (2001, sid. 9). Detta arbetssätt utgår inte så mycket från ett analytiskt arbetssätt där man delar upp i kategorier. Snarare förlitar sig experten mer på en tolkning av helheten där resultatet är starkt beroende av dennes egna erfarenheter. Detta i kombination med att metoden kan vara svår att systematisera gör att arbetssättet är utpräglat subjektivt. I de fall där det är svårt att urskilja vad som är betydelsefullt och strukturerande i landskapet kan ett ovanligt analyssätt hjälpa planeraren att vända på perspektivet (Wise 2003).

INTEGRERAD LANDSKAPSANALYS

Den integrerade landskapsanalysen är en modell för att analysera landskapet på ett tvärvetenskapligt sätt där hänsyn tas till både naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga aspekter. Detta är ett sätt att arbeta som förordas av Margareta Ihse och som även används i en metodbeskrivning av landskapsanalys som har gjorts på uppdrag av Länsstyrelsen i Örebro län (Akt.Landskap 2009).

Arbetssättet med integrerad landskapsanalys har i Sverige framförallt utvecklats av geografen Ulf Sporrang, och utgår ifrån landskapet som en kombination av naturgivna förutsättningar, landskapets humanhistoria, det nutida kulturlandskapet och regionala särdrag (Ihse 2011, sid. 37; Akt. Landskap 2009, sid. 10).

Hur analyserar man ett landskap?

KLARGÖRA SYFTET MED ANALYSEN

I arbete med landskapsanalys är det inledningsvis viktigt att klargöra syftet med analysen. Anledningen till varför en landskapsanalys ska göras har stor betydelse för vilken typ av analysmetod som används.

Det finns många motiv till att göra landskapsanalyser. Bengt Shibbye och Ylva Pålstam beskriver i sin bok *Landskap i fokus* att det dels kan vara för att beskriva och förtydliga olika samband och element i landskapet,

Fig. 3:2

eller att det är en grund för att kunna värdera och lyfta fram olika miljöer inför planerings- och exploateringsituationer (Shibbye & Pålstam 2001, sid. 9). De menar även att utgångspunkten för analysen kan vara själva analysprocessen. Det vill säga att dess genomförande är en del av syfte och mål genom att det kan skapa en aktiv medverkan och fungera som verktyg för konfliktlösning (ibid, sid. 9).

Generellt kan analyserna delas in i tre typer som lämpar sig för olika syften (Shibbye & Pålstam 2001, sid. 9f; Ihse 2011, sid. 11; Stahlschmidt & Nelleman 2009, sid. 9f). I boken *Metoder til landskapsanalyse* från 2009 benämns dessa typer som bakgrundsanalyser, handlingsorienterade analyser samt konsekvensanalyser (Stahlschmidt & Nelleman 2009, sid. 9f). Beskrivningen nedan av dessa utgår till stor del från deras beskrivning.

Handlingsorienterade analyser

Handlingsorienterade analyser definieras av den specifika planeringsuppgift som är utgångspunkten för analysen. Stahlschmidt och Nelleman hänvisar till Kevin Lynch när de beskriver situationerna som denna analystyp används till (Stahlschmidt & Nelleman 2009, sid. 9f). Dessa analysituationer är att de syftar till att antingen välja plats för en given användning (*site selection*), att finna den bästa användningen för en given

Fig. 3:2 Utsikten från piratstaden Perast ger en bild av människans symbiosförhållande till landskapets former.

plats (*best use*), eller att undersöka hur en given användning bäst kan passas in på en given plats (*given site for a given purpose*) (Lynch 1962, sid. 64ff.).

Bakgrundsanalyser

Bakgrundsanalyser är kunskapsorienterade och behöver, till skillnad från handlingsorienterade analyser, inte utgå ifrån ett givet planeringsmål. De används ofta vid förundersökningar, och syftar till att ge en generell förståelse för området som studeras. Margareta Ihse tar upp att det också finns ett behov av landskapsanalyser som ett underlag för att få en bättre helhetssyn på förvaltning, genom att beskriva landskapsförändringar på ett samlat sätt, och med ett större rumperspektiv än man normalt har i planeringssammanhang (Ihse (red.) 2011, sid. 11).

I bakgrundsanalyser arbetas med systematisk datainsamling i syfte att ge en objektiv bild av landskapet. Denna typ av analys ingår idag ofta som en del i analysmodeller, och kompletteras med en värderande del, dvs. bearbetning av den insamlade informationen.

Konsekvensanalyser

Konsekvensanalyser utförs enligt författarna först när det finns ett eller olika förslag för en plats. Det kan vara en ny väg som ska dras genom landskapet, eller en undersökning av till exempel de visuella konsekvenserna i landskapet om en byggnad eller bro ska byggas (Stahlschmidt & Nelleman 2009).

IDENTIFIERA FÖRUTSÄTTNINGARNA FÖR ARBETETS GENOMFÖRANDE

I metodbeskrivningen för den norska landskapskaraktärsanalys som beskrivs utförligare senare i uppsatsen, lyfts de svårigheter som kan uppstå mellan ambition och den verklighet man som planerare står inför gällande tidsramar och strama budgetar (Clemetsen 2010).

Vilken betydelse en landskapsanalys får påverkas av vilka aktörer som involveras i arbetet, och genom att involvera olika grupper kan man enligt Shibbye och Pålstam ge arbetet legitimitet och öka kunskapen i projektet (Shibbye & Pålstam 2001, sid. 10). Ambitionen som har formulerats i till exempel Den europeiska landskapskonventionen är att förståelsen för landskapet ska utgå ifrån människors upplevelse av platsen, och att analyser bör inkludera medborgarundersökningar (Clemetsen 2010, sid. 12f).

Samtidigt är det viktigt att analysen som genomförs har rätt ambition i förhållande till arbetsförutsättningarna. Inför att påbörja arbetet med en landskapsanalys bör man alltså fråga sig vilka resurser som finns för att genomföra analysen, liksom vilka förutsättningar som finns för samarbete och deltagande från allmänheten (Clemetsen 2010, sid. 16f). I metodbeskrivningen för den kulturhistoriska analysmetoden DIVE formuleras det som att "ramarna för arbetet med analysen ska vara i relation med de personella och ekonomiska resurser som finns för genomförandet" (Riksantikvaren 2009, sid. 7).

DEFINIERA OMRÅDET OCH LANDSKAPETS INNEHÅLL

Enligt Per Stahlschmidt och Vibeke Nelleman utgår landskapsanalysen ifrån de komponenter som bildar landskapet både i form av naturgivna förutsättningar i det aktuella landskapet som terrängformer, jordarter, vegetation, bebyggelse och så vidare, samt av landskapets innehåll i form av de platsbundna element och förhållanden som är av intresse för uppgiften och för analysens syfte. Dessa kan vara markanvändning, miljöfaktorer, gränsdragningar och ägarstrukturer mm. Fokus för landskapsanalysen kan definieras i förhållande till **skala, tema och typ av område** (Stahlschmidt & Nelleman 2009, sid. 11).

Skala: Analysområdets storlek har betydelse för hur landskapsanalysen kan genomföras. Detta handlar om att hitta rätt generaliseringsgrad i förhållande till det undersökta området (Akt.Landskap 2009, sid. 6).

Områdestyp: Typen av miljö som ska undersökas har betydelse för vilka tekniker som kan användas för analysen. För till exempel stora arealer av naturmark behövs andra sätt att samla in och bearbeta information än för komplexa bebyggelseområden i stadsmiljö.

Tema: Med detta menas den särskilda inriktning som görs i undersökning av området, och det fokus som görs i beskrivning och presentation av landskapets innehåll. Det är uppgiftens syfte som styr vilken inriktning som är relevant för den aktuella landskapsanalysen. Temat kan vara en enskild aspekt, till exempel att undersöka förutsättningar för vindkraft, eller att kartlägga hur olika sociala samhällsförutsättningar bildar geografiska mönster (Akt.Landskap 2009, sid. 6).

METOD OCH TEKNIK

Utifrån de förutsättningar som ges av ovanstående bestäms vilken sorts landskapsanalys som är aktuell att använda. De grundläggande principerna för en metod för landskapsanalys är att **samla in kunskap** om landskapets innehåll och att **analysera** och **presentera** kunskapen. Dessa principer beskrivs vidare nedan, huvudsakligen baserat på en artikel av Margaretha Ihse i Kungliga skogs- och lantbruksakademiens tidskrift (Ihse 2011, sid 36ff).

Enligt Stahlschmidt och Nelleman ska metoden vara formaliserad och systematisk för att fungera bra. Det går att arbeta med en mer intuitiv arbetsprocess, men detta är inte att rekommendera om resultatet ska kunna förklaras och diskuteras med andra (Stahlschmidt & Nelleman 2009, sid. 11f). De metodiska principerna för analysens genomförande kan vara desamma för en nations- eller kommunövergripande analys som för en analys av en park eller stadsdel. Däremot varierar de tekniker som används utifrån vad som är lämpligt för det aktuella området och analysens syfte (Stahlschmidt & Nelleman 2009, sid. 11).

Insamling/ inventering

Första steget i arbetet med landskapsanalysen är att samla in underlag och

kunskap om området. Detta kan ske genom till exempel litteraturstudier, kartstudier och fältbesök

Analys/ syntes

Analysen av landskapets innehåll kan göras på många olika sätt. Svårigheten är, enligt Margaretha Ihse, snarast att sätta ramar och begränsa för hur analyserna ska göras (2011, sid. 42). Viktiga delar av analysen är att visa olika skalor både i tid och rum, och att arbeta med gruppering och klassificering av de olika komponenterna som finns i underlaget. Detta kan göras genom att till exempel dela in området i olika landskapstyper eller kulturlandskapstyper.

Presentation/ visualisering

Landskapsanalysen som verktyg innebär att den kunskap som kommer fram i arbetsprocessen ska kunna förmedlas vidare. Hur materialet används och presenteras beror delvis på intressenter och målgrupp, men generellt är det ett bra arbetssätt att använda pedagogiska och tydliga presentationer (Riksantikvaren 2009, sid. 7). Att arbeta med bilder och kartor underlättar förståelse och främjar diskussion kring slutresultatet (Akt.Landskap 2009, sid. 6).

VAL AV ANALYMETOD OCH BESKRIVNING AV ARBETSPROCESSEN

Vilken analysmetod är lämplig att använda i det fortsatta arbetet?

Ett av de preciserade målen med uppsatsen är att studera metoder för analys av landskap där stad möter land. Vid genomgång av olika analysredskap och tillämpningsexempel har det dock stått klart att det har varit svårt att finna någon särskild etablerad metod för analys av svårbestämda landskap i stadens utkanter.

I genomgången av analystraditionerna ovan beskrivs hur landskapsanalys ofta görs genom systematiska analysmetoder som tar sig an materialet på ett traditionellt sätt genom strukturerad kartläggning av naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga förhållanden i landskapet. Det finns även mer subjektiva arbetsätt som utgår ifrån mer intuitionsbaserade och konstnärliga metoder, och som förlitar sig mycket på utförarens känsla och erfarenhet.

METODER FÖR ANALYS I STADENS RANDZON

I de texter med fokus på stadsranden som beskriver metoder för analys är det huvudsakligen intrycksbaserade analysmetoder som det ges exempel på.

Det tydligaste exemplet i litteraturen på hur en sådan metod har använts är *Uncertain States of Europe (USE)*. Det är ett internationellt projekt som har haft som mål att försöka fånga de abstrakta processer som formar staden, genom en metod som av upphovspersonerna beskrivs som en "eklektisk analysmetod" (Wise 2001). I sökandet efter att kunna förklara den splittrade moderna staden har här idéer och metoder framträtt som utnyttjar relativt otraditionella verktyg i stadsplanesammanhang, som till exempel konstutställningar, videoteknik, fotografi samt intervjuer och samtal med personer som har många vitt skilda yrken och erfarenheter.

I USE-projektet som har fokuserat på de perifera och svårbestämda områden som ofta återfinns i stadens utkanter, menar man att den eklektiska analysen är ett tillskott till de klassiska analysverktygen. Genom att hålla ögonen öppna efter den del av samhällets uttryck som riskerar att falla mellan stolarna i en traditionell analys kan man råka se saker som förklarar det annars svårbegripliga.

VAL AV METOD FÖR ANALYS AV ŠKALJARI

I genomförandet av en landskapsanalys i Škaljari i Kotorområdet behöver en analysmetod väljas som är lämplig utifrån arbetets mål och förutsättningar.

Enligt de analysprinciper som beskrivits på föregående sida är det första som behöver klargöras inför arbetsstart syftet med analysen och förutsättningarna att genomföra arbetet. Därefter är det viktigt att klargöra vilka förhållanden i landskapet som är av betydelse för att förstå landskapet, och vilka verktyg som är bäst ägnade att tydliggöra dessa förhållanden.

Vad är syftet med att göra en analys i Škaljari?

Syftet med analysen är att förstå platsen för att kunna ge riktlinjer för områdets fortsatta utveckling. Det skulle kunna betyda att syftet är handlingsorienterat, men i detta fall saknas det egentligen en specifik planeringsuppgift. Syftet är snarast att förstå området bättre för att kunna ta välgrundade beslut inför framtida förändringar. Då området är relativt okänt finns det skäl att göra en bred insamling av information.

Ett ytterligare syfte med landskapsanalysen är att testa en metod för analys i stadens randzon, därför bör analysen ha med detta tema genom hela processen av insamling och analys. Då det inte finns en självklar analysmetod för just denna typ av tematiskt fokus behöver valet av metod kunna kompletteras med den kunskap om stadsranden som har beskrivits ovan i teoridelen. Det som har framkommit där är att de förhållanden som är betydelsefulla för att förstå ett landskap i stadsranden både är de varierade fysiska strukturerna och de abstrakta processerna.

Vilka resurser finns för att genomföra analysen?

För finna ett bra sätt att studera ett område präglad av stadsrandens egenskaper har jag lagt stor vikt vid att finna metoder såsom USE där fokuset ligger på stadsrandlandskapets "kaos".

I processen att göra en landskapsanalys är dock en viktig del av arbetet att anpassa metoden till situationen, vilket i slutändan har varit avgörande för mitt val av metod. De förutsättningar som har funnits i form av tidsram, tidigare erfarenhet och svag förförståelse för området har gjort det mindre lämpligt att använda en metod som till stor del bygger på intuition.

Förhållanden i landskapet/ Vilket landskapsinnehåll är det som ska kartläggas?

Škaljari är en del av ett unikt historiskt kulturlandskap och området innehåller lämningar från många olika historiska perioder som är av betydelse för att förstå dess nuvarande roll. Samtidigt är Škaljari ett ganska diffust område som är undermåligt beskrivet på den officiella nivån, och som saknar tydliga gränsdragningar.

Platsen ligger i en unik geografisk region, där de naturgivna förutsättningarna har haft stor betydelse för områdets utveckling.

Analysen bör baseras på de rumsliga och karaktäriserande förhållanden som är tydliga i dagens landskap, samtidigt som mer eller mindre synliga historiska skikt i området måste beskrivas för att kunna berika och förtydliga de rumsliga karaktärerna i dagens Škaljari. För att kunna ge en rättvisande helhetlig bild av området behöver därför både de naturvetenskapliga och samhällsinriktade aspekterna framgå. Därför verkar det lämpligt att utgå ifrån principerna för en integrerad landskapsanalys, som har beskrivits ovan. Tillvägagångssättet har därför blivit att kombinera två etablerade analysmetoder, vilket beskrivs nedan.

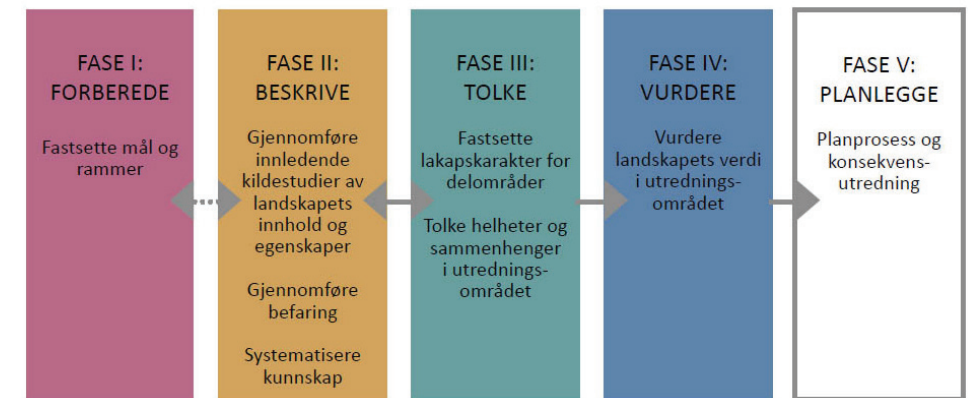

Fig.3:3 Ovan illustration över de fyra faserna i den norska landskapskaraktärsanalysen. Den femte fasen kan antingen ha planprosen som mål, eller bestå av en konsekvensutredning. Bild från metodbeskrivningen (Clemetsen 2010, sid. 15).

Kombination av två analysmetoder

Utifrån diskussionen ovan om val av analysmetod har valet blivit att slå ihop två typer av landskapsanalys för att få en heltäckande bild av platsen. Metoderna som har valts är DIVE som är framtagen för analys av kulturhistoriska värden samt en norskt framtagen metod för karaktärisering i geografiska delområden. På nästa sida görs en kort presentation av de två analysmetoderna.

Båda analysmetoderna strukturerar arbetet i faserna **Förberedelse, Beskrivning, Tolkning och Värdering**. DIVE har utöver dessa ett ytterligare steg som kallas **Aktivering**. De valda analysmetoderna och utformningen av den kombinerade analysmetoden beskrivs nedan.

Förhoppningen med detta tillvägagångssätt är att en sammanfogad landskapsanalys har bättre möjlighet att ge svar som både är anpassade till platsen och till den tematiska utgångspunkten att området är en stadsrand.

Ett viktigt skäl för valet av just dessa metoder är att de har samma metodiska struktur för arbetsprocessen, vilket skulle kunna vara en underlättande faktor i den vanskliga uppgiften att sammanfoga två separata metoder.

PRESENTATION AV DE VALDA ANALYSMETODERNA

Fig. 3:4

KULTURHISTORISK ANALYS

DIVE - Describe, Interpret, Valuate, Enable

Analysmetoden DIVE är en etablerad kulturhistorisk analys som är utarbetad i Norge, Sverige och Finland under 00-talet. Analysen som presenteras utförligt i en metodbeskrivning (se omslag till vänster) har utvecklats med utgångspunkten att kulturarvet ska ses som en kvalitativ och funktionell utvecklingsresurs, och att förståelsen för detta ska vara till praktisk användning i fysisk planering (Riksantikvaren 2009).

I DIVE baseras beskrivningen av den historiska karaktären i ett område på vilka naturliga och samhälleliga förhållanden och faktorer som har präglat och format området. Maktförhållanden, religion, sociokulturella faktorer, ekonomi, teknik, näringsliv, kommunikationer, stadsutvecklingsideologier och arkitektoniska uttryck är alla exempel på sådana utvecklingskrafter (ibid, sid 15ff).

Analysens namn DIVE kommer från de engelska orden *describe* (beskriva), *interpret* (tolka), *valuate* (värdera) och *enable* (aktivera/möjliggöra). Orden beskriver de fyra huvudstegen i analysprocessen som är utformade med bas i de gängse förhållningssätt som används inom arkeologi, landskaps- och bebyggelseanalys (ibid, sid 3).

Fig. 3:5 nedan från metodbeskrivningen visar schematiskt de olika arbetssteg som ingår i DIVE (Riksantikvaren 2009, sid. 6).

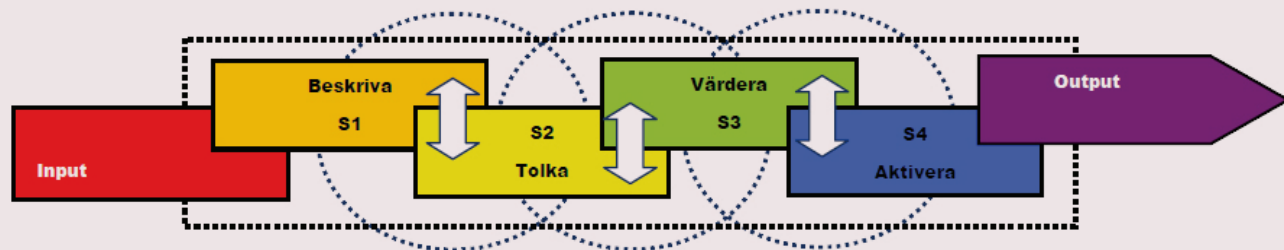

Fig. 3:6

LANDSKAPSKARAKTÄRSANALYS

Landskapsanalyse - Framgångsmåte for vurdering av landskapskarakter (Norska LCA)

Det finns olika varianter av landskapskaraktärsanalys. Den metod som är använd som förlaga i denna uppsats är en bearbetning av LCA som har utvecklats av norska Direktoratet for naturforvaltning och Riksantikvaren på uppdrag av Det norska Miljøverndepartementet för att användas i ett norskt sammanhang (Clemetsen 2010). Syftet är att den ska kunna användas för kommunal planering och konsekvensutredning. Bakgrunden är enligt dokumentet behovet att göra bra landskapsanalyser som är baserade på Den europeiska landskapskonventionens förståelse av begreppet landskap. Upplägget utgår ifrån att landskapet struktureras och karaktäriseras i flera delområden, för att därigenom bli lättare att bedöma och värdera. Det är ett arbete man gör i flera steg med hjälp av förstudier, systematiska checklistor i fält och avstämning med lokala experter och boende (Clemetsen 2010).

I vägledningen från 2010 beskrivs ett generellt sätt att genomföra analyser, som precis som i DIVE utgår ifrån olika faser; förberedelse, beskrivning, tolkning och värdering. I rapporten beskrivs inte det femte steget som utgörs av det som kallas planläggning, dvs genomförandet av en planprocess eller en konsekvensutredning av ett konkret projekt.

Metoden är tydligt strukturerad för att kunna vara så objektiv som möjligt. För att kunna göra en systematisk och prövbar karaktärsanalys används olika bestämda frågeställningar/ teman som bearbetas genom att "destilleras" genom olika checklistor och värderingstabeller (Clemetsen 2010, sid. 28).

Arbetsprocess

Nedan beskrivs arbetsprocessen utifrån de fem faser som har varit basen i uppbyggnaden av metoden för landskapsanalys av Škaljari.

STEG 1: FÖRBEREDELSE

Det är i förberedelsefasen man skaffar sig en överordnad förståelse för landskapet och det utvalda området. Med hjälp av orienterande platsbesök kan man lära känna området och utarbeta relevanta checklistor att använda i steg 2. Genom att vara väl förberedd kunskapsmässigt inför de mer metodiska fältstudier som genomförs i steg 2 blir arbetet betydligt lättare, och det går att notera företeelser i fält som annars kunde ha passerat förbi obemärkt.

Bestämna utredningsområde

I avsnittet om landskapsanalys ovan beskrivs hur viktigt det är att lära känna området man ska studera för att kunna välja en lämplig analysmetod. I arbetet med denna uppsats har även valet av ett lämpligt geografiskt utredningsområde varit en viktig del av arbetsprocessen.

Förklaring till val av fallstudieområde

En stor del av det inledande arbetet med analysen har varit att på plats i Montenegro samla in kunskap och etablera en förståelse för regionen. Detta har gjorts genom att besöka flera olika delar av Kotorbukten och genom informella intervjuer med både "vanliga människor" som bor och arbetar i regionen, samt med experter av olika slag, som arbetar med frågor anknutna till Kotorbukten. Valet av studieområde föll efter olika avvägningar slutligen på Škaljari som är ett av två områden som ligger i direkt anslutning på varsin sida om den kulturhistoriskt värdefulla ringmursstaden Kotor.

3:7 Tidigt vykort med bild över Kotorbukten. Bild: KMM

Beslutet att välja Škaljari som fallområde är grundat dels på att området har visat sig ha egenskaper som gör det lämpligt som studieobjekt utifrån teorier om stadsrandlandskap, samt att området med sin absoluta närhet till Kotorbuktens mest betydelsefulla stad är föremål för utvecklingsplaner som kan ha stora effekter på regionen.

Skala

Både i vägledningen för DIVE och för norska LCA poängteras betydelsen av att under arbetets gång medvetet zooma upp och ner i skala för att se sammanhangen, något som har varit hjälpsamt i analysarbetet i Kotor.

Utredningsområdet Škaljari är det område som primärt ska utredas. Enligt den norska landskapskaraktärsanalysen (Clemetsen 2010, sid. 11) behöver analysen vanligtvis även utforska ett område som är större än själva utredningsområdet, det som kallas påverkansområde. I detta fall är det Kotorbukten som är av stor betydelse för utredningsområdet Škaljari.

Preliminär delområdesindelning

I Škaljari har indelningen i delområden preliminärt gjorts i förberedelsefasen. Därefter har gränserna justerats och förfinats kontinuerligt under arbetets gång.

Inventering och kunskapsinhämtning

I steg 1 har arbetet med landskapsanalysen fokuserat på att ringa in och förstå området med hjälp av fältbesök, kartstudier, dokumentstudier samt intervjuer. Utifrån den tidsram som fanns gjordes ett ramverk för hur kunskapsinhämtningen på plats skulle genomföras.

Då en viktig del av analysen var de olika skalorna och hur de påverkar varandra gjordes omväxlande mer intensiva delområdesbesök och större orienterande utflykter för att få en bred förståelse av landskapet och platsen.

Utarbeta checklistor för kunskapsinhämtning

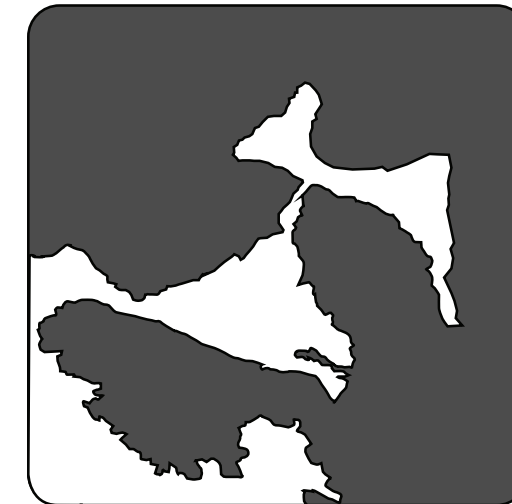
Inventering av områdena har gjorts med ett standardiserat inventeringsformulär som har tagits fram med bas i de två valda metoderna för landskapsanalys, med fokus på innehåll kopplat till stadsranden. Se bilaga 1.

STEG 2: BESKRIVNING

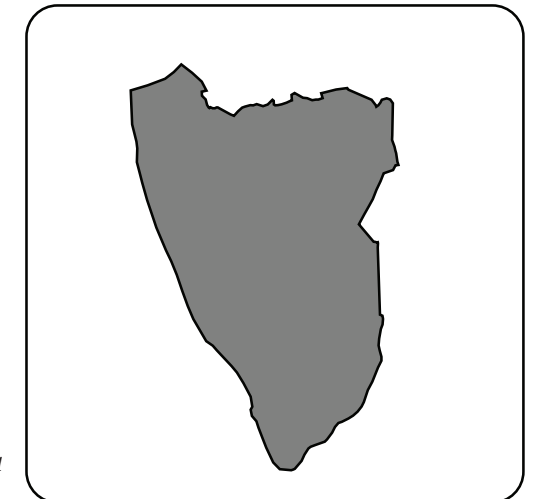
Beskrivningsfasen är den bredaste fasen i analysarbetet, och beskrivs på ungefär samma sätt i de två metodvägledningarna som ligger till grund för metoden.

Insamling

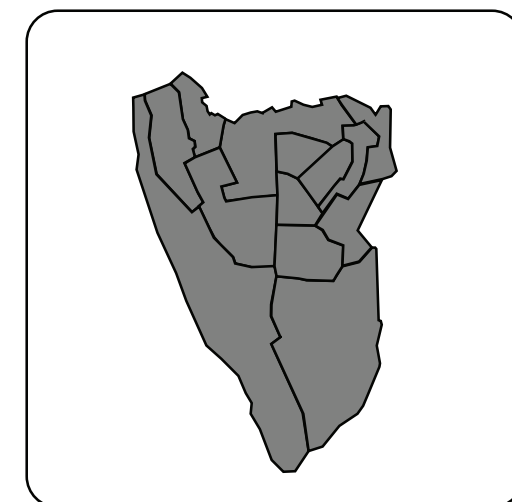
I denna fas fördjupas arbetet med insamling av information. Detta görs både genom studier av olika underlag i form av kartor, texter, bilder och dylikt, liksom genom inventeringar och fältbesök.

Regionskala

Områdesskala

Delområdesskala

Fig.3:8 Illustration av området på tre olika skalnivåer.

ambitionen varit att beskriva de tidsperioder som har haft stor påverkan på områdets framväxt, och att identifiera vilka betydelsebärande element som finns i området som kan berätta om dessa perioder. Det handlar både om att koppla rumsliga sammanhang till de byggnader och delområden som representerar olika tidsperioder, men även att försöka identifiera var den historiska läsbarheten är svag.

I DIVE poängteras att det är viktigt att se vilka aspekter och sammanhang som har varit viktiga historiskt, men även att se vilka ändringsprocesser som pågår och att ta sikte på framtiden (Riksantikvaren 2009, sid. 9).

Presentera

Liksom i den norska landskapskaraktärsanalysen har informationen i inventeringsunderlaget bearbetats och redovisas i en ifylld tabell för varje delområde. Denna tabell har strukturerats utifrån olika aspekter av landskapets innehåll.

Områdets historiska utveckling är organiserad i olika tidsperioder för att göra de historiska sammanhangen mer överskådliga. Därmed blir det lättare att sortera vilka element i landskapet som berättar om vad.

STEG 4: VÄRDERING

I steg 4 beskrivs de befintliga värden som finns på platsen, både på delområdesnivå och sammantaget i hela området.

Värderingen av varje delområde presenteras i en tabell för respektive delområde. Genom att använda en standardiserad mall har en värdering gjorts av svagheter och styrkor i varje delområdes innehåll och karaktär för att utifrån det kunna dra slutsatser om vilka riktlinjer som är lämpliga i respektive område, och för att göra en bedömning av av delområdets resiliens. Värderingen är gjord som en förenklad SWOT-analys (Strengths, Weaknesses, Opportunities och Threats) som har organiserats utifrån det befintliga respektive framtiden.

Rubrikerna är Källa till kunskap, Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet samt Grund för upplevelse. Dessa teman är en syntes av värdekriterierna i både landskapskaraktärsanalysen (norska LCA) och kulturmiljöanalysen (DIVE), samt med kompletterande frågor utifrån temat stadsrand.

I värderingsfasen görs även en koppling av Škaljaris karaktär i förhållande till stadsranden, och till de aspekter av stadsrandens egenskaper som kan uppfattas som problematiska.

3. RIVIERA	Värden och Svagheter	Potential och Hot sårbarhet/tålighet/ ändringskapacitet
Källa till kunskap Representativitet Tidsdjup och kontinuitet Sammanhang och miljö Arkitektoniskt	Viktig symbol för en av Škaljaris viktigaste tidsperioder. Nergången och ohälsosam miljö med soptipp, osäkra ruiner och eventuell markförorening	Om fabriken kulturhistoria inte tas väl om hand förloras en betydande del av Kotorbuktens historia.
Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet Helhet och sammanhang Bildkonsekvens och enhetsgrad Mångfald och variation Brott och kontrast Intrycksstyrka och uttrycksförmåga	Skorstenen och det höga tornet är landmärken i hela Škaljari samt Kotor. Ligger mycket centralt i Škaljari. Ligger bredvid Kotors centrala busstation.	Om den nya bebyggelsen i området blir avgränsad och isolerad riskerar Škaljaris framtida utveckling som en samlad stadsdel med egen identitet att försvåras kraftigt.
Grund för upplevelse Läsbarhet av utveckling och innehåll Identitet och symbol Tillstånd och hävd (omhändertaget) Bruksresurs för framtiden	Oklar hyressituation med 14 familjer som bor kvar på fabriksområdet sedan de ouppfyllt blev lovade bostäder efter fabriken nedläggning. De tidigare arbetare som idag bor på området är själva förmedlare av en svunnen tidsperiod.	Strategisk plats för Škaljari att geografiskt och mentalt knyta ihop sina skilda områden samt koppla tätorten till Kotors historiska stadskärna.
Sammantagen värdering	Sårbart område	
Riktlinjer	<i>Underlätta tvärgående rörelser. Utveckla området med blandade funktioner och skalor. Främja vandrarhem i närheten av busstationen. Gör centrala Škaljari till ett naturligt stopp för turister och besökare som kommer landvägen med buss och bil genom att tillåta bilparkering i Rivieraområdet, på lagom promenadavstånd genom Škaljari mot stadskärnan.</i>	

Fig. 3:11

STEG 5: AKTIVERING

Det sista steget i arbetsprocessen är bara beskrivet i den ena av de två ursprungliga analysmetoderna, DIVE. Syftet med momentet är att diskutera hur områdets utpekade kvaliteter och resurser kan förvaltas och utvecklas.

Strategin som presenteras här är syntesen av det sammanlagda analysarbete som har gjorts för att ringa in Škaljaris karaktär och bedöma områdets styrkor och tålighet för förändringar.

De mest intressanta elementen, strukturerna och sammanhangen som har beskrivits i området har lagts samman i lager till sammanfattande analyskartor. Därigenom har det gått att se geografiska mönster för vad som är angeläget att arbeta vidare med i planering och utveckling av Škaljari.

De riktlinjer som har gjorts för varje delområde har grupperats i olika teman som anses betydelsefulla för området som helhet och har sammanförts med den övriga informationen i analyskartorna.

Detta har varit grund för de fyra riktlinjerna som föreslås för området, tillsammans med utförligare rekommendationer.

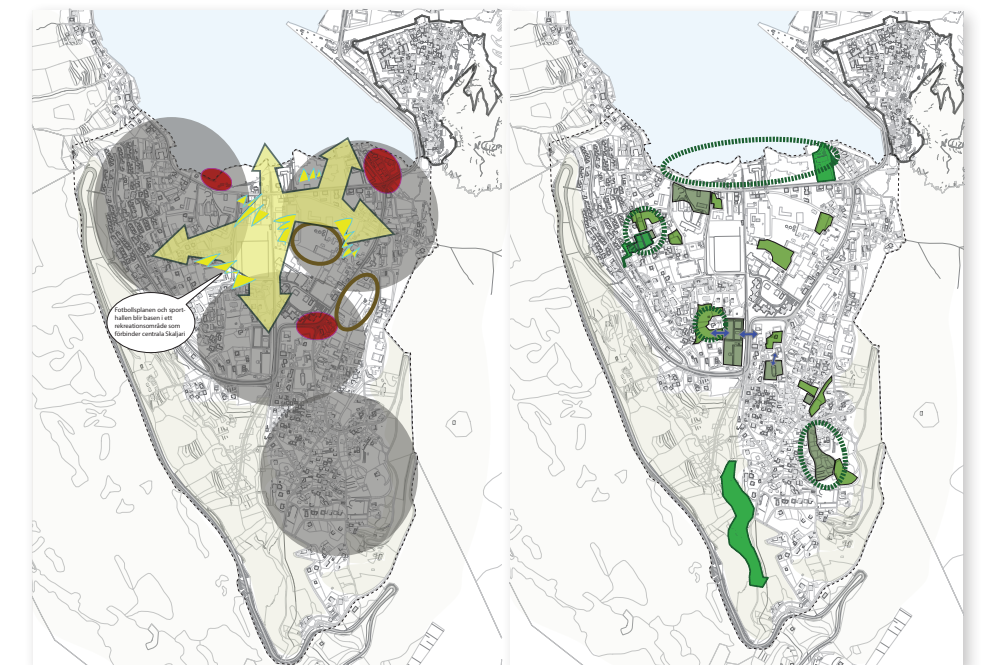

Fig. 3:12

Fig. 3:11 Ovan ett ifyllt exempel på tabellen som har använts för att utvärdera respektive delområdes kvaliteter och svagheter i förhållande till ett antal värdekriterier.

Fig. 3:12 Analyskartor som illustrerar innehållet i de strategier som föreslås för Škaljari i aktiveringsfasen. Illustration baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv samt Google maps, 2010.

GENOMFÖRANDE

LANDSKAPSANALYS AV ŠKALJARI

Utgångspunkt

Škaljari som följande landskapsanalys behandlar är ett åsidosatt område i Kotorbukten, och beskrivs i plandokument och utredningar som "kaosartat" och problematiskt.

I förhållande till kulturlandskapet i den övriga Kotorbukten är Škaljari fattigt på det slags kulturarv i form av palats och kyrkor från barock och medeltid som regionen annars är så rik på. Denna brist på historisk storslagenhet har inneburit att Škaljari konsekvent har hamnat utanför agendan för de organisationer och institutioner som arbetar med kulturarvsfrågor i Kotorbukten.

Škaljariområdet har redan i stor utsträckning styckats av och fyllts med villabebyggelse främst för den lokala befolkningen, men det finns även ett intresse för att bygga turismanläggningar och flera områden är planerade att avsättas som utvecklingsområden. Vad som sker i stadsdelen nu kommer ha mycket stor betydelse för områdets framtida karaktär.

Landskapsanalysen undersöker vilken roll Škaljari spelar i ett större regionalt sammanhang, och vilka hot och möjligheter som området står inför.

Målsättning

Analysen görs för att höja kunskapsnivån om de kulturella och rumsliga värdena i Škaljari och därmed få en bättre grund för diskussionen om områdets utveckling.

Ett parallellt mål med landskapsanalysen utgår ifrån examensarbetets syfte att studera och tillämpa metoder för analys och tolkning av svårbestämda områden med problematik relaterad till mötet mellan stad och land. Detta görs genom att analysen har stadsranden som ett tematiskt fokus.

Fig. 4:1

Fig. 4:2

Fig.4:1-4:2 På bilderna till vänster syns Kotorbukten med Škaljari i förgrunden. Överst ett fotografi som visar området vid sekelskiftet, och på den nedre bilden syns samma plats idag. Området har genomgått stora förändringar under det senaste seklet. Övre bilden från Kotors maritima museum, nedre bilden av Floris Keizer.

Det geografiska sammanhanget

ETT KOMPLEXT HISTORISKT LANDSKAP

Arbetet utgår ifrån Kotorregionen i Montenegro. Fokus för studien är området Škaljari som ligger mellan två bergssluttningar i direkt anslutning till den kulturhistoriskt viktiga ringmursstaden Kotor. Škaljari är flera gånger större än den historiska stadskärnan i Kotor, men räknas ändå som en förort. Škaljaris utveckling och framtid är enligt den lokala arkitekten Katarina Nikolic (Nikolic, 2010) i hög grad beroende av den regionala kontexten som i detta fall är hela Kotorregionen.

Kotorregionen som har getts världsarvsstatus av UNESCO beskrivs i förvaltningsplanen för världsarvsområdet (Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Ministry of Culture and UNESCO 2007) som ett unikt kulturhistoriskt landskap med en komplex historia. Det värde som främst har betydelse för regionens status som världskulturarv ligger inte i de enskilda kulturhistoriska byggnaderna, utan i den landskapliga helheten (ibid, sid. 6).

SKALA

Studien är genomförd genom att arbeta på tre olika skalnivåer. På översiktlig nivå beskrivs påverkansområdet som en bakgrund till den lokala miljöbeskrivningen av Škaljari. På minsta skalnivå beskrivs mindre delar av Škaljari genom att ringa in vilken sorts plats det är och hur den har vuxit fram. På platskala framträder identitetsskapande kvaliteter som ger platsen dess karaktär.

KOTORBUKTEN

Kotorbukten är delad på tre kommuner med sammanlagt ungefär 70 000 invånare. De tre kommunerna styrs från varsin större tätort; Kotor, Tivat och Herceg Novi. I Kotor bor ungefär 23 000 människor, varav knappt 1400 st i den historiska stadskärnan. De främsta övriga bosättningarna i kommunen är Dobrota med drygt 8000 invånare, Škaljari med 4000 samt Risan med en befolkning på 2000 invånare (Regional Institute for the Protection of

Fig. 4:3

Fig. 4:3 Škaljari som ligger strax utanför den historiska stadskärnan har vuxit fram spontant utan någon strukturerande plan. Illustration baserad på eget fotografi

Cultural Monuments, Ministry of Culture and UNESCO 2007, sid 80). Risan räknas som en egen stad, medan Dobrota och Škaljari vanligtvis ses som förorter till centralorten Kotor.

ŠKALJARI

Under lång tid var Škaljari en rural landsbygd med en liten by som omgav kyrkan Sv. Luke. Det var först under 1900-talet som området intogs av urbana krafter, framförallt efter att området drabbades av en kraftig jordbävning år 1979 som raserade stora delar av centrala Kotor. För att evakuera de drabbade behövdes snabbt nödbostäder för centralortens invånare. Denna snabbt uppkomna bebyggelse lokaliserades till Škaljari och var startpunkten för en större våg av bebyggelse.

Landskapet i Kotorbukten

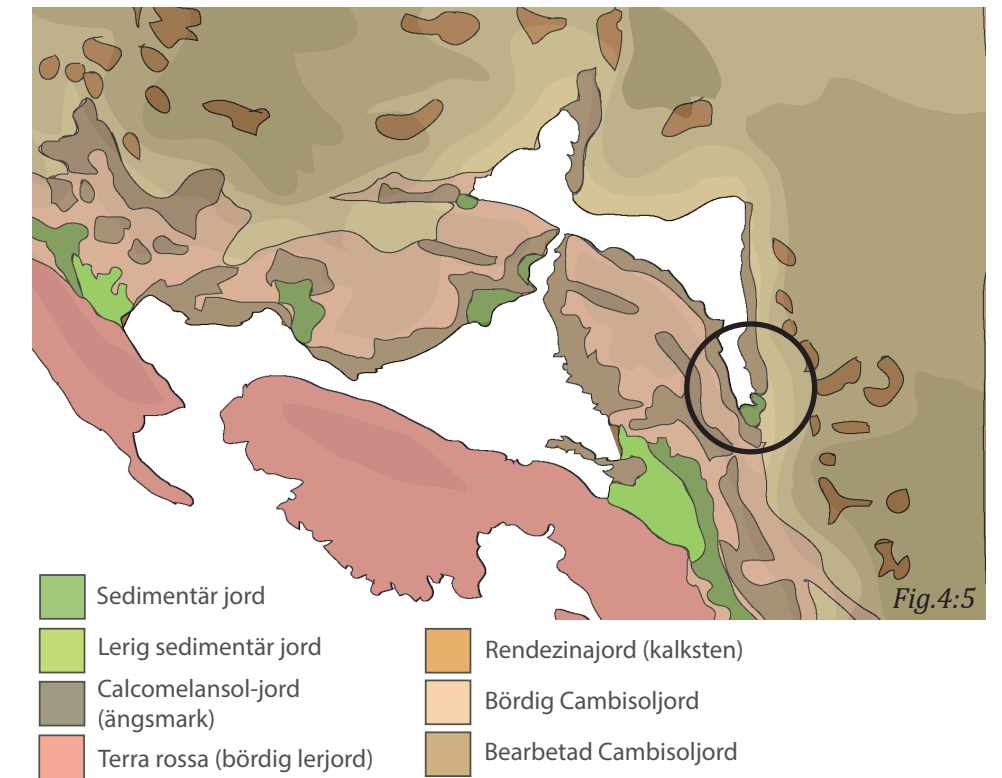
De följande sidorna ger en översikt på de viktiga förhållanden som är och har varit betydelsefulla grunder och drivkrafter i regionens utveckling. Beskrivningarna på följande sidor är baserade på framförallt två källor. Dels en synbarhetsanalys från Aachens universitet - *Visual Impact Study of the Proposed Verige Bridge on the Bay of Kotor* (2009) och dels på förvaltningsplanen för världsarvsområdet Kotor - *Management Plan Natural and Culturo-Historical Region of Kotor* (Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Ministry of Culture and UNESCO 2007).

ETT SAMSPEL MELLAN NATURLIGA OCH ANTROPOGENA PROCESSER.

Enligt de beskrivningar som ges av världsarvsområdet finns det en tydlig logik i Kotorbuktens utveckling som syns i landskapet. Det är format genom ett konsekvent samspel mellan naturliga och antropogena processer. En kombination av ekonomiska, politiska, sociala och miljömässiga drivkrafter har format orterna i bukten på ett likartat sätt, samtidigt som det har gett dem egna unika karaktärer. Den naturliga miljön har varit en viktig grund för regionens utveckling, och de berggrunds- och jordartsgeologiska förutsättningarna är en viktig pusselbit för att förstå hur människor genom århundradena har bosatt sig och organiserat sin försörjning i regionen.

Fig. 4:4 Lokaliseringskarta över Kotorbukten med ring vid Kotor och Škaljari. Illustration baserad på Gogle maps, 2010.

Fig.4:5 nedan visar karta över områdets jordarter. De gröna områdena är de mest bördiga platserna i regionen. De bruna markeringarna är de områden där människor har bearbetat jorden under historien. Området där Kotor och Škaljari ligger är markerat med en cirkel. Bild: Illustration baserad på kartor från Cvetković 2006, sidor 63ff.

Eftersom Kotorregionen har ett strategiskt läge och goda naturbundna förutsättningar för sjöfart har bukten ett massivt historiskt bagage, där de första kulturella spåren är redan från hellenisk tid (300-200 f.Kr).

NATURFÖRUTSÄTTNINGAR

Kotorbukten har en unik geologisk form, som man länge trodde var en fjordformation, men som numera antas vara en kanjon skapad av flodmynningserosion (Visual Impact Study of the Proposed Verige Bridge on the Bay of Kotor 2009, sid 33). Området i den innersta delen av Kotorområdet formas av två tvillingbukter, Risanbukten och Kotorbukten, och i den delen av området som gränsar mot havet ligger Tivatbukten och Herceg Novi-bukten. De inre och yttre buktena separeras av Deveninjsko-Vrmac-massivet som jordartsmässigt skiljer sig från Orjen-Lovcen-massivet vilket ger bergssidorna olika karaktär och olika vegetationsstruktur. Škaljari ligger i den bördigaste delen av Kotorbukten, där jordarter har avsatts av översvämningssprocesser.

Kotorområdet hör till Medelhavets klimatzon, men de avskärmade buktena i kombination med de branta bergssidorna skapar en mycket speciell klimatsituation. Mikroklimaten i området varierar mycket mellan årstiderna och mellan olika delar i bukten, vilket har bidragit till att olika tätorter har utvecklat sina egna unika kulturella mönster (Visual Impact Study of the Proposed Verige Bridge on the Bay of Kotor 2009, sid 56).

Att bukten omfattar olika klimatzoner, från medelhavsområdena längs

Fig.4:6

vattnet, till inlandslandskapet i bergen har varit betydelsefullt då man har kunnat kombinera grödor som passar i skilda klimat. Samtidigt som man kunde kultivera medelhavsplantor som citrusfrukter, oliver och vin har man haft tillgång till stora skogsområden av ek, tall, cypress och kastanj som nyttjades för brännved, virke och för skeppsbyggande vilket var en viktig faktor i buktens framgångsrika maritima historia.

I dessa områden utsätts kusten för en vind kallad *Chorico* som gör det svårt att lägga till med skepp, vilket har bidragit till att den yttre liggande staden Herceg Novi aldrig har haft en viktig hamn, medan bergens form i den inre Kotorbukten har skapat en naturlig hamn som är extra lämpad för sjötrafik, och som därför har blivit en mycket viktig punkt politisk och ekonomiskt.

KULTURELLA STRUKTURER I LANDSKAPET

Sjöfartsindustrin var under flera hundra år dominerande och har varit inflytelserik i hur buktens karaktär har framträtt, både i den byggda strukturen och i samhället.

Traditionellt har försörjningsmönstren varit ungefär detsamma i alla delar av bukten, men med vissa skillnader utifrån de naturliga förutsättningarna som har lämnat spår i de olika småstädernas karaktär. De viktigaste försörjningssätten i Kotorbukten har förutom sjöfarten varit odlingen som har förlags på terrasser upp på bergssidorna. I vissa delar av bukten har fiske varit mer betydelsefullt och på andra platser har handel haft större betydelse (Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Ministry of Culture and UNESCO 2007, sid 94).

Under historiens gång har den ekonomiska försörjningen växlat, och utöver sjöfarten har andra industrier och försörjningssätt varit framgångsrika och tongivande. De tillverkningsindustrier som fanns i området under framförallt socialisttiden har mestadels försvunnit, och idag är den starkast växande ekonomiska kraften i Kotorbukten service- och turistindustrin (ibid, sid. 78ff).

Den tvåfiliga bilväg som går längs med kusten i Kotorbukten byggdes i början av 1800-talet. Dess tillkomst har varit av stor betydelse för

Kotorbuktens kulturella utveckling, i och med att den förändrade den lokala befolkningens livsmönster och vanor (ibid, sid. 80). Idag är biltrafik ett självklart transportsätt vilket är en starkt bidragande orsak till att de ursprungliga kulturella landskapsstrukturerna förändras. Innan man byggde kustvägen var det främsta sättet att förflytta sig inom regionen via vattnet vilket gav karaktär åt den arkitektur som anses extra skyddsvärd.

Förhållandet till vattnet

Kombinationen av försörjningsmönster med sjöfart och odling har satt spår i bebyggelsestrukturen som präglas av det täta förhållande mellan vatten och berg. Bostadsbebyggelsen i byarna har traditionellt orienterats i en horisontell bebyggelsestruktur längs med vattnet. Ovanför byggnaderna har odlingen skett på bergssidorna stöttade av terrasser uppbyggda med kalkstensmurar. Materialet i byggnaderna och i terrassernas murar är i många fall vit kalksten som är bruten lokalt i området runt staden Tivat. Den vita stenen står ut mot de gröna bergssidorna och odlingarna, och gör att hus, odlingsterrasser, vatten och himlen tillsammans med bergssidorna formar tydliga parallella skikt som ger en tydlig visuell karaktär i det kulturella landskapet i Kotorbukten. Anknypningen till vattnet har gjort att det genom århundradena har vuxit fram en arkitektur som är anpassad till sjöfart, med byar som har vuxit fram där bosättningen har koncentrerats runt de större hamnarna (Visual Impact Study of the Proposed Verige Bridge on the Bay of Kotor 2009).

Den starka anpassningen till vattnet upprätthölls länge av att det fram till början på 1900-talet inte fanns ett ordentligt vägnät. Istället sköttes all transport via vattnet, och varje familj hade en privat pir kallad *Mandrak*. Ett annat viktigt förhållande i bebyggelsens karaktär är hur den vattennära strukturen av vardagsbebyggelse kontrasterar mot viktiga byggnader som borgar, kyrkor och palats som ligger högre upp på kullarna, tydligt avgränsat från den övriga bebyggelsen. Bukten har varit en viktig knutpunkt för olika imperier och kulturer genom årtusendena och har därför även fått en viktig symbolisk funktion.

I den tyska synbarhetsanalysen från 2009 beskrivs hur husens och bosättningarnas utformning dels har påverkats av de naturliga förutsättningarna och de försörjningssätt som har varit dominerande, men även hur arkitekturen i hög grad har präglats av den politiska situationen under århundradena. Eftersom all trafik sköttes över vattnet användes kyrkor och religiösa byggnader som symboler som syntes från vattnet och förstärkte städernas profiler (Visual Impact Study of the Proposed Verige Bridge on the Bay of Kotor 2009, sid 112f). Territoriefrågan var en ständig källa till strider och konflikter mellan bosättningarna i bukten, och flera av byarna har omväxlande hört till det Ottomanska och det Venetianska riket. Det har satt spår i den arkitektoniska helheten då bebyggelsen är påverkad av de återkommande konflikterna (ibid). I flera av bosättningarna är husen utformade för att kunna agera som ett eget fort vid attacker. Att bygga ihop husen gav ett extra skydd, vilket har bidragit till den horisontella bebyggelsestrukturen som återkommer på flera ställen i bukten (Nikolic, 2010).

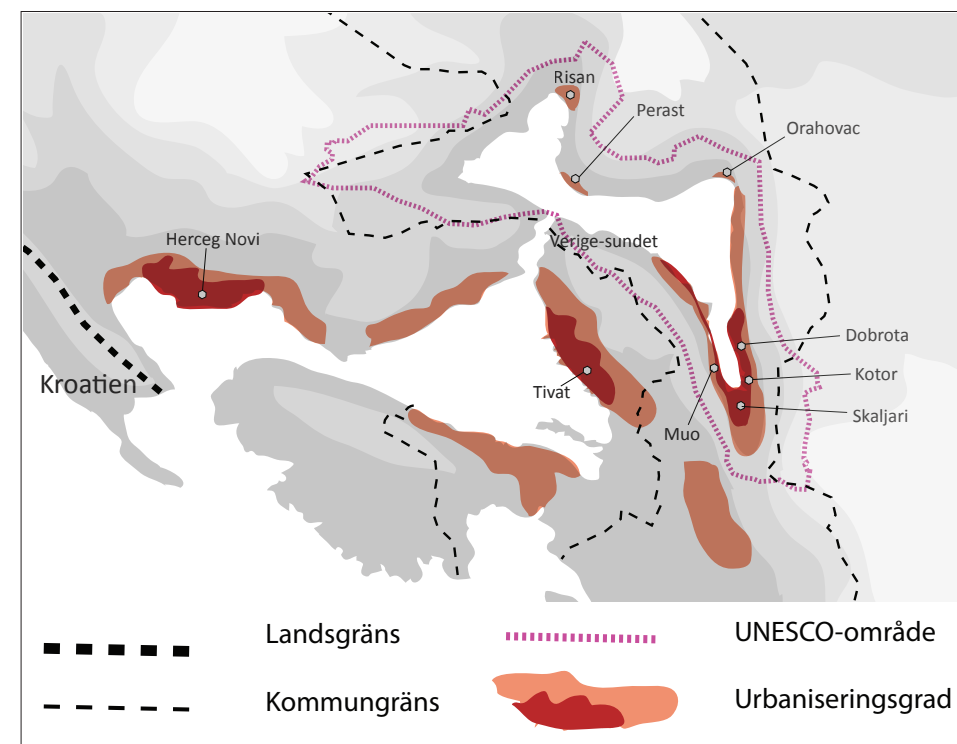

Fig. 4:7 Kartan visar de olika tätorterna utbredning i Kotorbukten, samt administrativa gränser. Illustration baserad på kartor från Cvetković 2006, sidor 63ff. samt från kartor i rapporten Visual Impact Study of the Proposed Verige Bridge on the Bay of Kotor, 2009, sid 59.

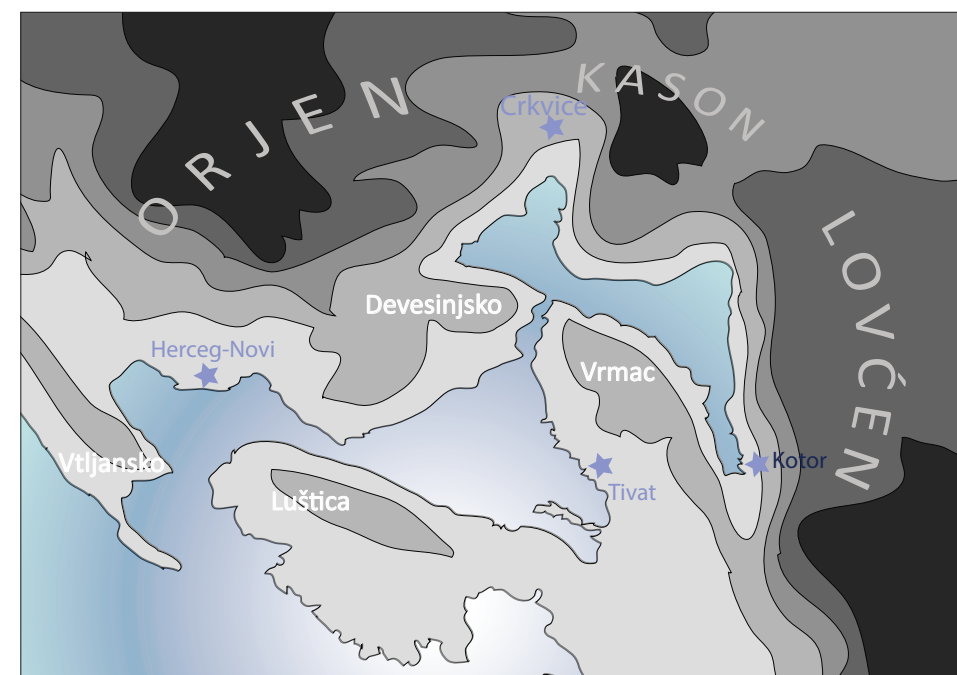

Fig. 4:8 Bild över hur den inre delen av Kotorbukten ramas in av bergen Orjen, Kason och Lovćen, och den yttre delen av bukten ramas in av de lägre höjderna Devesinjsko och Vrmac. Bergssidorna skiljer sig jordartsmässigt vilket ger olika karaktär och olika vegetationsstruktur. Illustration baserad på kartor från Cvetković 2006, sidor 63ff.

Fig.4:6 I regionen är den platta bebyggelsebara ytan mycket begränsad av de mäktiga bergssidorna. Odlingarna på bergssidorna är stöttade av murar i kalksten, som formar tydliga parallella skikt tillsammans med husens orientering, vattnet, bergssidorna och himlen.

ŠKALJARI

Beskrivning av området

VAD FINNS HÄR? HUR SER DET UT? VAD HÄNDER HÄR?

I det här avsnittet som beskriver området Škaljari på en lokal nivå ges en övergripande beskrivning av de fysiska sammanhangen och rumsliga förhållandena i området. Underlag för beskrivningarna är förutom egen inventering och studier av bild- och kartunderlag till stor del baserad på den förvaltningsplan som har tagits fram för världsarvsområdet (Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Ministry of Culture and UNESCO 2007). Förutom de fysiska, visuella och funktionella faktorerna som har betydelse för områdets sammansatta karaktär behandlas även de historiska sammanhangen, och hur området förhåller sig dels visuellt och dels identitetsmässigt till omgivningen.

Beskrivningen görs i tre avsnitt som försöker ge svar på frågorna: Vad finns här? - Hur ser det ut? - Vad händer här?

Nedan beskrivs de fysiska strukturer som skapar ramen för områdets karaktär. Därefter ges en övergripande beskrivning av områdets befintliga rumsliga organisering och den karaktär som bildas av områdets former och innehåll, och som påverkar hur man uppfattar området.

Vad som har hänt historiskt är grogrund för de processer som formar området idag och leder in i framtiden. Områdets utveckling beskrivs genom att visa vilka perioder och vilket inflytande som har haft särskild betydelse för dagens område.

Landskapets struktur och innehåll

RAMARNA FÖR OMRÅDETS KARAKTÄR

Ett områdes karaktär är sammansatt av dels de storformer som sätter ramarna för områdets skala och övergripande struktur, och dels av de faktorer som påverkar inom dessa former. Škaljari som helhet har ett mäktigt landskapsmässigt läge, med tydliga geografiska och rumsliga karaktärsdrag. Bergen och vattnet ger området en övergripande inraming som tillsammans med andra fysiska faktorer som till exempel markanvändning, kommunikationsmönster och bebyggelse har betydelse för hur området används och uppfattas av den som befinner sig här.

SKALA OCH TOPOGRAFI

De överordnade elementen i landskapets former som har betydelse för Škaljaris funktionella och visuella sammanhang är topografin, med bergen som reser sig på ömse sidor om området. Här löper halvön Vrmac samman med Lovcenmassivet i en dal som utgör en av de få stora sammanhängande flacka ytorna i Kotorbukten.

I nästan alla andra orter i Kotorbukten finns en tydlig kontakt mellan vattnet, bostäderna och den odling som har skett strax ovanför bebyggelsen på bergssluttningarna. Den platta bebyggelsebara ytan är mycket begränsad av de mäktiga bergssidorna, vilket har gett en långsgående nästan kulissartad bebyggelseutveckling. Att strukturen i Škaljari avviker från den i övriga Kotorbukten har troligen varit av betydelse för Škaljaris utveckling.

Fig. 4:9

Fig. 4:9 Landskapets huvudformer utgörs av de två bergsryggarna Vrmac och Lovcen. Gammelt vykort från Kotors maritima museum.

KOMMUNIKATIONSMÖNSTER

Škaljaris centrala delar är starkt präglade av biltrafik, trots att det topografiska rummet är generösare än på andra håll i bukten. Ett av de få sätt att röra sig genom området som inte är bundet till bilvägarna är längs resterna ett historiska kanalsystem som länge var en viktig del av Škaljaris infrastruktur. Det var väl utbyggt för att kunna försörja terrassodlingarna längs bergslänterna. Kanalsystemet fungerade även som ett sätt att röra sig över området (Nikolic, 2010).

MARKANVÄNDNING

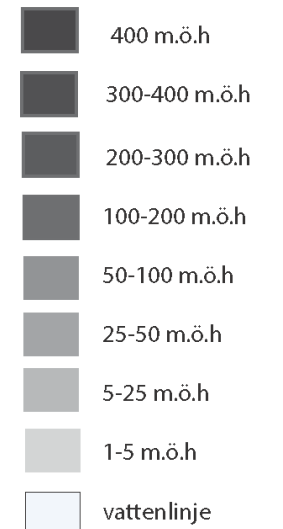
Škaljaris särskilda geografiska förutsättningar har varit av stor betydelse för vilka funktioner som har hamnat här genom historien, något som fortfarande präglar landskapet. Tidigt var Škaljari en av de få områden i bukten där det gick att bedriva storskaligt jordbruk. Efter andra världskriget under det jugoslaviska styret blev Škaljari en av Kotorbuktes viktigaste industriella zoner. Dessa fabriker och verkstäder är privata rumsliga enheter som har bildat stora sammanhängande områden i Škaljari. Dessa avgränsade strukturer finns kvar i dagens landskap och gör det svårt att röra sig fritt. Detta har bidragit till att huvudbilvägarna i Škaljari har fått en än större betydelse.

En stor del av ytorna i Škaljari utgörs av mer eller mindre tomma ytor som nyttjas för spontan parkering, sopupplag eller uppställningsplats för trasiga fordon. I kartan till höger benämns dessa ytor restområde. Denna kategori omfattar även marken omkring övergivna byggnader.

På kommande uppslag visas kartor på områdets kommunikationsmönster och markanvändning samt kartor över bland annat rörelsemönster och siktlinjer som är viktiga förutsättningar för hur landskapet upplevs.

Fig. 4:10 Dalgångslandskapet sluttar ner mot vattenlinjen i övre delen av kartan. De högre liggande delarna är mörkare i färgen. Höjddangivelserna i innehållsförteckningen är ungefärliga. Illustration baserad på Google maps, 2010 samt dwg-fil från Kotors historiska arkiv.

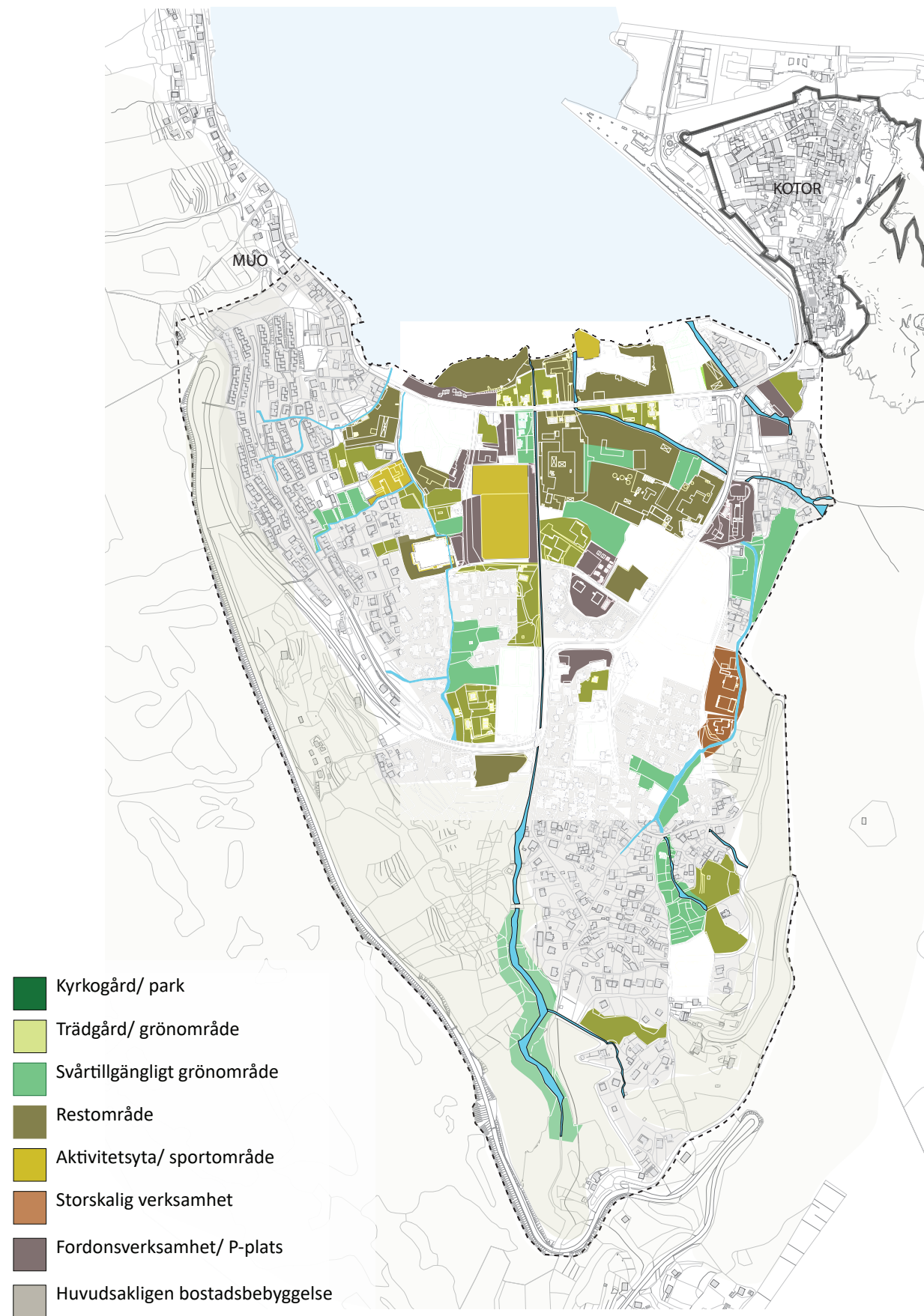

Fig. 4: 11 Markanvändning i Škaljari. Illustration baserad på Google maps, 2010 samt dwg-fil från Kotor's historiska arkiv.

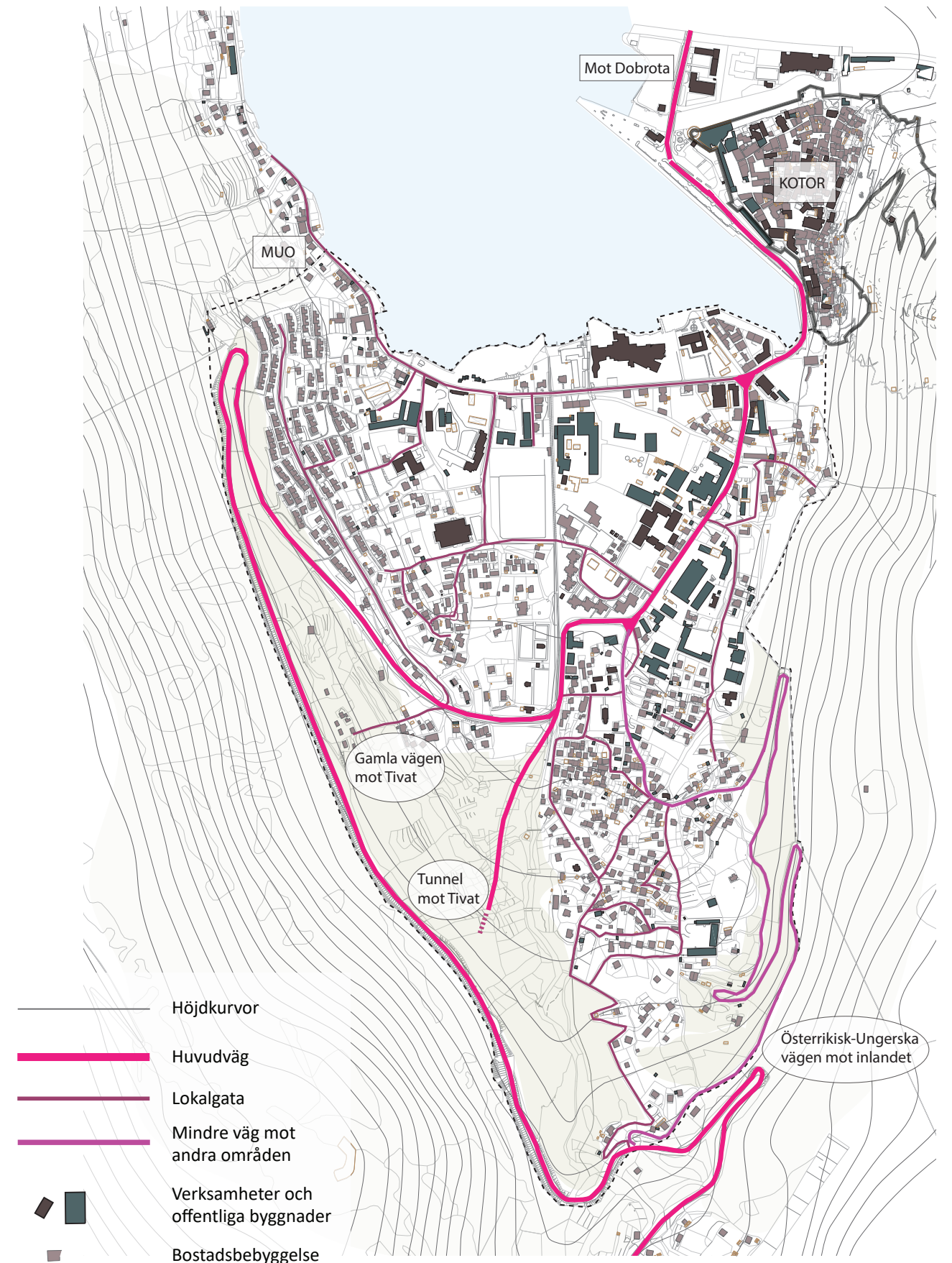

Fig. 4: 12 Kommunikationsmönster i Škaljari. Illustration baserad på Google maps, 2010 samt dwg-fil från Kotor's historiska arkiv.

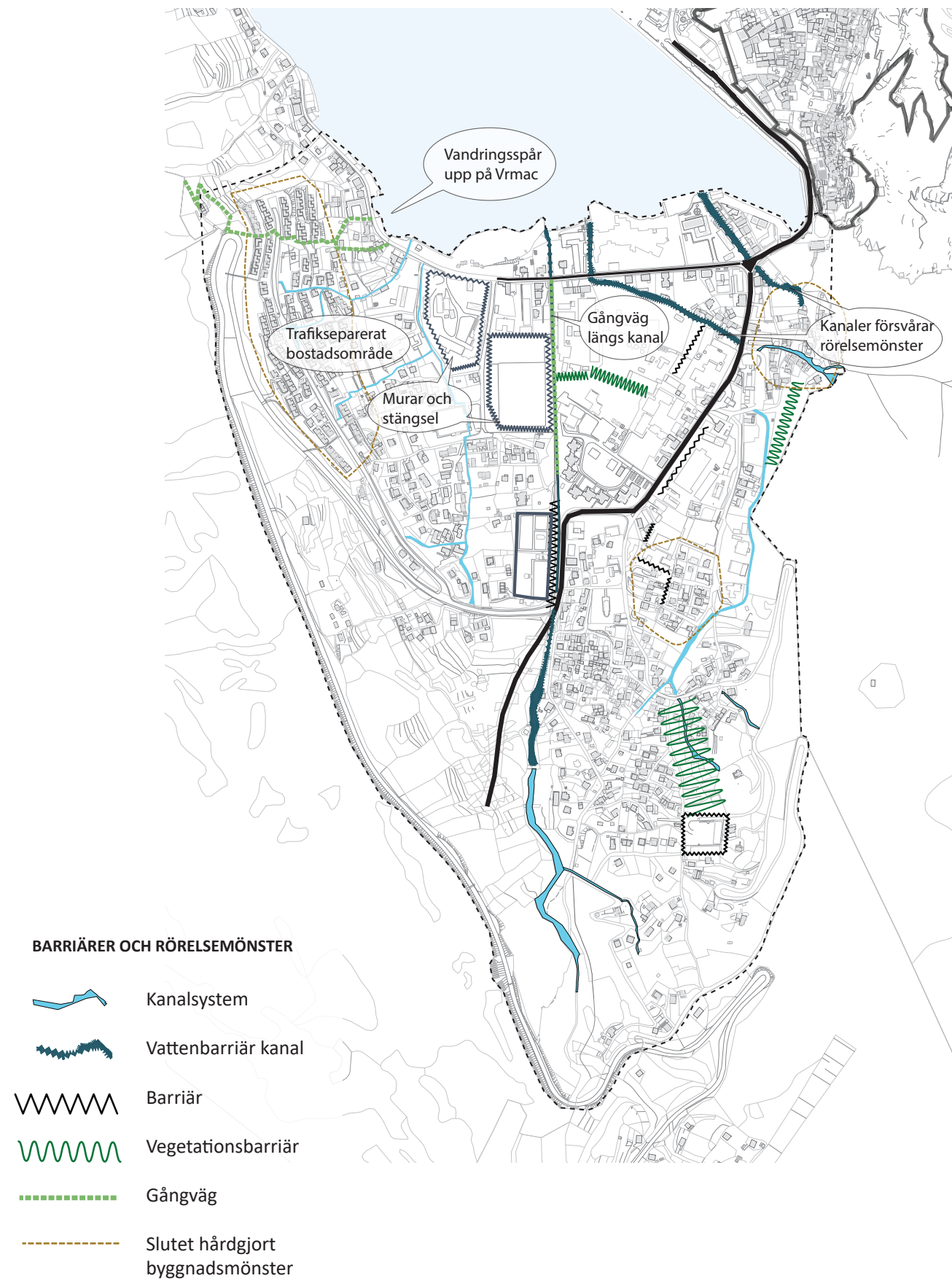

Fig. 4:13 Karta över rörelsemönster med gångvägar och barriärer. Illustration baserad på Google maps, 2010 samt dwg-fil från Kotors historiska arkiv.

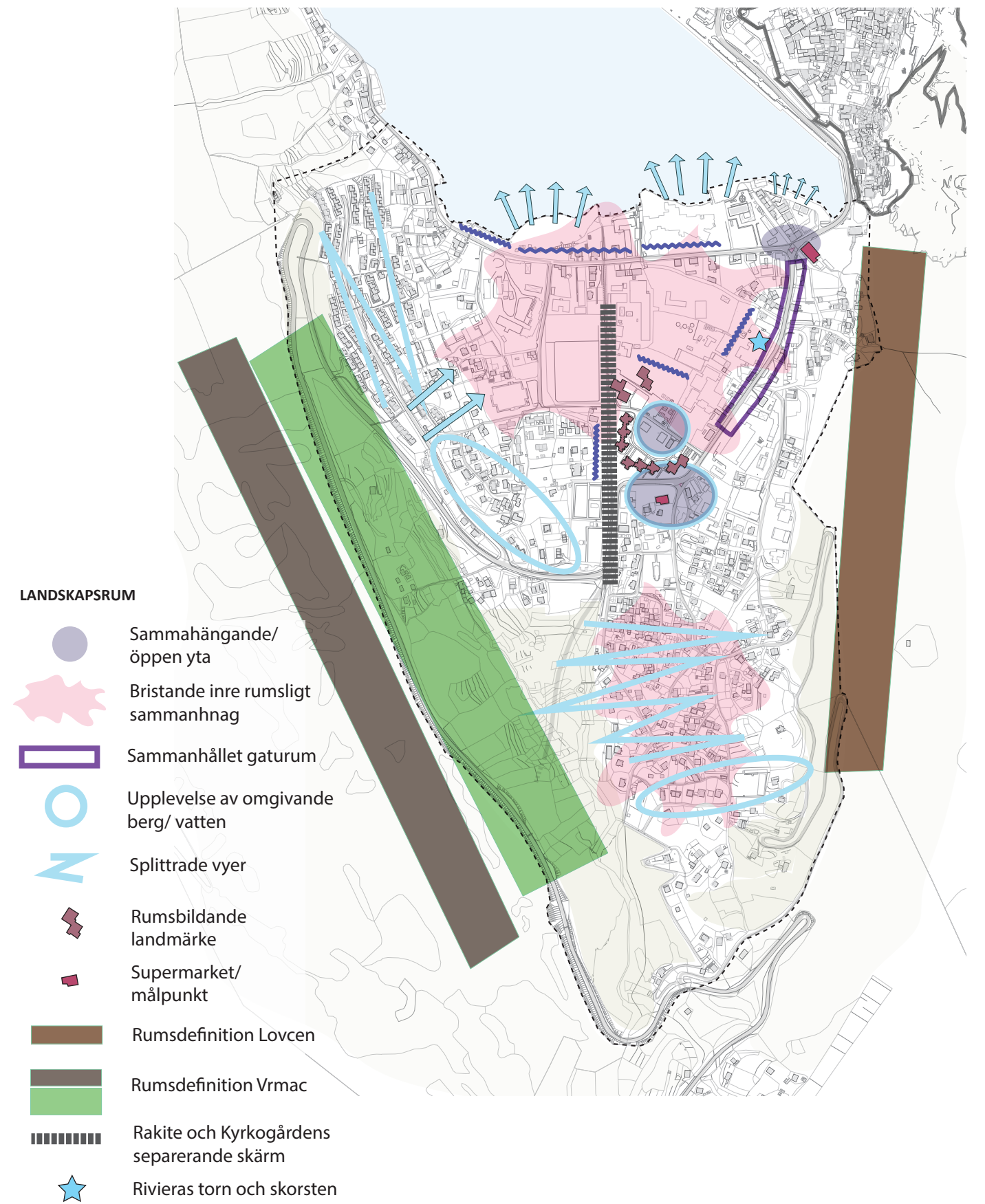

Fig. 4:14 Karta över riktningar i landskapet och siktlinjer. Illustration baserad på Google maps, 2010 samt dwg-fil från Kotors historiska arkiv.

Upplevelsen i landskapet

RUMSLIGA OCH VISUELLA SAMMANHANG

Även om Škaljari har en tydlig övergripande topografisk struktur är det betydligt svårare att läsa av och tolka de rumsliga sammanhangen i den lilla skalan. Det finns flera visuella barriärer och brutna utblickar inom området. Dessa är inte omöjliga att påverka, men har i dagsläget stark inverkan på Škaljaris rumslighet och karaktär i det att det är svårt att orientera sig.

De interna gränserna mellan olika delområden och platser är ofta både fysiska och visuella. Centralt i dalgången bildas en visuell mittaxel av kyrkogårdens mörka barrträd och idrottsplatsens stora gröna yta som ligger längs med den gamla vattenkanalen. Detta visuella band motsvaras av de begränsade möjligheterna att röra sig i öst-västlig riktning. Från de lägre delarna i Škaljari uppfattas omgivningen i bukten endast från kajkanten.

I inventeringen har vikt lagts vid hur känslan varierar på olika platser i Škaljari genom att bland annat notera vegetation, ljudmiljö och siktstråk. Det är svårt att röra sig fritt över området till fots. Nästan överallt är bilarna påtagliga, både genom ljud och lukter men även stillastående som fysiska element, då det står parkerade bilar både på anvisade parkeringsplatser och spontant på trottoarer och tomma ytor. Bostadsområden ger ofta intryck av att vara avskurna, alternativt lösryckta och slumpmässigt orienterade.

BARRIÄRER

Murar och hårt trafikerade bilvägar utgör fysiska hinder, liksom det historiska kanalsystemet som finns kvar i området i stympad form. Sportområdet utgör en ytterligare barriär i området. Här måste man ha nyckel för att kunna använda eller passera de stora gräsmattorna.

Den nya kyrkogården som ligger i dalgångens mittfåra är stor och muromgärdad och skär därmed av centrala delar i Škaljari från varandra. Barriärverkan öster om kyrkogården förstärks ytterligare av en naken parkeringsplats längs hela mursidan, kanalen som har två broar i varje ända av kyrkogården samt den kraftigt trafikerade bilvägen som på motsatta

Fig. 4:16

Fig. 4:18

Fig. 4:17

Fig. 4:19

Fig. 4:15

Fig. 4:15 Trädgårdsstaden och Blandstaden separeras genom kyrkogårdens murar och bilparkering, samt kanalen och den hårt trafikerade vägen.

Fig. 4:17 Sportområdet som utgör en fysisk barriär. I bakgrunden på bilden syns de höga mörka träden på kyrkogården. Fig. 4:18 Överallt i området står bilar parkerade, både på de många anvisade parkeringsplatserna och spontant mellan husen.

Fig. 4:16 och 4:19 Barriärer i form av staket, stängsel, murar och taggtråd finns överallt i området. Bilden är från Škaljari by.

sidan flankeras av frånvända byggnader. I väster är hela sträckan avgränsad av privata och/eller instängslade trädgårdar. Platsen har idag bara entréer och genomfart i nordsydlig riktning.

MÅLPUNKTER OCH KULTURHISTORISKA LANDMÄRKEN

De tre huvudsakliga centrumkoncentrationerna i området är i korsvägen mellan Suranj och Centrumstråket där ett av områdets två snabbköp ligger. Det lägre liggande affären utgör en målpunkt även för centrala Kotor, medan ELA som ligger högre upp i terrängen i Rakite är ett mer lokalt centra.

En liten koncentration av småbutiker och kiosker ligger längs strandlinjen i Peluczia, på gränsen till Muo. I övrigt är det ont om publika verksamheter i Škaljari i form av butiker eller caféer.

De fysiska element i landskapet som berättar om historien i Škaljari består både av byggnader och av andra strukturer som till exempel de kvarvarande kanalsystemen och rester av de tidigare så viktiga odlingsterrasserna.

Strax utanför stadsmuren och den bassäng som bildats vid den underjordiska källan Gurdić ligger en utgrävning av ett gammalt kloster. Historiska strukturer som ruinerna efter klostret kan ge förståelse för områdets historiska betydelse i regionen om de tas om hand på ett medvetet sätt. Nu bildar de istället tillsammans med en länga av garage och parkeringsplatser ett slags stadsmässigt tomrum.

De byggnader som är av särskilt intresse i området är viktiga delvis för att de på grund av sin storlek och höjd utgör blickfång, men även då vissa platser har blivit symboler för historiska epoker, och har en betydelse för människors kulturella förståelse för platserna de representerar.

I den övriga Kotorbukten är den äldre byggnader och kyrkor som utgör viktiga kulturhistoriska spår, men i Škaljari är det inte just dessa som är mest representativa för områdets mest betydelsefulla historia. Istället är det ofta yngre byggnader och strukturer som berättar om de viktigaste perioderna i Škaljari. Industrins intåg i Kotorregionen och industrialismens tidevarv är starkt förknippad med Škaljari, och det är av stor kulturell betydelse att man vårdar de fysiska uttrycken från den industriella perioden likaväl som från mer klassiska historiska perioder.

ÖVERBLICK MED BILDER PÅ VIKTIGA BYGGNADER OCH LANDMÄRKEN I OMRÅDET

De byggnader som beskrivs i rutor på följande sidor står ut i förhållande till det övriga stadsmönstret och beskrivs på grund av att de genom sin visuella närvaro har en stark påverkan på områdeskaraktären.

Beskrivningarna nedan är framförallt baserade på intervju med Karolina Nicolich (2010), egen inventering och tolkning samt dokumentet Management Plan Natural and Culturo-Historical Region of Kotor (Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Ministry of Culture and UNESCO 2007).

Fig. 4:20

Fig. 4:21 När ett av de enorma kryssningsfartygen lägger till vid kajen i Kotor ändras perspektiven. De stora skeppen avlöser varandra nästan dagligen, och skeppen fungerar som ett landmärke, trots den tillfälliga vistelsen.

Fig. 4:22

Fig. 4:23

Fig. 4:20 Konturen av Rakite och den nya kyrkogården bildar ett band som förstärker landskapets riktning. Strukturerna i landskapet representerar olika tidsperioder i Škaljaris historia.

Fig. 4:22 Den gamla tvålfabriken Rivieras höga torn och med skorsten utgör ett landmärke som man kan se från nästa alla delar av Škaljari och Kotor.

Fig. 4:23 Sportanläggningen i Rekreatiomsområdet är en rest av den modernistiska perioden

Fig. 4:24

Jugoceania

Jugoceania-byggnaden är en välbevarad och vacker klassisk modernistisk byggnad i kalksten. Den uppfördes av Företaget Jugoceania som var verksamt 1940-1979. Kotor hade dussintals skepp som seglade runt i världen och den moderna byggnaden var spindeln i nätet på den marina industrin. Den spelade en viktig roll i området både som arbetsgivare, och som en social faktor eftersom de skötte en del sociala nätverk och gav stipendier för utbildning till medborgare i Kotor. Jugoceania är en viktig historisk symbolbyggnad.

Byggnaden omges av vegetation, men sedan verksamheten lagts ned är parken inte skött. Vad som händer här kan spela roll för hur de offentliga ytorna runt byggnaden utvecklas. Risken är att parken som omger byggnaden förfaller eller avgränsas från offentligheten.

Fig. 4:25

Brandstationen

Brandstationen byggdes någon gång vid sekelskiftet under det österrikisk-ungerska styret. Det är mycket svårt att finna information om byggnaden, men dess nuvarande funktion planeras i den preliminära översiktsplanen att flyttas till ingången av Vrmac-tunneln.

Hotellet Fjord (1979-1990)

Hotellbyggnaden (se fig. 4:26) ligger på samma plats som tidigare var platsen för ett annat hotell från förra sekelskiftet, Hotel Slavija. Den nuvarande byggnaden som uppfördes 1986 är ett arv från det jugoslaviska styret. Byggnaden står idag tom och väntar på att rivras.

Hotellet Fjord syns på långt håll, och är den enda byggnaden som kan mäta sig med de stora kryssningsfartygen som kommer och lägger till bredvid den historiska stadskärnan. Byggnaden har kritiserats för att vara för storskalig och byggnaden bildar en visuell barriär som ligger emellan de lägre liggande områdena i Škaljari och bukten. Det finns ändå positiva aspekter i arkitekturen. Färgskalan anknyter väl till den kulturhistoriska traditionen av att använda kalksten. Formen är oregelbunden med många utsprång och vinklar som anknyter väl till andra byggnader i området (bland annat bostadsområdet Kukuriku city) vilket lättar upp husets storlek.

Den tidigare parken som omgav Hotel Slavija är huvudsakligen borta och ersatt med hårdgjorda ytor. Strandpromenaden som ligger i flera nivåer mot vattnet med ett fantastiskt panorama över bukten är nedgången och underutnyttjad. Där hotellet står idag planeras ett nytt hotell ta över på samma plats. Hotet är att ett nytt hotell som riskerar att bli en inhägnad privat barriär mellan Škaljari och bukten.

Fig. 4:26

Sjukhusparken

När det venetianska sjukhus som fanns i Kotor centrum inte längre var tillräckligt byggdes under det österrikisk-ungerska styret ett nytt sjukhus i Škaljari. Sjukhusparken som anlades samtidigt utformades som en landskapspark med vegetation av tallar. Det ursprungliga sjukhuset förstördes i jordbävningen 1979 och ersattes av en modern byggnad. Parken som omgav byggnaderna fick dock vara kvar, och är idag ett landmärke i området med sin mörka vegetation, som återfinns även på den närliggande kyrkogården. På området finns ett antal brunnar som knyter platsen till den rika vattenförsörjningen i Škaljari.

Området är synligt från stora delar av Škaljari eftersom det stora området har en avvikande färg i vegetationen. Den är ett tydligt exempel på hur man under den österrikisk-ungerska perioden byggde parkområden dominerade av mörka barrträd. Parken är stängd för obehöriga, med vaktkur och höga murar.

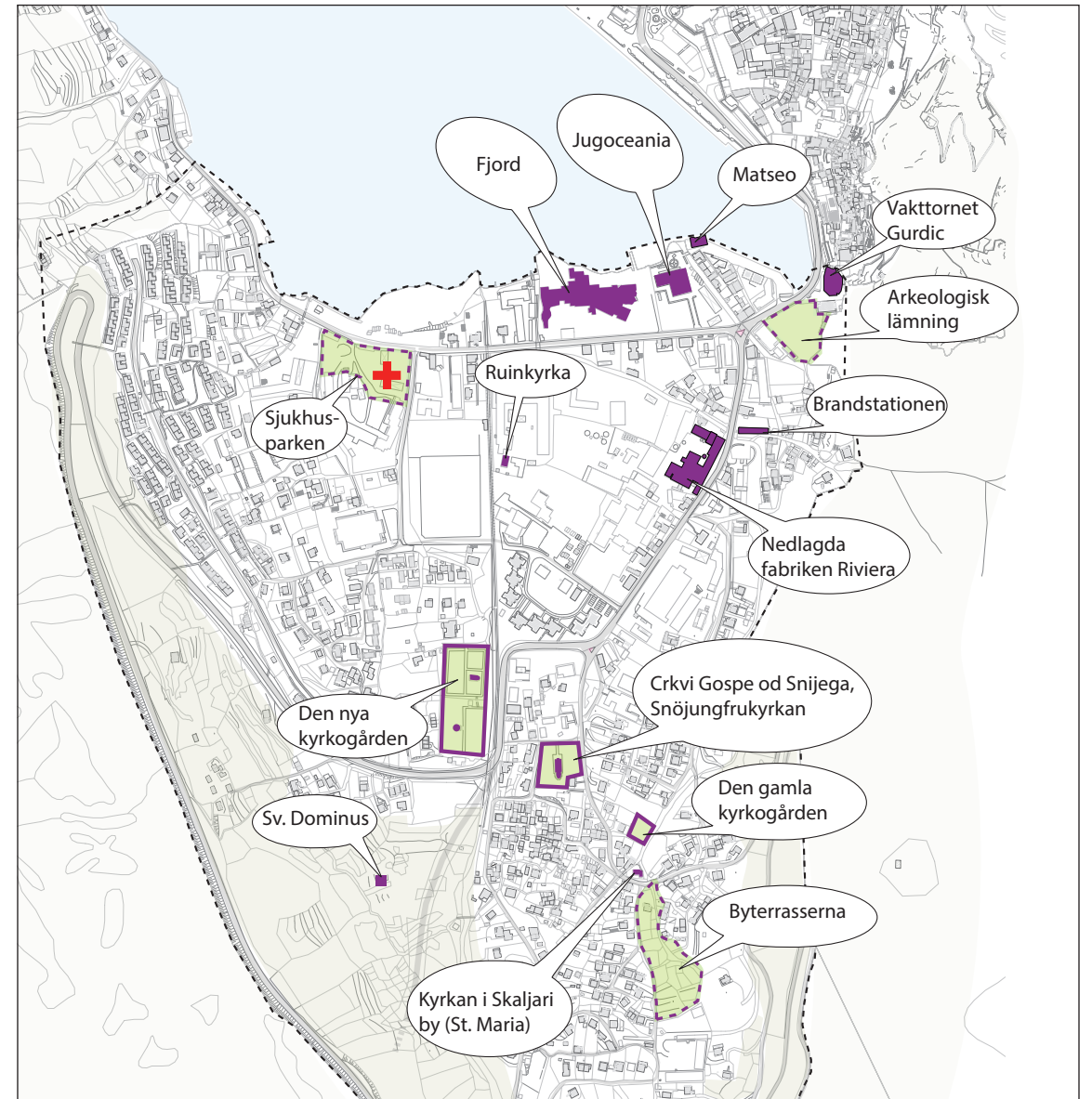

Fig. 4:27 Karta över områdets landmärken. Illustration baserad på dwg-fil från Kotor's historiska arkiv samt Google maps, 2010.

Snöjungfruns kyrka - Crkvi Gospe od Snijega (1903)

I slutet av det österrikisk-ungerska styret av Kotor byggdes den stora kyrkan i utkanten av Škaljari by. Kyrkan är omgärdad av en stenmur med järnstaket och parken runt byggnaden innehåller ett fåtal gravar. Det är en lummig vegetation av olika blommande buskar, och med flera stora tallar som skuggar området. Kyrkans torn är högt och kan i rätt vinkel ses från stora delar av Škaljari, om man vet vad man tittar efter. Det är en vacker byggnad i gott skick.

Kyrkan och dess park är stängd dagtid. De låsta grindarna understryker bristen på offentliga grönområden i Škaljari, vilket bekräftas av att skollediga ungdomar klättrar över staketet och hänger på området nattetid. Kyrkan verkar inte ha någon samlande funktion i vardagslivet. Den riskerar att bli en förbisedd relik när de kommersiella funktionerna och nya bostadskomplex växer upp runt omkring utan att ta hänsyn till dess tidigare centrala status. Fig. 4:28

Fig. 4:28

Tvålfabriken Riviera

Fabriken byggdes år 1926 under industrialismen och är en av de mest framträdande byggnaderna i området (se fig. 4:32). Med sin skorsten och höga smala tillbyggnad står den idag som en ruin mitt i Škaljaris centrala delar som en påminnelse om hur Škaljari var navet i Kotorbuktens industri under det tidiga 1900-talet. Tvålfabriken var en framgångsrik industri även efter andra världskriget, och när partisanerna tog makten i det groende Jugoslavien approprierades företaget. Tvålfabrikens betydelse för människors kulturella minne är viktig på flera sätt då dess grundare Vuthovic har en släkting, Larry Vuthovic, som har haft en framgångsrik karriär som jazzmusiker i USA under 1900-talet, och fortfarande ger konserter. Senast han spelade i Montenegro var det en stor tillställning, och hans namn nämns med stolthet av flera Kotor-bor. Sedan 20 år är fabriken officiellt övergiven, men platsen har i olika omgångar intagits av konstnärer och människor som har bosatt sig i ruinerna och har skapat stabila informella hem. Skorstenen och tornet på Rivieras huvudbyggnad är ett av Škaljaris främsta landmärken. *Fig. 4:29*

Klosterområdet för St. Francisco av Gurdiću och St. Peterskyrkan

Strax utanför stadsmuren ligger ett arkeologiskt utgrävningsområde av ett tidigt kloster. Samtidigt som man här avtäckte klosterområdet fann man även platsen för den katolska St. Peterskyrkan från 800-talet som anses vara den äldsta kända byggnaden i Škaljari. Detta är Škaljaris mest uppmärksammade kulturhistoriska element. På platsen för kyrkan finns idag en parkering där man har markerat platsen för kyrkan i plattsättningen. Trots den kulturhistoriska betydelsen skulle platsen kunna uppfattas som en övergiven byggarbetsplats. Hotet om att det skulle byggas ett parkeringshus ovanpå klosterområdet skulle utöver de kulturhistoriska ifrågasättandena kunna bryta av kontakten mellan Škaljari och Kotorbuktens stadskärna och dölja den historiska läsbarheten. Området har istället potential att bli en målpunkt som överbrygger det mentala avståndet mellan innerstadskärnan och Škaljari. *Fig. 4:30*

Mariakyrkan i Škaljari by

Kyrkan som på ägokartan från sekelskiftet är benämnd St. Maria, var under lång tid den centrala platsen i byn Škaljari. Troligen är den från 1600-talet. Kyrkan ligger i det direkta historiska hjärtat av Škaljari, i en korsväg där alla de vägar som passerar området mynnar i, och utgår ifrån. Det innebär även att kyrkan trots sin blygsamma storlek är synlig från alla håll i byn eftersom den ligger i siktlinjerna.

Byterrasserna

Mitt i den täta villabebyggelsen i de övre delarna av Škaljari ligger en tårtbit av konturfasta övergivna odlingsterrasser som påminner om det landskap som dominerade området i många hundra år. Grönområdet följer ett vattendrag och terrassernas kilformade utbredning utgår ifrån ett sankt område högre upp på berget. Det ligger med spetsen neråt i riktning mot byns ursprungliga korsväg där den gamla kyrkan ligger. Marken hör till olika ägare, bland annat flera av de omgivande grannarna. Området är en av de mest akut viktiga kulturhistoriska resterna som berättar om hur landskapet tidigare nyttjades. Det ligger i ett relativt välbeställt bostadsområde med stora hus och mycket hårdgjorda ytor, där odlingsterrasserna med sitt bedövande fågel- och insektsliv är en viktig ekologisk kil, samt det enda sammanhängande område där barn kan leka och spela fotboll. *Fig. 4:32*

Fig. 4:29

Fig. 4:30

Fig. 4:31

Fig. 4:29 De övergivna byggnaderna från tvålfabriken Riviera har på vissa ställen tagits anspråk som bostäder. Fig. 4:30 Utgrävningen av klosteruinen St. Francisco i Suranj strax utanför Kotorbuktens stadsmur. Fig. 4:31 På ett vykort skickat 1947 syns en del av den nya kyrkogården med stenmuren och de karaktäristiska barrträden. Bild: KMM.

St. Dujam-kapellet

En liten kyrkobyggnad som ligger ensam på bergssidan (Se Fig.2:8). Kyrkan som är från sent 1200-tal eller eventuellt tidigt 1400-tal var i dåligt skick innan den under år 2004 renoverades på uppdrag av ministeriet för kulturarvsfrågor i Kotor.

Den gamla kyrkogården

Kyrkogården är en liten kompakt gravplats som ligger i närheten av kyrkan i Škaljari by. Ett närliggande nybyggt hus förtar en del av gravplatsens autonomi, men kyrkogården har tack vare sitt högt liggande läge ännu en imponerande utsikt över Škaljari och Kotorbukten.

Detta är främst en plats för boende i området. Platsen har ett högt kulturhistoriskt värde eftersom den är en av få tecken på att detta är Škaljaris historiska centrum. Kyrkogården hotas av ett planerat vägbygge som sträcker sig tvärs över hela Škaljari med en planerad akvedukt som kommer sträckas över, eller kant i kant med kyrkogården.

Grönområdena öster om gravplatsen i Škaljari by är svårlästa på grund av visuella barriärer. De förefaller vara odlade, men ingen som bor i området verkar veta vem området tillhör. Om områdena odlas är de ett av få aktiva terrassjordbruk i Škaljari, vilket är högst värdefullt för att förmedla områdets kulturhistoria och visa på historisk kontinuitet. Detta bör i sådana fall uppmärksammas och förtydligas.

Den nya kyrkogården

Kyrkogården (se Fig.4:31) som byggdes av Österrike-Ungern 1832 omfattar en ortodox och en katolsk del som är avgränsade med en liten mur med ett kapell på vardera sida. Här finns även Montenegros enda judiska kyrkogård, vilket gör platsen till en viktig symbol för kulturell och religiös harmoni (Novaković, M. & Kušević, B. 2021, sid. 5). Kyrkogården är en fridfull plats med mycket träd och skuggande vegetation. De mörka höga cypresserna som fyller kyrkogården är synliga från nästan alla punkter i Škaljari året om. Hela kyrkogården är omgärdad av murar.

Fig. 4:32 Škaljari by med den gröna kilen av odlingsterrasser som fortfarande finns kvar. v

SAMMANHANG OCH DYNAMIK

Viktiga historiska perioder

Geografiska marker förändrar sig ständigt, och för att behålla kontakten och förståelsen med det förflutna är det viktigt att kunna tydliggöra de historiska strukturerna. Dessa strukturer kan gå att utläsa utifrån de enskilda element som finns kvar och berättar om historien, men för att detta ska kunna göras behöver läsaren ha en karta över vilka perioder och strukturer som har varit betydelsefulla för området.

Beskrivningen av områdets historia är till stor del baserad på den historiska sammanställning som ingår i förvaltningsplanen för världsarvsområdet (Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Ministry of Culture and UNESCO 2007).

I den conzeniska stadsbyggnadsmodellen om städers koncentriska utbredning sägs att det bildas "pauser" under perioder av låg tillväxt, och att det är i dessa spår man kan läsa stadens utveckling (se sid 9).

Škaljaris utveckling har genom historien ofta skett i faser av omfattande förändringar som kraftigt har påverkat stadsdelen. Efter andra världskriget under det jugoslaviska styret blev Škaljari en av Kotorbuktens viktigaste industriella zoner. En annan period var efter den kraftiga jordbävningen som drabbade Kotor år 1979. I samband med den byggdes nödbostäder på öppna ytor i Škaljari, något som enligt förvaltningsplanen (ibid) påskyndade urbaniseringen av området.

TIDEN FÖRE 1914

Odling och djurhållning

Den mest inflytelserika faktorn för Kotorregionens utveckling har varit den nära relationen till vatten och sjöfart. I Škaljari har det marinhistoriska inflytande varit mer begränsat. Škaljaris historia börjar egentligen först under medeltiden, och då mycket blygsamt som ett lantligt område för odling och som sommarresidens för välbeställda familjer från städerna i bukten. Škaljari under medeltiden karaktäriserades av stora feodala jordbruksområden på Vrmacs sluttningar, och av lantliga ägor som var placerade i de lägre delarna av Škaljari, och längs kusten.

Den främsta livsmedelsförsörjningen i Kotor kom från byarna i Montenegros inland, medan odlingen och djurhållningen i Škaljari mer var för privat bruk och för livsmedel som behövde förtäras färskt såsom ägg, mjölk och viss frukt och grönsaker. Man odlade vindruvor och oliver i Škaljari, men även mullbärsträd som användes för skeppsbyggen.

Kartorna till höger visar bebyggelsens framväxt i Škaljari under hundra år, baserat på kartunderlag från Kotor's historiska museum. Inringade områden visar platser där bebyggelsen har varit tät, men där det är svårt att bedöma byggnadernas ålder. De röda cirkelarna i första kartan markerar de äldsta bebyggelsekoncentrationerna. Škaljari By som ligger längst söderut var en självständig by ända fram till andra världskriget.

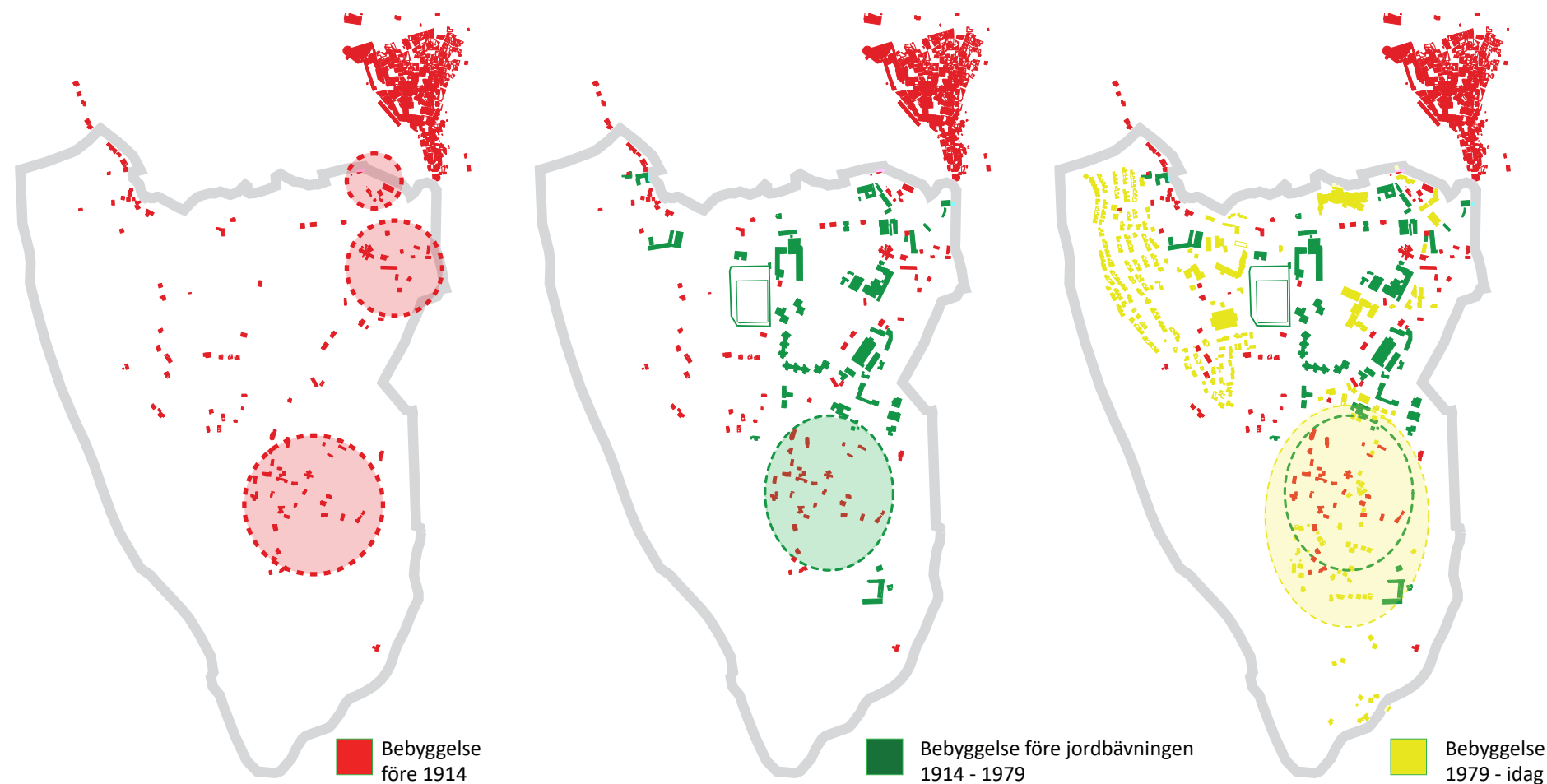

Fig. 4:33 Schematisk bild av bebyggelsens framväxt i Škaljari. Redovisningen är inte fullkomlig, utan snarare en beskrivning av tendensen. Illustration baserad på gamla kartor samt dwg-fil från Kotor's historiska arkiv.

Bebyggelsekoncentration	Vägar
Gårdsbyggnad	Planerad väg
Större odlingslotter	Vattenvägar
Mindre odlingslotter	Park/ kyrkogård
Småtegar och köksträdgårdar	Kyrka
Planerad funktion	

Fig.4:34 Bearbetad historisk ägokarta från sent 1800-tal. De lägre liggande delarna utgjordes av större sammanhängande odling. Högre upp i terrängen är ägorna mindre. De orangea rektanglarna utmärker de gårdar som ägdes av rika markägare i bukten. Varje större äga har i grundkartan märkts ut med familjens namn. Ringarna markerar de äldsta bebyggelsekoncentrationerna. Illustration och bearbetning av karta. Originalkartan samt dwg-underlag kommer från Kotors historiska arkiv.

Fig.4:35 Fotografi över Skalajri som området såg ut sent 1800-tal. I bilden syns hur större delen av området var odlingsmark, med stora områden av terrassodling upp längs Vrmacs slänter. Den nya kyrkogården med de mörka barrträden syns centralt i bilden. Bild: KMM

Området Suranj som markeras av den röda cirkeln närmast ringmuren har ständigt hört till Kotors närmaste randzon, högljudda och illaluktande verksamheter som slakthuset Matseo har lokaliserats.

I en ägokarta från sekelskiftet går det att se hur markanvändningen såg ut i Škaljari innan området började förändras med ny infrastruktur och bebyggelse. Den röda streckade linjen i kartan (se fig. 4:36) visar den planerade vägen över berget. Tendensen i brukandet av jorden förefaller ha varit att de lägre liggande delarna av Škaljari nyttjades för stora sammanhållna jordbruk styrda av godsägare, medan ägorna i de högre delarna av dalgången var mindre. I de lägst liggande delarna av Škaljari, närmast vattnet, ligger större gårdar utspridda omgivna av sina ägor. I den gamla kartan syns familjenamnen vid de välbeställda markägarnas gårdar. Dessa är i bilden förtydligade med orangea färgrutor. Škaljari By som ligger längst söderut var en självständig by ända fram till andra världskriget. Bebyggelsen är mer samlad i denna del, då de brantare områdena på vardera sida om byn användes för terrassodlingar.

Utbyggnad av infrastruktur (1819-1914)

1814 tog det Habsburgska riket kontrollen över Kotorbukten och inledde ett styre som skulle vara i cirka hundra år. Under denna period genomfördes många byggnadsprojekt som hade stor påverkan på området. Det viktigaste infrastrukturella projektet som utfördes är kustvägen som för första gången knöt ihop området landvägen, istället för den vattenburna trafik som alltid hade dominerat bukten. Även många andra vägar byggdes, bland annat serpentinvägen som leder mot inlandet och till de många fortifikationer som byggdes i bergen runt bukten. Det var under denna period som turismen för första gången gjorde sitt intåg i området, något som de många vykorterna från den här perioden vittnar om.

Under den österrikisk-ungerska perioden skedde stora organisatoriska och arkitektoniska förändringar i hela området, och många officiella funktioner som sjukhus och brandskydd flyttades utanför stadsmurarna

Fig. 4:36 Bild från mitten av 1960-talet när industrin blomstrade i Škaljari. Bild: KMM

Fig. 4:37 På ett vykort från 1930-talet (skickat 1932) ses ljusa byggnader som ligger löst samlade i kluster. Längs vägen har hus samlats i början på det som fortfarande är områdets centrala stråk. Till vänster i bild syns den kyrka som idag står som en ruin. Bild: KMM

till den närliggande dalgången ((Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Ministry of Culture and UNESCO 2007, sid. 38). Att stadens storskaliga och ytkrävande bebyggelse så småningom flyttar utanför stadsmurarna är naturligt i en stad som växer, men det är en viktig milstolpe för en stad som har en så stridstyngd historia som Kotor. Till skillnad från andra europeiska ringmursstäder behöll Kotor sin stadsmur.

Flygbilden på föregående sida (Fig.4:37) visar troligen ungefär samma tidsperiod som kartan. I markområdena närmast strandkanten syns mönster som tyder på att det i anslutning till ett av de större husen kan ha legat en park i engelsk stil.

TIDSPERIODEN 1914-1979

Fabriker och handel (1914-1945)

Tvålfabriken Riviera byggdes 1926. Förutom den kemiska industrin för såpa och tvål som var Rivieras grund, fanns det även andra industrier i Škaljari. Bland annat tillverkades här möbler, olja för matlagning och is.

Innan kriget fanns det även en del rika sjöfarts-familjer i området, och det fanns ännu flera fattiga arbetare som brukade jorden i ett feodalt system. Den främsta användningen av landskapet var ännu jordbruk med en koncentration av bostadsbebyggelse kring kyrkan i Škaljari by.

Kommunism (1945-1979)

När partisanerna tog över makten efter andra världskriget ändrades hela samhällsstrukturen på bara några år. Stora förändringar genomfördes i ägostrukturer, och när 1950-talet började hade nästan alla privata företag

Fig. 4:38 Bild från mitten av 1900-talet-talet som visar den då nya modernistiska Jugoceaniabyggnaden bredvid det gamla hotellet Hotel Slavija innan detta revs. På samma plats står idag Hotel Fjord. Bild: KMM

övergått i statlig ägo. Det genomfördes även en agrar reform där marken exproprierades av folket. Hade man arbetat på jordbruket under många år kunde man gå till domstolen och kräva att få äganderätt till marken, vilket nästan alltid beviljades (Nicolic, 2010).

De rika familjer som förlorade sina företag och ägor blev i vissa fall kvar i området, medan andra flyttade utomlands. Socialismtiden karaktäriseras av industrins utveckling, och även framskridandet för hantverk, handel och utbildning. En näring som däremot tynade bort är odlingen på terrasser som hade varit den främsta näringskällan under flera hundra år.

En påtaglig förändring i Škaljari var att områdena kring kyrkan hastigt bebyggdes med nya bostadshus efter andra världskriget. Den kraftigt ökade utbyggnad av bostadshus som skedde i Škaljaris gamla by i mitten av 1900-talet kom sig förmodligen av att försörjningsmönstret ändrades i takt med att industrin växte i området. Nu behövdes inte marken längre för jordbruk, utan arbete separerades från boende när man istället för att sköta jordbruket var anställd på någon av fabrikena. Omkring 1960 hade odlingen av marken i princip upphört (Nicolic, 2010).

EFTER JORDBÄVNINGEN 1979

Politiska och ekonomiska omvälvningar

År 1979 inträffade en svår jordbävning i Kotorbukten som skadade stora delar av områdets bebyggelse, och som direkt och på längre sikt ändrade befolkningens vardag och vanor. Stora delar av den gamla stadskärnan var så svårt skadad att befolkningen evakuerades till hastigt uppförda bostadsområden i Dobrota och Škaljari. Senare valde många att

stanna i randområdena istället för att flytta tillbaka till sina gamla hem. Jordbävningen 1979 har sagts vara en grund till att omvärlden fick upp ögonen för Kotorbuktens natur- och kulturvärden, och åren efter katastrofen strömmade pengar in i området från internationella organisationer och länder, samt från resten av Jugoslavien för återuppbyggandet av det som skadats i jordbävningen. Det var även under denna tid som området skrevs in på UNESCOs lista över världskulturarv.

Uppförandet av de nya evakueringsområdena i Kotors periferi var som att dra ur proppen på urbaniseringsprocessen i Škaljari och Dobrota, och de närmaste åren efter jordbävningen tillkom mycket ogenomtänkt bebyggelse.

Under åttiotalet var Kotor tack vare sjöfartsindustrin en av de mest utvecklade delstaterna i Montenegro. Med tiden började de industrier som hade funnits i området under framförallt socialisttiden långsamt försvinna. Anledningen till att man lade ner de tre största industrierna i Škaljari var av miljöhänsyn som till viss del går att koppla till en förskjutning av ekonomin mot besöksnäring.

Självständighet

I samband med Jugoslaviens upplösning i början av 1990-talet valde Montenegro att tillsammans med Serbien stanna kvar i Jugoslavien i vad som kom att heta Förbundsrepubliken Jugoslavien. När bosnienkriget bröt ut stred montenegriska förband på Serbiens sida. Under 2000-talet frigjorde sig Montenegro alltmer från Serbien för att slutligen förklara sig självständiga 2006. Idag arbetar en stor andel serber i Kotorområdet, av vilka många bor i Škaljari.

Škaljari nu och i framtiden

Området har en lång historia av snabba förändringar och ändrade förhållanden som har påverkat områdets fysiska utveckling. Nu precis som under hela den historiska utvecklingen är det både politiska och ekonomiska krafter som driver utvecklingen.

Den nuvarande perioden är präglad av snabba ekonomiska förändringar som kommer sätta spår i den fysiska miljön.

Idag är den dominerande försörjningen i hela Kotorbukten knuten till den turism som främst är lokaliserad i Kotors historiska stadskärna vilket har haft påverkan på transportmönster i bukten, vilket har ökat trycket på de vägar som försörjer de olika byarna längs kusten. Det finns ett intresse för att bygga turismanläggningar och flera områden är planerade att avsättas som utvecklingsområden.

En annan betydelsefull förändringsprocess som syns extra tydligt i Škaljari är den bebyggelseförtätning som sker i takt med att turismen ökar och att ekonomin har förbättrats. Det finns ett stort inflöde av utländskt kapital från framförallt Ryssland till Kotorområdet som innebär en hastig omfördelning av mark från lokala ägare till utländska köpare.

Som utvecklingen ser ut idag är Škaljari under hårt tryck av byggande av privata hus och flerfamiljsvillor. Medan ny bebyggelse nära vatten främst kan bekostas för välbeställda turister är förtätningen högre upp i terrängen

ofta pådriven av lokala familjer.

I Škaljari har en situation uppstått där man plötsligt står inför att detaljplaner med vidlyftiga byggrätter från tidigt 1980-tal som under de senaste två decennierna framstått som osannolika idag har fått en ny relevans.

Škaljaris senaste detaljplan är från 1980-talet, och det pågår nu ett arbete för att lansera en ny plan för området. I början av 2010 presenterades förslag på hur området ska utvecklas. Dessa förslag var i oktober 2010 fortfarande under bearbetning. Utfallet kan komma att ha stor betydelse och reglera utrymmet för områdets utveckling.

För att svara på den ökade turismen finns det lokala planer på att bygga parkeringsgarage ovanpå utgrävningarna av klostret i Suranj, något som experter har satt sig emot.

I Rivieraområdet planeras för bebyggelse av bostäder. De ansvariga arkitekternas första förslag godkändes inte. Hur det slutgiltiga förslaget blir kommer vara av stor betydelse för området, då Rivieraområdet har en central betydelse i Škaljari både geografiskt och symboliskt.

Ett annat område som omfattas av planer ligger i Škaljaris centrala del. Det finns planer på att utveckla ekonomiska frizoner för att stimulera utländskt kapital till landet. En av dessa planerade frizoner ska lokaliseras i det gamla industriområdet i delområdet Dalbotten i Škaljari (Mugoša 2008, sid. 74). Denna 20 000 kvadratmeter stora industrizon kommer ha en stor påverkan

för Škaljari som helhet.

Tidsmatris

I tidsmatrisen på nästa sida illustreras de historiska perioderna på fyra olika skalor. På omvärldsskalan ges en bild av vilka historiska politiska och ekonomiska strömningar som har påverkat området kring Kotorbukten. I den lilla skalan syns kulturhistoriska element från Škaljari som representerar de olika tidsperioderna.

Fig.4:39 Hotellet Fjord i rekreationsområdet är en av de få byggnader i bukten som kan möta de enorma kryssningsfartygens skala. Hotellbyggnaden ligger på samma plats som tidigare var platsen för ett annat hotell från sekelskiftet 1900, Hotel Slavija. Den nuvarande bygganden uppfördes efter jordbävningen 1979, och har fått utstå mycket kritik för att dess skala är så mycket större än det ursprungliga hotellet.

Skala	Historia före 1914		Historia 1914 - 1979		Historia efter 1979		Framtiden
	1600-tal-1819 <i>Venedisk handelsnod och rika kaptensfamiljer</i>	1819-1914 <i>Infrastruktur-utbyggnad och spirande turism under Österrike-Ungern</i>	1914-1945 <i>Industri och världskrig</i>	1945-1979 <i>Kommunism och bilsamhället</i>	1979-2006 <i>Jordbävningkatastrof och urbanisering</i>	2006-2010 <i>Självständighet och högkonjunktur</i>	2010-framtiden <i>Turism och utländskt kapital</i>
YTTRE INFLUENSER Politik och ekonomi	 Fig. 5:1 Sjöfartsekonomi	 Fig. 5:2 Hotel Slavija som symbol för Österrike-Ungern	 Fig. 5:3 Österrike ungeru upphör	 Fig. 5:4 Kommunism	 Fig. 5:5 Balkankriget	 Fig. 5:6 Självständighet	 Fig. 5:7 Ryska pengar
PÅVERKANSOMRÅDE KOTORREGIONEN	 Fig. 5:8 Strategiskt viktigt	 Fig. 5:9 Omfattande utbyggnad av infrastruktur	 Fig. 5:10 Bilar nytt transportmedel	 Fig. 5:11 Modernitet, bilism	 Fig. 5:12 Jordbävningen 1979	 Fig. 5:13 Oplanerad förtätning	 Fig. 5:14 UNESCOs arbete med Världsarvet
UTREDNINGSOMRÅDE Škaljari	 Fig. 5:15 Lantligt område	 Fig. 5:16 Verksamheter börjar flytta utanför stadsmuren	 Fig. 5:17 Etablering av industri	 Fig. 5:18 Centraliserad industri-verksamhet	 Fig. 5:19 Nödbostäder	 Fig. 5:20 Tunnel öppnas för biltrafik	 Fig. 5:21 Planläggning av Škaljari
DELOMRÅDESNIVÅ Betydelsefulla element	 Fig. 5:22 Kristendom	 Fig. 5:23 Offentliga samhällsfunktioner etableras	 Fig. 5:24 Ruin efter industriepoken	 Fig. 5:25 Rederiet Jugoceania	 Fig. 5:26 Omfattande ny bebyggelse	 Fig. 5:27 Ny näringsverksamhet kopplad till turism	<i>Fig. 5:2-5:3, 5:9-5:12, 5:15-5:18, samt 5:25 är bilder från Kotors matritima museum. Fig. 5:6 är en bearbetning av underlag från Montenegro statistical office 2009 samt Wikipedia. Övriga bilder egna fotografier.</i>

KARAKTÄRSOMRÅDEN

Presentation av varje delområde

Utifrån inventering och undersökning av områdena har Škaljari indelats i ett antal olika delar som har sinsemellan olika karaktär. Att bestämma karaktärsområden är en tolkningsprocess som kan ses som en destillationsprocess” (Clemetsen 2010, sid. 28)

På följande sidor presenteras varje delområde för sig, med en övergripande beskrivning av varje område och en sammanfattning i två tabeller av resultatet från inventeringen samt en tolkning och värdering av områdets stabilitet och sårbarhet.

Fig. 6:1 Parkerade bilar och basketkorg i gränsen mellan Kukuriku city och Trädgårdsstaden.

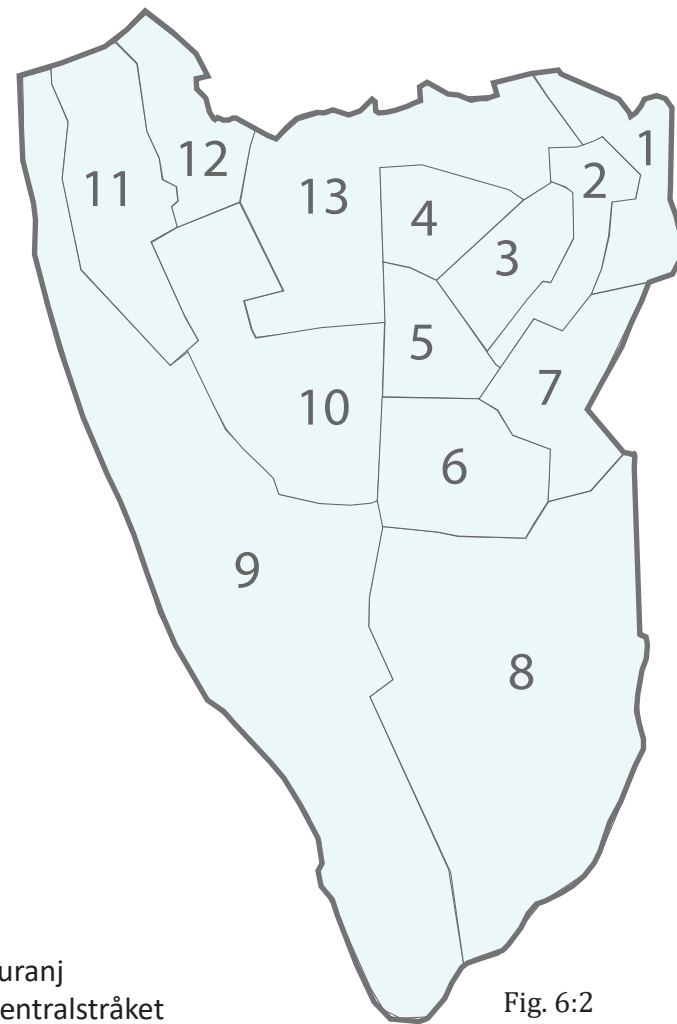

Fig. 6:2

1. Suranj
2. Centralstråket
3. Riviera
4. Dalbotten
5. Rakite
6. Verkstäderna
7. Blandstaden
8. Škaljari By
9. Vrmac
10. Nove Naselje (Trädgårdsstaden)
11. Kukuriku city
12. Peluzica
13. Rekreatjonsområdet

Fig. 6:3 Dalbotten

1. Suranj

Suranjs hamndel är en del av Škaljari där handelsmännen hade sina magasin. Det var även platsen för stadens slakthus, Matseo. Bebyggelsen i området som sträcker sig upp över bergsslätten på andra sidan vägen

INVENTERING

Områdets struktur - Vad finns här?	
Huvudform Gräns- dragningar mot andra områden	Området ligger i nära anslutning till stadsmuren och består av två delar med tydliga konturer. Dels en sammansatt bebyggelse vid vattnet, och dels en bysamling av traditionella hus som trappar upp på bergsslätten. De två klustren av bebyggelse har tydliga kanter där övergångarna är markerade med broar och övergångsställen över kanalerna och vägen, samt av att det mellan husen bildas naturliga entréer in i områdena.
Skala Funktion	Suranjs byggnader varierar mellan två och fyra våningar, och hamndelen innehåller en blandning av handel, service och privat boende, medan byområdet domineras av privata hus med prydliga trädgårdar
Öppna ytor	Det arkeologiska utgrävningsområdet utgör en tom yta i anslutning till stadsmuren. Vägen skär av Suranj i två naturliga delar som avgränsar hamnområdet från berget
Rumslighet och upplevelse - Hur ser det ut?	
Vegetation Klimat, ljus och audiell karaktär	Vattnet är i ena delen av området påtagligt med lukter och ljud från hamnen, samt med alla ljus som syns från den övriga bukten nattetid. Utemiljöerna är välordnade och omhändertagna med små prydliga avskärmade privata trädgårdar.
Bebyggelsestil	Husen varierar i ålder och uttryck, men binds samman av sin tydliga rumsliga samhörighet. Traditionella kalkstenshus och altaner med vinrankor
Gränser inom området Offentligt/ privat	Övergångarna mellan olika hus och deras tomtmark inom områdena markeras tydligt av trädgårdsmurar, häckar och terrassering. Även övergången mot vattnet är tydlig med en strandpromenad som avgränsas mot bebyggelsen av en bilparkering.
Sammanhang och dynamik - Vad händer här?	
Grad av offentlighet Bebyggelsens kontinuitet	Bebyggelsens placering är kontinuerlig med en blandning av ursprungliga och nya hus. Områdets bebyggelsesamlingar har drag av innanför och utanför, där den inre delen är privat och stillsam.
Förhållanden till andra områden Vyer/ Landmärken	Förhållandet till stadskärnan är påtagligt visuellt med överblick över staden från alla delar av Suranj. Den utstickande formen vid strandpromenaden ger en fullständig vy över bukten. Även funktionellt är närheten till centrum tydlig då det här finns parkeringsplatser och turistfunktioner för besökare. Suranjs hamndel bildar en fortliknande form som kröns av en iögonfallande reklamskylt som möter varje förbipasserande, medan bostadsområdet på andra sidan vägen otydliggörs av det öppna arkeologiska område som ligger emellan.
Historiska sammanhang Kulturella referenser	---
Sammantagen karaktär	Suranj är bundet till vattnet, berget och stadsmuren, med en funktions- och åldersvarierad bebyggelse som har tydliga övergångar mellan privat och offentligt.

tillhör områdets äldsta, troligen med flera hus från 15- och 1600-talet. Området precis på murarnas utsida har alltid varit plats för handel, och här ligger fortfarande stadens marknadsplats. Strax utanför stadsporten till Kotor ligger en undanskymd arkeologisk utgrävning av ett kloster. Klostret som låg på platsen etablerades 1288 under styret av den serbiska drottningen Helena av Anjou och förstördes 1656 av det venetianska styret i Kotor för att den närliggande byggnaden inte skulle kunna gynna attackerande turkiska styrkor. Under stora delar av det österrikisk-ungerska styret mellan 1819 och 1914 var platsen vikt som lagringsyta för de enorma mängder ved som behövdes i de många försvarsbyggnaderna i fortifikationerna runt Kotor. Först när man började byggarbete på platsen under 1950-talet kom ruinerna från medeltiden i ljuset igen.

VÄRDERING

Suranj	Värden och Svagheter	Potential och Hot
Källa till kunskap Representativitet Tidsdjup och kontinuitet Sammanhang och miljö Arkitektoniskt	Suranj med sitt gedigna historiska innehåll som går flera hundra år tillbaka i tiden representerar och förklarar den periferi som alltid har omgett städer, i motsats till den lätt ensidiga bilden som brukar förmedlas av en kompakt ringmursstad	Området är sårbart på grund av sin närhet till stadsmuren. Områdets egen särskilda historia kan försvinna i turist-anpassningen för att försörja den historiska stadskärnan med parkering.
Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet Helhet och sammanhang Bildkonsekvens och enhetsgrad Mångfald och variation Brott och kontrast Intryckstyrka och uttrycksförmåga	---	Viktiga element i Suranjs karaktär är bundna till det geografiska läget, med vattnet och bergen. Detta är beständiga kvaliteter
Grund för upplevelse Läsbarhet av utveckling och innehåll Identitet och symbol Tillstånd och hävd (omhändertaget) Bruksresurs för framtiden	Bostadsområdet är ett av Škaljaris äldsta. Här återfinns kulturella element som är viktiga och representativa för Kotorbuktnens kulturlandskap, som förträddgårdar med pergolas med vinrankor och klätterväxter.	Stadskärnan är idag för invånare i regionen praktiskt taget den enda målpunkten för social samvaro och uteliv. Då Kotors stadskärna har en begränsad storlek och potential med tanke på de horder av turister som anländer med skepp är en utvidgning av stadens funktionella, sociala och kulturella centrum nödvändig. Där har Suranj en hög potential.
Sammantagen värdering	Mellanstabil	
Riktlinjer	<i>Framhäv och förmedla den arkeologiska utgrävningsplatsen för turister med skyltning på engelska och genom att möjliggöra passage runt hela utgrävningsområdet. Utveckla det gamla magasinområdet och med sin hamnkontakt och närhet till stadscentra för kultur och caféliv.</i>	

Fig. 6:4

Fig. 6:5

Fig. 6:6

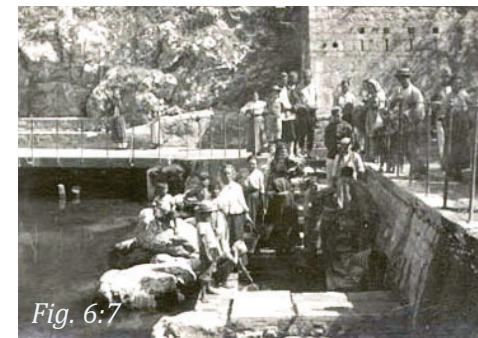

Fig. 6:7

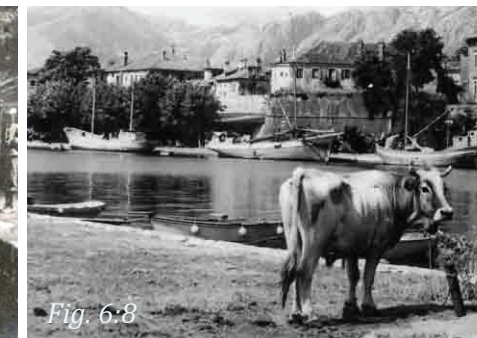

Fig. 6:8

Fig. 6:9

Fig. 6:4 Vykort som visar området vid förra sekelskiftet. Fig. 6:7 Utanför den södra utgången på stadsmuren finns en bassäng som användes av kvinnor för att tvätta. Fig.6:8 Slaktdjur. Bilder från Kotors maritima museum.

Fig.6:5 och 6:6 Karaktärstypiska element för Suranj är parkerade bilar som påverkar upplevelsen av rum och rörelsemöjligheter. På bilden ovan ses Mesaras köttbutik (Fig. 6:9) som illustrerar hur Suranj fortfarande präglas av de verksamheter som historiskt förlades här strax utanför stadsmuren.

2. Centralstråket

Vägen som för genom Škaljari förbinder området och hela bukten med områden som ligger söder om Kotorbukten. Under den venetianska perioden omringades Kotorbukten nästan fullständigt av det Ottomanska imperiet, och under de perioder när konflikterna var hårdare mellan de venetianska handelsmännen och de omgivande ottomanska herrarna var vägen över bergen i denna del av bukten ett viktigt andningshål eftersom de grekiska styrkorna, som liksom Venedig var i konflikt med turkarna, höll områden på andra sidan bergen. Med den österrikisk-ungerska utbyggnaden av infrastruktur och officiella funktioner under 1800-talet placerades en del viktiga byggnader såsom gendarmeriet och brandstationen längs med vägen. Polisstationen/gendarmeriet byggdes här under denna tid och förstördes av Nazisterna 1944 när de efter ett års ockupation tvingades bort från området av partisanerna. Huset är nu borta och istället ligger här idag bensinstationen.

INVENTERING

Områdets struktur - Vad finns här?	
Huvudform	Där bilvägen som löper genom Škaljari delar sig vid bildas en entré till stadsdelen där den mest aktiva vägdragningen mot centrala Škaljari samlar handelsfunktioner, serviceverkstäder och barer till ett stråk med en självständig karaktär.
Gränsdragningar mot andra områden	
Skala	I vägrummet ligger främst huslängor i flera våningar, samt bilanknuten arkitektur. Här ligger den centrala busstationen som är en viktig målpunkt för turister såväl som lokalbefolkning, samt stadens brandstation och bensinstation. Handel, barer, bageri och slaktare samt en nattklubb försörjer den lokala stadsdelsbefolkningen medan det dygnetruntöppna snabbköpet är målpunkt för boende i hela området i och runt stadskärnan.
Funktion	
Öppna ytor	De öppna ytor som finns är främst programmerade för bilar. De offentliga ytorna är smala trottoarer, helt bestämda av den dominerande rörelsen i delområdets huvudstråk.
Rumslighet och upplevelse - Hur ser det ut?	
Vegetation	Atmosfären i stadsrummet domineras av bilvägens buller och den aktivitet som sker vid bensinstationsområdet och snabbköpet Panto som fungerar som en målpunkt
Klimat, ljus och audiell karaktär	
Bebyggelsestil	Den funktionsprogrammerade arkitekturen i bensinstationen, busstationen och snabbköpet är internationellt standardiserad, och den övriga bebyggelsen är byggd, påbyggd och ombyggd i olika perioder under flera hundra år, vilket ger ett varierat gaturum där funktionerna är suddiga.
Gränser inom området	Bilvägen skapar en barriär bestämd av dygnet och hastigheten hos förbipasserande bilar.
Offentligt/privat	
Dynamik - Vad händer här?	
Grad av offentlighet	---
Bebyggelsens kontinuitet	
Förhållanden till andra områden	Vägen är den viktigaste passagen för att nå Kotorbukten, och de storskaliga byggnader och reklamskyltar som finns här blir viktiga kännetecken för den som passerar förbi bilburen.
Vyer/Landmärken	Brandstationen är ett viktigt landmärke i området.
Historiska sammanhang	Brandstationen och Rivieras fasad är båda tecken på den centrala funktion som detta område har spelat under historiens gång.
Kulturella referenser	
Sammantagen karaktär	
	Gaturum med hög aktivitet och riktad rörelse som markerar Škaljaris entré och omfattar målpunkter och service för såväl lokala boende och invånare i gamla stadskärnan som turister.

VÄRDERING

	Värden och Svagheter	Potential och Hot
Källa till kunskap Representativitet Tidsdjup och kontinuitet Sammanhang och miljö Arkitektoniskt	Vägen har varit viktig som transporttrutt i civila och militära syften, en betydelse som fortsätter och fördjupas med den snabbare vägen söderut via Vrmac-tunneln.	Dess centrala läge är knutet till flera viktiga historiska perioder, både den österrikisk-ungerska perioden, den tidiga industrialismen, samt dess roll idag som viktigt funktions- och genomfartsstråk. Denna betydelse kan hotas av nya infrastrukturella projekt.
Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet Helhet och sammanhang Bildkonsekvens och enhetsgrad Mångfald och variation Brott och kontrast Intryckstyrka och uttrycksförmåga	Området är i första hand förbehållet biltrafikanter och tung buss- och lastbilstrafik.	Det finns en hög variation av tidslager och funktioner i området vilket gör att området är tåligt för förändringar.
Grund för upplevelse Läsbarhet av utveckling och innehåll Identitet och symbol Tillstånd och hävd (omhändertaget) Bruksresurs för framtiden	Vägen är den bild de flesta besökare får av Škaljari. Området är den viktigaste länken mellan Kotors stadskärna och Škaljari, men för gångtrafik är vägen dålig. Kontakten till övriga delar av Škaljari är dålig då det saknas entréer och tydliga ingångar från vägen till andra delområden.	
Sammantagen värdering	Mellanstabilt område	
Riktlinjer	<i>Minska vägens betydelse som viktigaste entrén till Škaljari. Utveckla gångstråk som leder in mot Škaljaris intressanta kulturhistoriska kärnor via andra delområden, till exempel Suranj och Riviera.</i>	

Fig. 6:10 På bilden syns området framför fabriken Riviera som det såg ut i mitten av 1900-talet. Platsen hade en samlad utformning med torgytor och grönskande trädgårdar. Bild: KMM

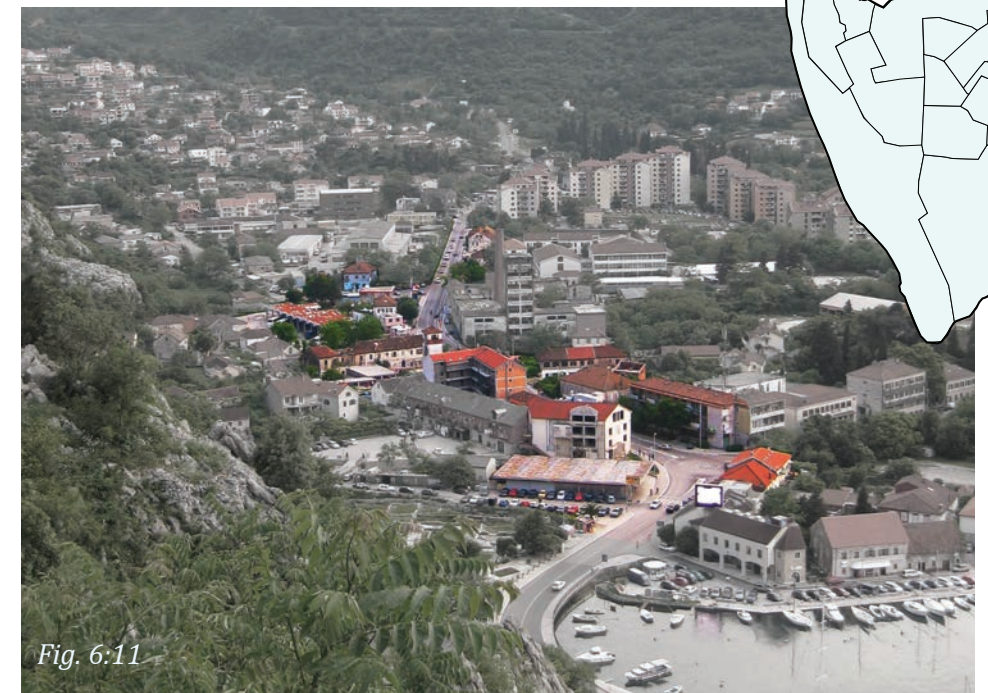

Fig. 6:11

Fig. 6:12

Fig. 6:13

Fig. 6:14

Fig. 6:15

Fig. 6:16

Fig. 6:17

Fig. 6:18

Fig. 6:19

Fig. 6:18-6:19 Den dominerande riktningen i landskapet bestäms av vägen. Beroende av hastigheten och frekvensen av förbipasserande trafik fungerar den som en barriär under stora delar av dygnet. Fig. 6:12 Brandstationen. Fig. 6:13-6:17 Skyltar är karaktäristiska detaljer i området.

3. Riviera

Fabriken byggdes 1926 under industrialismen och är en av de mest framträdande byggnaderna i Škaljaris. Med sin skorsten och höga smala tillbyggnad står den idag som en ruin mitt i områdets centrala delar som en påminnelse om hur Škaljari var navet i Kotorbuktens industri under det tidiga 1900-talet. Tvålfabriken Riviera var en framgångsrik industri även efter andra världskriget, och när partisanerna tog makten i det spirande Jugoslavien exproprierades företaget. Tvålfabrikens betydelse för människors kulturella minne är viktig på flera sätt då dess grundare Vuthovic har en släkting, Larry Vuthovic, som har haft en framgångsrik karriär som jazzmusiker i USA under 1900-talet, och fortfarande ger konserter. Senast han spelade i Montenegro var det en stor tillställning, och hans namn nämns med stolthet av flera Kotorbor. Sedan 20 år är fabriken officiellt övergiven, men platsen har i olika omgångar intagits av konstnärer och människor som har bosatt sig i ruinerna och har skapat stabila informella hem.

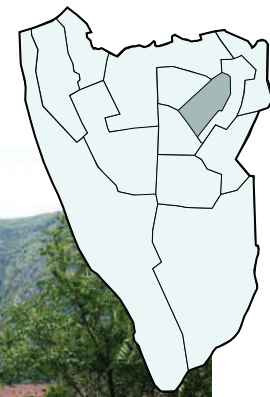

Fig. 6:20 Fotokollage över ruinerna i Riviera

INVENTERING

Områdets struktur - Vad finns här?	
Huvudform	Rivieraområdet omfattar fabriken huvudbyggnad och tillhörande industriområde. Huvudformen är komplicerad av fragmentariskt placerade byggnader i många olika skalor. Fabriken huvudbyggnad bildar en svårforcerad gräns mot bilvägen, som förstärks av vakthundar och av att delar av området ännu används för storskalig verksamhet.
Gränsdragningar mot andra områden	
Skala	Området är ett avskilt bostadsområde, där enskilda privata enplanslängor med små traditionella trädgårdsplotter blandas med småskalig verkstadsindustri och med lägenheter inrymda i den övergivna fabriksbyggnaden.
Funktion	
Öppna ytor	
Rumslighet och upplevelse - Hur ser det ut?	
Vegetation	Området har en småskalig offentlig miljö där människoröster blandas med verkstads ljud, fågelkvitter radioapparater, vakthundar och skval från det underjordiska kanalsystemet. Vegetationen är lummig och av ruderat karaktär i de allmänna ytorna, och med välskötta blommande buskar och trädgårdsväxter i de privata täpporna.
Klimat, ljus och audiell karaktär	
Bebyggelsestil	Byggnaderna varierar i ålder och hur pass välbehållna de är. Huvuddelen av bebyggelsen är tegellängor och huvudbyggnad från tidigt 1900tal.
Gränser inom området	Avgränsningen mellan bostadshus och ännu aktivt industriområde är svårsläst.
Offentligt/privat	
Dynamik - Vad händer här?	
Grad av offentlighet	Överblicken är begränsad och det saknas ett tydligt huvudstråk i området som har en vindlande utemiljö med återvändsgränder och stora parkeringsluckor.
Bebyggelsens kontinuitet	
Förhållanden till andra områden	Skorstenen och tornet på Rivieras huvudbyggnad är ett av Škaljaris främsta landmärken, men är mindre påtagligt när man befinner sig på området. Vyer och utblickar i Rivieraområdet är mångfaldiga men begränsade.
Vyer/Landmärken	
Historiska sammanhang	Fabriken är en kulturbyggnad som har fått en delvis ny funktion när människor har ockuperat området. De tidigare arbetare som idag bor på området är själva förmedlare av en svunnen tidsperiod.
Kulturella referenser	
Sammantagen karaktär	Rivieraområdet är ett väl inramat bebyggelsekluster där olika skalor och byggnadsskick blandas och bildar en komplex offentlig miljö där både privat boende och industriverksamhet får utrymme.

VÄRDERING

	Värden och Svagheter	Potential och Hot
Källa till kunskap	Viktig symbol för en av Škaljaris viktigaste tidsperioder. Nergången och ohälsosam miljö med soptipp, osäkra ruiner och eventuell markförorening	Om fabriken kulturhistoria inte tas väl om hand förloras en betydande del av Kotorbuktens historia.
Representativitet		
Tidsdjup och kontinuitet		
Sammanhang och miljö		
Arkitektoniskt		
Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet	Skorstenen och det höga tornet är landmärken i hela Škaljari samt Kotor. Ligger mycket centralt i Škaljari. Ligger bredvid Kotor centrala busstation.	Om den nya bebyggelsen i området blir avgränsad och isolerad riskerar Škaljaris framtida utveckling som en samlad stadsdel med egen identitet att försvåras kraftigt.
Helhet och sammanhang		
Bildkonsekvens och enhetsgrad		
Mångfald och variation		
Brott och kontrast		
Intryckstyrka och uttrycksförmåga		
Grund för upplevelse	Oklar hyressituation med 14 familjer som bor kvar på fabriksområdet sedan de ouppfyllda blev lovade bostäder efter fabriken nedläggning. De tidigare arbetare som idag bor på området är själva förmedlare av en svunnen tidsperiod.	Strategisk plats för Škaljari att geografiskt och mentalt knyta ihop sina skilda områden samt koppla tätorten till Kotor historiska stadskärnan.
Läsbarhet av utveckling och innehåll		
Identitet och symbol		
Tillstånd och hävd (omhändertaget)		
Bruksresurs för framtiden		
Sammantagen värdering	Sårbart område	
Riktlinjer	<i>Underlätta tvärgående rörelser. Utveckla området med blandade funktioner och skalor. Främja vandrarhem i närheten av busstationen. Gör centrala Škaljari till ett naturligt stopp för turister och besökare som kommer landvägen med buss och bil genom att tillåta bilparkering i Rivieraområdet, på lagom promenadvstånd genom Škaljari mot stadskärnan.</i>	

Fig. 6:21

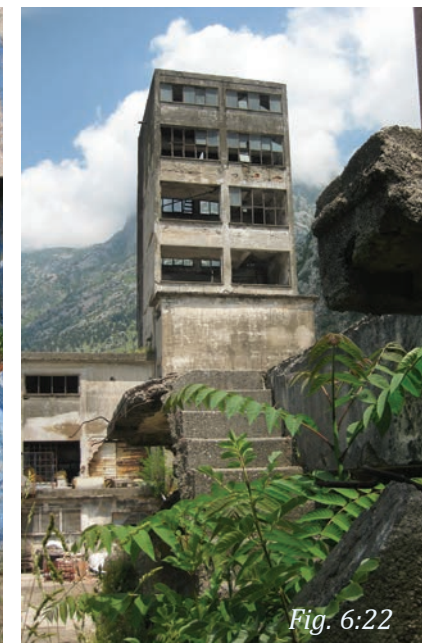

Fig. 6:22

Människor har flyttat in i ruinerna av den gamla Rivierafabriken.

Fig. 6:21

Fig. 6:22

Karaktärstypiska element är ruderat växtlighet och vakthundar

4. Dalbotten

Området består av flacka öppna ytor med inslag av ytextensiva verksamheter med glest placerade byggnader.

De områden som idag är utbredda ytor blandade med nybyggda lokaler och ruiner från rivna industrilokaler var en gång godsmarker med utbredda odlingar där det kultiverades frukt och färska grönsaker. Idag finns det på platsen bland annat en soptipp. De gifter som förmodligen finns i marken kan eventuellt göra det svårt att lokalisera bostäder här.

INVENTERING

Områdets struktur - Vad finns här?	
Huvudform Gränsdragningar mot andra områden	Området som består av flera tomma ytor är öppet och ligger i den centrala flacka delen av Škaljari, jämnt omramat av bergsryggar. Gränsdragningen gentemot andra områden utmärkt av massiva visuella kanter och funktionella barriärer. Luckorna efter demolerade fabriksbyggnader förstärker områdets lättlästa platta huvudform med inslag av ytextensiva och glest placerade byggnader.
Skala Funktion	Här finns ett par verkstäder. Restytorna efter nedlagda fabriker är till synes oanvända och övergivna. En del tecken visar på användning av området som plats för sportaktiviteter och även informella bostäder.
Öppna ytor	-
Rumslighet och upplevelse - Hur ser det ut?	
Vegetation Klimat, ljus och audiell karaktär	Områdets öppenhet gör det känsligt för såväl ljud som klimat. Vegetationen är torftig i de öppna ytorna men massiv och svårforcerad där den bildar gräns mellan olika tomtmarker.
Bebyggelsestil	Husen som finns på området är på internationellt industrivis byggda av betong och plåt, upptagna av olika svårlästa verkstadsverksamheter
Gränser inom området Offentligt/privat	Området består av en samling öppna ytor som sinsemellan skarpt avgränsas från varandra av raserade huskroppar, stängsel och vegetation. Här råder strikt gångtrafik, där det enda stråket är kanalen med en tillhörande gångväg som löper längs områdets ena kant och förbinder områdets delar med varandra och med närliggande områden i Škaljari.
Dynamik - Vad händer här?	
Grad av offentlighet Bebyggelsens kontinuitet	Vad som är offentliga ytor är oklart. Här blandas privatbostäder med till synes övergiven fabriksmark. De öppna områdena och verkstadsbyggnaderna är flexibla då de parallellt är övergivna och tagna i besittning av nya människor och funktioner.
Förhållanden till andra områden Vyer/Landmärken	Området ramas in av bergen som syns överallt ifrån i det flacka området, samt av Rakites silhuett i söder. Man uppfattar att man är på botten av Škaljaris dalgång, sedd från alla håll. Delområdets förhållande till Stari grad är obefintligt.
Historiska sammanhang Kulturella referenser	Områdets tidsperioder flyter in i varandra och den medeltida kyrkobyggnaden här blir en ruin bland andra ruiner.
Sammantagen karaktär	Škaljaridalens ytextensivt och glest bebyggda lågpunkt där funktioner och ägoförhållanden är otydliga i ett till synes övergiven ruinområde.

VÄRDERING

4. DALBOTTEN	Värden och Svagheter	Potential och Hot
Källa till kunskap Representativitet Tidsdjup och kontinuitet Sammanhang och miljö Arkitektoniskt	Området är dolt och övergivet, med ruiner av nedlagda fabriker. Här finns inga element av värde som anknuter till den socialistiska industriperioden. Kyrkan St. Vincent är en misskött symbol för den tidigare lantliga idyll som fanns här.	Det låglänta flata området har en lång tradition av öppna ytor, och med rivningen av de tidigare fabrikshusen har denna karaktär återkommit. Dalbotten är en central del av Škaljari där närheten till buktens vatten och bergens omslutande av området som i en gryta kan lätt försvinna med ny bebyggelse.
Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet Helhet och sammanhang Bildkonsekvens och enhetsgrad Mångfald och variation Brott och kontrast Intryckstyrka och uttrycksförmåga	Det övergivna området är högst representativt för ett perifert randområde.	Områdets undantagstillstånd har lett till en flora av tillfälliga och alternativa aktiviteter. Här finns en bågskytteklubb, och människor som bosätter sig och tar platsen i anspråk.
Grund för upplevelse Läsbarhet av utveckling och innehåll Identitet och symbol Tillstånd och hävd (omhändertaget) Bruksresurs för framtiden	Fabriksperioden med sina hårdgjorda storskaliga ytor och byggnader har helt raderat spåren av den långa tradition av öppet lantligt område som dalbotten har haft.	Områdets viktigaste potential ligger i dess betydelse som sammanförande länk mellan Škaljaris östra och västra sida. Att fylla området med barriärskapande funktioner skulle vara ett katastrofalt feldrag i arbetet för att sammanlänka och höja läsbarheten i Škaljari som helhet.
Sammantagen värdering	Sårbart område	
Riktlinjer	Utveckla områdets funktioner på ett sätt som skyddar dalbotten som geografisk centralpunkt, och utveckla området som kontaktyta och länk mellan Škaljaris två sidor.	

Fig. 6:23 Bågskytte på en av de tomma ytorna i området

Fig. 6:24 Bild: KMM

Fig. 6:25 En av Škaljaris många soptippar ligger i Dalbotten.

Fig. 6:26 Mellanrum och luckor i stadsväven.

5. Rakite

Rakite är med sina tydliga huskroppar ett av de mest karaktäristiska områdena i Škaljari. Under den period i Jugoslaviens och Kotors historia när industrin blomstrade i regionen sög det till sig mängder av folk som kom för att arbeta i industrierna. Det var bland annat för att hysa dessa arbetare som Rakite byggdes.

Fig.6:27

INVENTERING

Områdets struktur - Vad finns här?	
Huvudform Gränsdragningar mot andra områden	Rakite ligger i centrala Škaljari där dalgången sluttar svagt ner mot bukten. Området utmärks av det tiotal höga bostadshus som ligger i en norrtillvänd båge och innesluter en större gård. Området har en lättolkad form som tydligt skiljer mellan insida och utsida.
Skala Funktion	Området är ett utpräglad storskaligt bostadsområde med ett centra av servicebutiker och mötesplatser.
Öppna ytor	Områdets hjärta är ett stort ängstäckt öppet gårdsrum med basketplaner och sittytter
Rumslighet och upplevelse - Hur ser det ut?	
Vegetation Klimat, ljus och audiell karaktär	Den offentliga miljön utmärks av gles och låg vegetation. Ljudmiljön innehåller röster och skratt från lägenheter och från gården, Tv-apparater och Motorcykelljud.
Bebyggelsestil	Husen är enhetliga med en tydlig funktion. Byggnaderna är storskaliga, men har balkonger i markhöjd och privata utemiljöer vid husfoten som mjukar upp skalan.
Gränser inom området Offentligt/privat	Det finns ett fåtal privata zoner vid husfoten, annars är hela gården en öppen offentlig yta där flera åldersgrupper blandas.
Dynamik - Vad händer här?	
Grad av offentlighet Bebyggelsens kontinuitet	Rakites centrala del är en social offentlig mötesplats för många åldersgrupper. Här finns en lokal bar, kiosk, basketplan samt gott om sittbänkar.
Förhållanden till andra områden Vyer/Landmärken	Från gården är vyn över övriga delar av Škaljari och Kotorbukten begränsade till vertikala utblickar mellan de höga husen. Det finns en visuell kontakt till flera enskilda landmärken, och bergen är påtagliga.
Historiska sammanhang Kulturella referenser	Området påminner om 60- och 70-talets industriella period då nya arbetare flyttade in i området från landsbygden.
Sammantagen karaktär	
	Området är ett storskaligt bostadskomplex från 70-talet med en välanvänd offentlig storgårdsmiljö.

VÄRDERING

5. RAKITE	Värden och Svagheter	Potential och Hot
Källa till kunskap Representativitet Tidsdjup och kontinuitet Sammanhang och miljö Arkitektoniskt	Området tillkom under en period i Kotors historia som kännetecknas av framtidstro och en blomstrande industri.	Utblickar mellan husen mot bergen är ett viktigt inslag som kan hotas av nybyggnation.
Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet Helhet och sammanhang Bildkonsekvens och enhetsgrad Mångfald och variation Brott och kontrast Intryckstyrka och uttrycksförmåga	Husen är internationellt representativa med en starkt grafisk form som bildar silhuetter som gör intryck på stora delar av omgivningen. Det särskiljer området tydligt från andra delar av Škaljari och Kotorbukten, och bildar en till synes isolerad enhet.	Områdets egenskap som helhet förstärks av det relativa undantag som arkitekturen utgör i Škaljari. Skulle det tillkomma nya höghus kan detta ge ett mer urvattnat och kaotisk intryck på hela Škaljariområdet.
Grund för upplevelse Läsbarhet av utveckling och innehåll Identitet och symbol Tillstånd och hävd (omhändertaget) Bruksresurs för framtiden	Området har en stark egen identitet, och är omtyckt av de boende. Det kulturhistoriska sammanhanget med fabriken har försvunnit för att ersättas av en starkare kontakt till den historiska stadskärnan och de arbeten som finns där.	Det historiska intryck som områdets karaktär förmedlar är förknippad med byggnaderna vilka med sin egen starka karaktär är tåliga gentemot nya inslag i närmiljön.
Sammantagen värdering	Stabilt område	
Riktlinjer	<i>Utveckla den sociala potential som finns i området genom att stödja föreningsliv. Därtill höja kvaliteten i utemiljöns växtlighet samt sport- och lekplatser.</i>	

Fig.6:28

Fig.6:29

Fig.6:30

Bilder ovan: Karaktärstypiska element i Rakite är de många frodiga balkongerna och parabolantennerna.

6. Verkstäderna

Autoremont är en plats där man idag främst reparerar bilar och båtar, men här har olika industrier varit etablerade. Under den kommunistiska tiden var en fabriks lokalisering inte så mycket beroende på vilka förutsättningar som fanns för att starta en fabrik på just den platsen, utan det var i hög grad Tito själv som tog beslut om industriernas placering. Utmärkande för hur bebyggelsen påverkades var att när tidigare utvecklade områden bebyggdes av fabrikskomplex med boendeanneks, tillkom snabbt kommersiella funktionsbyggnader, skolor och nya privata eller kollektiva bostadsområden. Detta kan ses i Škaljari i hur bostadsområdet Rakite under

INVENTERING

Områdets struktur - Vad finns här?	
Huvudform	Det är ett flakt långsmalt område som ligger vid foten av bergssidan bredvid ett vattensjukt översvämningsområde på östra långsidan, och nersänkt mot vägen på den västra kanten.
Gränsdragningar mot andra områden	
Skala	Arbetsplats med storskaliga byggnader med en gemensam och tydlig funktion. Husen innehåller verkstäder, kontor och mindre industrier. Bebyggelsen är yttextensiv och gles placerad, med mycket plats för bil- och båttrak samt privata parkeringsplatser.
Funktion	
Öppna ytor	Ett stort vattensjukt område. Stora ytor med skrot och parkering
Rumslighet och upplevelse - Hur ser det ut?	
Vegetation	Vegetationen är torftig och offentlig med klimatutsatta öppna ytor och få träd. Inom områdets gränser finns insprängt små bostadshus med privata trädgårdar och lummiga altaner.
Klimat, ljus och audiell karaktär	
Bebyggelsestil	Byggnaderna är en blandning av klassisk internationell industriarkitektur från olika tidsperioder.
Gränser inom området	Gränserna inom området är oklara. Grindar och stängsel markerar om man är inne eller ute från ett företagsprivat område, men även den gemensamma matarvägen upplevs som privat.
Offentligt/privat	
Dynamik - Vad händer här?	
Grad av offentlighet	Området är ett dagsaktivt område med mycket programmerad industriarkitektur.
Bebyggelsens kontinuitet	
Förhållanden till andra områden	Konturerna mot andra områden är skarpa med tydliga kanter och barriärer på tre av fyra sidor. Byggnadsskalorna inom området är såpass stora att de till viss del förtar effekten av de berg som reser sig strax intill området, och kontakten med andra delområden och stadskärnan är näst intill obefintlig.
Vyer/Landmärken	
Historiska sammanhang	
Kulturella referenser	
Sammantagen karaktär	Topografiskt underordnat område med hårdgjorda ytor inramade av industribyggnader och infrastruktur.

60- och 70-talet byggdes som ett svar på den inflyttning av arbetare till de fabriker som fanns här. I Škaljari fanns det under den här perioden en viktig metallindustri som tillverkade produkter för hela Jugoslavien, liksom en gummifabrik där man gjorde delprodukter till andra industrier, bland annat delar i kylskåp och bilbromsar. Det startade även flera mindre verkstäder och bilreparationsfirmor under andra halvan av 1940-talet när bilen blev allt vanligare. Det är en typ av industri som man fortfarande ser på många ställen i Škaljari och Dobrota.

VÄRDERING

6. VERKSTÄDERNA	Värden och Svagheter	Potential och Hot
Källa till kunskap	Det finns ett värde i verkstadsområdets bakgrund av att vara ekonomiskt och kulturellt viktig i Kotorbuktens moderna historia. Delområdet representerar det som kan anses vara Škaljaris viktigaste tidsperiod när industrin blomstrade under den jugoslaviska perioden.	Att lyfta fram och renovera den centrala verstadbyggnaden från mitten av 1900-talet kan vara en möjlighet för att stärka områdets egenart och betydelse i Škaljari.
Representativitet		
Tidsdjup och kontinuitet		
Sammanhang och miljö	Det stora gräsområdet närmast berget som har en gammal funktion av att vara översvämningsbuffert för vattnet som kommer från berget är otydligt markerat.	
Arkitektoniskt		
Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet	Området är påtagligt privat och avskärmat, med en ensidig funktion av verkstäder och företag. Trots den funktionella enhetligheten har området en låg grad av helhet och sammanhang.	Det är redan ett svårslätt och fragmenterat landskap med en hög arkitektonisk och skalmässig variation. Detta gör området tåligt för förändringar på både gott och ont, då det är svårt att stärka den rumsliga läsbarheten.
Helhet och sammanhang		
Bildkonsekvens och enhetsgrad		
Mångfald och variation		
Brott och kontrast		
Intryckstyrka och uttrycksförmåga		
Grund för upplevelse	Verstadsområdet är lägre liggande än den viktiga huvudleden i Škaljari, vilket gör att de stora byggnaderna göms, men även att Škaljari bryts av mot sin västra bergsvägg.	Med ett fortsatt aktivt industriliv kan området vara en viktig arbetsgivare i en region som präglas av arbetslöshet.
Läsbarhet av utveckling och innehåll		
Identitet och symbol		
Tillstånd och hävd (omhändertaget)		
Bruksresurs för framtiden		
Sammantagen värdering	Mellanstabilt område	
Riktlinjer	<i>Eventuellt utveckla det vattensjuka gräsområdet till ekologiskt värdefull våtmark och visuell naturtillgång. Stärka sammanhang och kontakt mellan friytor och passer.</i>	

Fig. 6:31 Lagerbyggander och industrolaker dominerar området

Fig. 6:32

Fig. 6:33

Fig. 6:34

Obebyggda ytor i området upptas av parkeringsplatser och fordon.

7. Blandstaden

Den knut av vägar som sammanförs i detta område är en blandning av infrastruktur från många olika tidsperioder och transportbehov. Området sågs som viktigt under den österrikisk-ungerska perioden, då den stora kyrkan byggdes, samt den nya kyrkogården. Detta område fungerar som ett kryss från vilket man kan nå de relativt nybyggda bostadsområdena i Škaljaris östra kant, samt den gamla bystrukturen med dess sentida kraftiga tillväxtområden. Området var ett sammanhängande stort odlingsområde som hörde till familjen Lukovich och det låg i gränsen mellan den del av Škaljari där ägostrukturen dominerades av rika familjers stora lantliga

INVENTERING

Områdets struktur - Vad finns här?	
Huvudform	Området är Škaljaris brokigaste, till både funktion, arkitektonisk stil och gränsdragning. De främsta element som organiserar området är de stora bilvägar som löper igenom och korsas här. Bebyggelsen ligger generellt tätt, med inslag av stora öppna parkerings- och restytor. Topografin är underordnad bebyggelsen vilket skapar plötsliga barriärer av stödmurar mellan olika tomtområden. Gränserna mot andra områden markeras i öster av bilvägen, men är suddigare i övriga riktningar, vilket förstärks av områdets interna skarpa barriärer.
Gränsdragningar mot andra områden	
Skala	I området ligger dels geografiska sektioner av enhetliga bebyggelsestyper som kontorshus, nybyggda flerbostadshus eller handelslador, men här finns även avsnitt där hus från många olika tidsperioder med skilda funktioner samsas på samma yta.
Funktion	
Öppna ytor	Arean av asfalt och betongytor är mycket stor då både vägar och öppna parkerings- och restområden, samt den mesta ytan runt bostads- och servicebyggnader är hårdgjord. Undantaget är kyrkans lummiga mark, som är avgränsat med staket.
Rumslighet och upplevelse- Hur ser det ut?	
Vegetation, Klimat, ljus och audiell karaktär	Den människobundna atmosfären är påtaglig, med både hög bilpåverkan och lukter och ljud från snabbköpsområdet och de lokala barerna.
Bebyggelsestil	Bebyggelsen varierar mellan högkoncentrerade flerbostadshus i persikofärgad rappning, traditionella stenhus med trädgård och yttextens serviceverksamhet.
Gränser inom området	Topografin är hanterad genom skarpa stödmurar som blir plötsliga gränsdragningar inom området. Det finns inga andra offentliga uppehållsytor än barer och restauranger. Husens fragmentariska placering och det övergripande hårdgjorda golvet otydliggör gränserna mellan privata och offentliga ytor.
Offentligt/privat	
Dynamik - Vad händer här?	
Grad av offentlighet,	Bebyggelsen har utvecklats i omgångar och byggnaderna tycks ha ändrat funktion kontinuerligt. Det är intensiv rörelse, både transportmässigt och som nod för kunder till livsmedelshandeln ELA, och till de olika serviceverksamheter och barer som finns på platsen.
Bebyggelsens kontinuitet	
Förhållanden till andra områden	Området ligger centralt i Škaljari, men förhållandet till andra områden är oklar. De östra områdena och Vrmac är avgränsade visuellt och funktionellt av bilvägen och kyrkogården, medan förhållandet till Rakite är tydligt. Snöjungfruns kyrka är ett viktigt landmärke i området.
Vyer/Landmärken	
Historiska sammanhang, Kulturella referenser	Kyrkan ligger mitt i området, men är begränsad från besök vilket ger den en perifer betydelse i området.
Sammantagen karaktär	Hög fragmentering och variation i bebyggelse och funktioner ger Škaljaris mest brokiga delområde, där bilvägar och handelservice bidrar till en intensiv rörelse och folkliv.

VÄRDERING

Källa till kunskap	Området har ingen synlig historisk struktur, även de annars historiskt kontinuerliga vägdragningarna har förändrats kraftigt under tidens gång.	Den stora variationen gör att nya enskilda inslag lätt försvinner i det kaos som redan karakteriserar platsen. Tillskott av sammanhängande nybyggda områden kan skapa isolerade öar som ytterligare fragmenterar platsen.
Representativitet		
Tidsdjup och kontinuitet		
Sammanhang och miljö		
Arkitektoniskt		
Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet	Hus, infrastruktur och öppna ytor som har tillkommit under olika tider och i olika syften blandas fullkomligt, och det är svårt att urskilja både historiska och rumsliga sammanhang.	
Helhet och sammanhang		
Bildkonsekvens och enhetsgrad		
Mångfald och variation		
Brott och kontrast		
Intryckstyrka och uttrycksförmåga		
Grund för upplevelse	Kyrkan står idag som en reliq i ett område där dess centrala samlande roll har försvunnit, och ersatts av snabbköpet ELA. Områdets otydliga gränsdragningar och skarpa barriärer skapar förvirring och försvårar läsbarheten av området som en helhet.	Områdets geografiska placering är i hjärtat av Škaljari. Den höga koncentrationen av invånare i närheten i Rakite och hela by-området som uppsamlingsområde för service, har gjort att platsen är en viktig nod i Škaljari, en betydelse som kan utvecklas och stärka platsens egna självständiga identitet.
Läsbarhet av utveckling och innehåll		
Identitet och symbol		
Tillstånd och hävd (omhändertaget)		
Bruksresurs för framtiden		
Sammantagen värdering	Mellanstabilt område	
Riktlinjer	Öppna kyrkans gård som park för allmänheten.	

ägor, och de uppodlade terrasserna i slänterna söderut. Den varierande bebyggelsen hålls formmässigt samman av växtligheten och stödmurar i kalksten. Områdets senaste tillskott avviker dock kraftigt med skalmässigt större hus som är rappade i avvikande färg. De har även ofta balkonger vilket är ett hittills ovanligt inslag

Fig.6:35 Stilblandning av hus. Fig. 6:36-6:39 på olika karaktärstypiska element i området; Historiserande detaljer, hårdgjorda ytor, rappade hus i persikofärger och folkliv. Det är en stor variation av stilar som tillsammans med svårförståeliga barriärer ger ett brokigt och svårläst område. Fig.6:40 Lokalt företagande

8. Škaljari By

Den by som idag ligger inbäddad av ny bebyggelse och industritomter var i mitten av 1900-talet en egen gemenskap där alla kände alla. Man hade en egen katolsk kyrka och majoriteten av de som bodde i byn var bönder. Området var ursprungligen glest bebyggt, med hus placerade längs med dalgången. Byns hus var anpassade för det hårda livet i en krigshärjad region, där varje byggnad var konstruerad som ett fort, med tjocka väggar och galler för fönstren. Med tiden har tomterna delats av i mindre lotter och bebyggt med i den rådande arkitektoniska stilen, vilket har gett en välmixad blandning av byggnader där de tre dominerande perioderna är de ursprungliga kalkstenshusen, betonghus från efterkrigstiden under 40-talet, och det senaste tillskottet under den ekonomiska högkonjunkturen som till stor del består av rappade hus i avvikande färg.

Fig. 6:41

Fig. 6:42

Fig. 6:43

Fig. 6:44

Fig. 6:45

Bilder ovan visar olika typer av hus som förekommer i området

INVENTERING

Områdets struktur - Vad finns här?	
Huvudform Gräns- dragningar mot andra områden	Den gamla kyrkan ligger som på en avsats i slutningen, och är utgångspunkt för de vägar och kanaler som den gamla delen av byn är formad kring. Husen som ligger oregelbundet och tätt organiseras av vägarnas höjning i terrängen och av slingrande och mållösa stigar och smågator. Längre upp i slutningen står husen glesare där tomterna ännu inte har delats av. Området är helt vänt mot bukten, med en infrastruktur som omöjliggör tvärgående rörelser.
Skala Funktion	Husen varierar mellan en och tre våningar, och är övervägande bostadshus med en viss uthyrning av rum till turister.
Öppna ytor	Det saknas ytor för möten och samlingspunkter. Området har en del övergivna och även till viss del använda odlingsterrasser, samt obebyggda områden där vatten har gjort marken olämplig. Det ligger ett delvis aktivt industriområde i de högre delarna av byn.
Rumslighet och upplevelse - Hur ser det ut?	
Vegetation Klimat, ljus och audiell karaktär	Husen är tätt placerade med mycket terrassering och hårdgjorda ytor, ändå är vegetationsrikedom påtaglig. Tomter och altaner ramar in av klättrväxter och trädgårdsland, medan den offentliga vegetationen är begränsad till överväxta otillgängliga ödetomter. Människobundna ljud som transporterats både från den avlägset liggande bukten och från de husbyggen som pågår i området blandas med fågelsång och insektssurr.
Bebyggelsestil	Områdets tomter har avdelats och förtätats i omgångar, liksom dess hus har byggts till och renoverats i olika perioder, vilket sammantaget ger en uppbruten mix av stilar som tillsammans med vissa enhetliga topografiska element såsom terrasser med stödmurar i sten och trädgårdsodlingar ger ett sammanhängande intryck. De flera hundra år gamla stenhusen smälter väl ihop med hus i betong från mitten av 1900-talet i samma grå färgskala, men det finns även ett stort inslag av yngre hus med persikofärgade fasader, som sämre smälter samman med den äldre bebyggelsen. Den ursprungliga enkla rektangulära formen som utvecklades i en tid när varje hus var sitt eget fort, har alltmer ersatts av balkonger och altaner
Gränser inom området Offentligt/privat	De privata tomterna markeras med murar och grindar, men den främsta separeringen sker genom de terrasserade höjdskillnaderna. Den enkelspåriga dragningen av gator och stigar delar upp byn i tårtbitar.

Dynamik - Vad händer här?	
Grad av offentlighet Bebyggelsens kontinuitet	Det finns inga torgytter eller sittplatser i området, de smala gatorna är de enda offentliga platserna. Området är utpräglat enfunktionellt, utan butiker eller service. Invånarna är välbärgade, med hög blandning av åldersgrupper, då föräldrarna bygger till sina hus när barnen bildar nya familjer. Det finns en tydlig kontinuitet i användningen av byggnaderna samt i tillkomsten av nya hus.
Förhållanden till andra områden Vyer/ Landmärken	Byns arrangering är som ett rum som omslutet av höga berg på sidorna öppnar sig ut i ett panorama mot bukten. Förhållandet till Stari grad och fortifikationerna är tydligast i de lägre liggande delarna av byn. Längre upp i de yngre bydelarna blir förhållandet till resten av Škaljari påtaglig. Bykyrkan är ett viktigt landmärke i området.
Historiska sammanslag Kulturella referenser	Byns historiska ursprung som självständig församling som odlade på terrasserna och födde upp djur har ersatts av ett tydligare beroendeförhållande till centrala Kotor. Områdets historia förmedlas av kyrkan Sveti Luca och områdets kyrkogård som tillsammans utmärker en symbolisk centralpunkt i byn. Den historiska landskapsanvändningen syns ännu som rester av obebyggda odlingsterrasser, men dess betydelse uppfattas svårigen. Främst utmärker sig ett avsnitt av övervuxna historiska odlingsterrasser som omsluter ett avsnitt av kanalsystemet.
Sammantagen karaktär	Tätbebyggt område på bergssluttning med enskilda bostadshus i varierande byggnadsskalor, där hus med materialval och arkitekturstil från olika tidsperioder mixas gränslöst, men formmässigt hålls samman av stödmurar i kalksten och privata trädgårdsodlingar.

VÄRDERING

8. ŠKALJARI BY	Värden och Svagheter	Potential och Hot
Källa till kunskap Representativitet Tidsdjup och kontinuitet Sammanhang och miljö Arkitektoniskt	Byn är Škaljari's äldsta självständiga område och här finns många hus från 15-1600-talet. Funktionerna i området är helt andra än de har varit historiskt sett, och kopplingen till stadskärnan och till andra områden i Škaljari är tydligare.	Området är innehållsrikt med tätt liggande hus. Det är ett enhetligt område, där husens individuella olikheter till stor del döljs av gemensamma element som stödmurar och klängväxter vilket ger en tålighet för tillskott i bebyggelsen om dessa tillskott anammar sådana övergripande karaktärer.
Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet Helhet & sammanhang Bildkonsekvens och enhetsgrad Mångfald och variation Brott och kontrast Intrycksstyrka och uttrycksförmåga	Husen är från olika tidsperioder, men utvecklingsstegen är mycket svåra att följa eftersom husen ofta är tillbyggda i olika faser och hus från olika perioder ligger mycket tätt och sammanbyggt.	Det saknas till stor del tillgängliga fria ytor, vilket är en stor svaghet i ett snabbt förtätat område med många människor. Byns tillväxt söderut upp på sluttningarna urholkar den självständiga enhet som har varit områdets kännetecken i många hundra år.
Grund för upplevelse Läsbarhet av utveckling och innehåll Identitet och symbol Tillstånd och hävd (omhändertaget) Bruksresurs för framtiden	De ursprungliga husens formering i landskapet har dolts i den förtätning som har skett det senaste halvsekle. Det kan vara svårt att förstå varför man bosatte sig i dessa områden, eftersom de ursprungliga odlingsterrasserna nästan helt har ersatts av bostadshus.	Kyrkan Sv. Luca och den gamla kyrkogården är viktiga element som förmedlar de kulturhistoriska sammanhangen. Kyrkogården kan påverkas av nya infrastrukturprojekt, vilket är ett stort hot mot byns helhet och identitet.
Sammantagen värdering	Sårbart område	
Riktlinjer	Det är av yttersta vikt att skydda och framhäva området av övergivna odlingsterrasser genom att göra det till en offentlig stadsdelspark. Förhindra våldsam och konturlös utspridning av bostadsbyggande söderut genom att organisera nya byggrätter i sammanhängande områden som kan få en egen självständighet.	

9. Vrmac-sluttningarna

Medan gamla och nya vägen över berget Lovcen ledde till Montenegros inre delar och de små byar som låg uppe i bergen var vägen över Vrmac den viktigaste kontakt till Tivat på andra sidan berget. Där vägen gick uppstod bebyggelse, annars var sluttningarna nästan fullkomligt fyllda med mödosamt brukade odlingsterrasser och fruktodlingar. Vrmac-områdets mark var ägd av familjerna Bercanovich, Giuranovich och Petrovic och brukades av olika familjer i ett feodalt system. Sluttningarna som har höjt sig över de bebyggda områdena vid kusten har varit både mytomspunna. I bergen ovanför Škaljaridalen ligger en enorm grotta som sägs vara platsen där älvorna bor. Det berättas även om hur den österrikiske vägarkitekten som ritade en av serpentinvägarna över berget blev djupt förälskad i en redan gift kvinna från Kotor, och i sin förtvivlan gjorde en av kurvorna i en perfekt M-form efter hennes namn Maria.

Fig. 6:46

INVENTERING

Områdets struktur - Vad finns här?	
Huvudform	De skogsbeklädda sluttningarna höjer sig brant, avgränsade från resten av dalen av den gamla vägen över Vrmac. Vid vägen öppnar sig ett panorama över Škaljari och Kotorbukten som placerar betraktaren i det som förefaller vara dalgångens centrum.
Gränsdragningar mot andra områden	
Skala	I huvudsak bostadsbebyggelse och tidigare lantbruk. I gränsen vid vägen ligger en rad av bebyggelse med en mer publik funktion av butik och företag. Här finns en av områdets stora bussparkeringar.
Funktion	
Öppna ytor	Området är slutet med mycket skogsvegetation avbrutet av övergivna odlingsterrasser
Rumslighet och upplevelse - Hur ser det ut?	
Vegetation	Den täta buskvegetationen och den branta terrängen gör naturområdet svårtillgängligt.
Klimat, ljus och audiell karaktär	
Bebyggelsestil	Äldre stenbyggnader finns i sluttningarnas inre delar, samt som relik i serpentinvägens kurva. Den yngre bebyggelsen längst ner i delområdet är placerad längs vägen i en sluten linje riktad mot panoramat över bukten.
Gränser inom området	De inre delarna av Vrmacslänternas bebyggda delar är väl avskärmade med vad som förefaller vara privata uppfarter.
Offentligt privat	
Dynamik - Vad händer här?	
Grad av offentlighet	De täta klungor av hus i slänterna har haft samma struktur de senaste 150 åren. Landskapets tätast terrasserade odlingar och fruktträdgårdar har raderats av Vrmactunnelbygget.
Bebyggelsens kontinuitet	
Förhållanden till andra områden	Natursluttningarna markeras av en konturgivande rand av hus.
Vyer/Landmärken	Panoramat är enkelriktat mot bukten, och Vrmacs branter tappar sin mäktighet och närvaro och reduceras till en rygg för dalgångens blick mot Kotorbukten och Lovcens bergsmassiv
Historiska sammanhang	Den oexploaterade naturmiljön är lätt att associera till den tidiga historien, och landskapets mystik.
Kulturella referenser	
Sammantagen karaktär	Svårtillgänglig bergssluttning med relik av fruktträdgårdar och odlingsterrasser som bildar en rygg som stöd för dalgångens mäktigaste panorama.

VÄRDERING

Källa till kunskap	Området är det enda kvarvarande storskaliga grönområde som finns kvar och gör det möjligt att föreställa sig det gamla historiska odlingslandskapet.	
Representativitet		
Tidsdjup och kontinuitet		
Sammanhang och miljö / Arkitektoniskt		
Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet	Området är enhetligt och ett stort sammanhållet område i en dalgång som i övrigt är splittrad i många olika delområden.	Området har en svag tålighet för förändringar och tillskott. Nybyggnation i området skulle fragmentera det sammanhängande gröna intryck som ges av de branta bergssidorna på Vrmac.
Helhet och sammanhang		
Bildkonsekvens och enhetsgrad		
Mångfald och variation		
Brott och kontrast		
Intryckstyrka och uttrycksförmåga		
Grund för upplevelse	Här finns ett vackert naturstykke där bergsforsar bildar ett vattenområde med forsar och vattenfall innan det delas upp och förs in i dalens kanalsystem.	För att uppvärdera området och stärka folks medvetenhet kan gångstigar och vandringsleder utvecklas.
Läsbarhet av utveckling och innehåll	Utsikten över Kotorbukten, gamla stadskärnan och hela Škaljari är makalös, och ger en förståelse för områdenas sammanhang.	Odlingsområdena av fruktträdgårdar och odlingsterrasser är ännu synliga på vissa ställen men hotas av nya infrastrukturprojekt, liksom det som redan har skadat värdefulla delar av kulturlandskapet.
Identitet och symbol		
Tillstånd och hävd (omhändertaget)		
Bruksresurs för framtiden		
Sammantagen värdering	Sårbart område	
Riktlinjer	Höja medvetenheten om kulturlandskapets rekreationspotential med utveckling av vandringsleder och organiserade utflykter. Skydda och utveckla bergsforsar och kanalsystem så att vattnet i landskapet tydliggörs.	

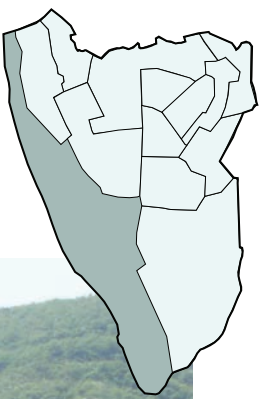

Fig. 6:47

Fig. 6:48

Fig. 6:46 Bilvägen som löper längs med bergssluttningen ger möjlighet till utblickar över dalgången och bergen. Fig. 6:47 Bergssidan med gröna terrasser höjer sig över bebyggelsen Fig. 6:48 Bussparkering

10.Trädgårdsstaden/ Nove Naselje

Platsen hör till den del av Škaljari som tidigare var plats för stora sammanhängande landområden med bland annat fruktodlingar. Den del där bostadsområdet Nove Naselje ligger hörde tidigare till familjen Camenarovich, och den del som ligger i delområdets norra kant hörde till den mäktiga Verona-klanen.

Området Nove Naselje (övers. nybygge) är ett område med många likadana enplanshus som har byggts under en begränsad period. Det är byggt på den relativt flacka åkermarken, och omges upp mot Vrmaclänterna och i de södra delarna av andra villor och enfamiljshus som är uppförda i olika tider med stor variation i arkitektonisk stil. Sammantaget är det nästan uteslutande bostadshus med små trädgårdar.

INVENTERING

Områdets struktur - Vad finns här?	
Huvudform	Området breder ut sig konkavt mellan Vrmaacs sluttningar och höghusområdet Rakite och omfattar storskalig grönska i glesbebyggda tomtmarker, den stora kyrkogården såväl som ett småskaligt enhetligt låghusområde. Bilvägen på Vrmaac bildar en krage runt områdets ena kant, från vilken privata områden trappar ner mot det plant liggande Nove Naselje.
Gränsdragningar mot andra områden	
Skala/ Funktion	Området är ett utpräglat bostadsområde, med enskilt privat boende.
Öppna ytor	De stora grönområden som sträcker sig genom området är skönjbara från områdets kant, men övervägande oåtkomliga för utomstående.
Rumslighet och upplevelse - Hur ser det ut?	
Vegetation	I låghusområdet finns en välordnad och pryddlig vegetation i anslutning till de privata husen med både köksväxter och blomsterprakt.
Klimat, ljus och audiell karaktär	
Bebyggelsestil	Husen varierar mellan de enhetliga småträdgårdsomgärdade låghusen i Nove Naselje och enskilda praktfulla villor byggda med historiserande detaljer, balkonger och persikofärgade fasader
Gränser inom området	Gatorna i Nove Naselje löper oregelbundet och bildar utvidgade korsningar som kan fungera som primitiva offentliga torgytter. Privata trädgårdar och uppfarter anslutna till gatudragningen är tydligt markerade med häckar och staket, medan de halvoffentliga ytorna, bilvägar, gångvägar och trappsystem har oklara gränsdragningar.
Offentligt/privat	
Dynamik - Vad händer här?	
Grad av offentlighet/ Bebyggelsens kontinuitet	---
Förhållanden till andra områden	Den underordnade topografiska formen i området beror av den skarpa gräns som bildas av branten som löper nedanför bilvägen på Vrmaac. På andra sidan bildar kyrkogårdens mörka träd längs områdets ena kant ett synligt band som tas vid av Rakites höghusilhuetter. Det bildas olika vyer i olika delar av området. viktiga landmärken i området är St. Dujam-kyrkan, den nya kyrkogården med kyrkobyggnaderna samt Skyddsjungfruns kyrka och st. Mikaelkyrkan.
Vyer/Landmärken	
Historiska sammanhang	Kyrkogårdens mörka barrträd avviker från den övriga vegetationen i området och kan lätt tolkas på långt håll. Ett stycke övergivna odlingsterrasser påminner om den tidigare landskapsanvändningen. Ett stort inslag av palmträd i områdets vegetation är ett endast århundrade gammalt hortikulturellt arv.
Kulturella referenser	Bebyggelsen är relativt ny, men ansluter i sluttningarna till samma former som hus har byggts med i det gamla byområdet.
Sammantagen karaktär	Småhusområde med tydliga topografiska och visuella konturer och med stora inslag av storskaliga svåråtkomliga park- och grönområden.

VÄRDERING

9. TRÄDGÅRDSSTADEN/ NOVE NASELJE	Värden och Svagheter	Potential och Hot
Källa till kunskap Representativitet Tidsdjup och kontinuitet Sammanhang och miljö / Arkitektoniskt	Arkitektoniskt knyts byggnaderna väl till den lokala traditionen där förträdgårdar med pergolas och krukväxter ramar in husen.	
Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet Helhet och sammanhang Bildkonsekvens och enhetsgrad Mångfald och variation Brott och kontrast Intryckstyrka och uttrycksförmåga	De stora ytor av grönska som finns i delområdet är svåra att uppfatta när man rör sig på platsen. Kontrasterna till omgivande områden är skarp, och gör att det bostadsområdet sammantaget ger intrycket att vara homogent och samlat.	Den barriär som bildas av stora grönområden i områdets södra del gentemot Rakite och kan mildras om tvärsgående rörelser underlättas.
Grund för upplevelse Läsbarhet av utveckling och innehåll Identitet och symbol Tillstånd och hävd (omhändertaget) Bruksresurs för framtiden	Området Nove Naselje har en sammanhållen karaktär och en tydlig identitet.	I områdets norra delar finns övervuxna tomter av odlingsterrasser och fruktträdgårdar som idag snarast blir en barriär. Dessa kan rustas upp och förvaltas som en del av kulturlandskapet, och en länk till områdets långa odlingshistoria.
Sammantagen värdering	Stabilt område	
Riktlinjer	Öppna kyrkogården mot tomten på dess östra sida och gör tillgängligt för passage och som parkområde.	

Fig. 6:49

Fig. 6:50

Fig. 6:51

Fig. 6:52

Fig. 6:53

Bilder ovan visar grindar, låga staket och frodiga trädgårdsväxter som är karaktäristiska element för området.

11. Kukuriku City

När jordbävningen inträffade 1979 behövde man snabbt finna evakueringsbostäder för de drabbade familjerna. Ett av de tre bostadsområdena som uppfördes förlades på de branter på Vrmac där tidigare Peluzicas odlingsterrasser hade brett ut sig. I officiella dokument är bostadsområdet bara benämnt som Škaljari men i folkmun kallas det Kukuriku city

Bostadsområdet har utvecklat en egen identitet, och smeknamnet Kukuriku city är välkänt bland boende i Kotor, där alla har olika förklaringar till namnet (på svenska kuckeliku). Några menar att det tidigare låg hönsgräddor på sluttningarna där tupporna gol på morgonen, andra att det beror på att husen påminner om kycklingburar. Någon berättar att det tidigare växte färgglada tistlar och vippväxter på branterna som påminde om tuppstjärter. Området ligger brant på sluttningarna vända mot öster, vilket gör att det är den första solen träffar just Kukuriku City så att man vaknar tidigt på morgonen med tuppen. I alla fall har området trots sin hastiga tillblivelse blivit ett stabilt område som människor valde att stanna kvar i framför att återvända till stadskärnan när renoveringsarbetet var slutfört.

INVENTERING

Områdets struktur - Vad finns här?	
Huvudform	Bostadsområdet är terrasserat över Vrmacs brant i fyra till fem avsatser med längor av identiska radhusmoduler som försörjs av en enkelriktad bilgata. Det övriga området är uteslutande sammanknutet av ett komplicerat trapp- och gångvägssystem.
Gränsdragningar mot andra områden	
Skala	Bebyggelsen består huvudsakligen av enskilda småskaliga bostäder, tätt sammansatta med tydlig separation mellan fram- och baksida.
Funktion	
Öppna ytor	Obebyggda delar av området där slänten varit för brant eller inte rymt bebyggelse fylls marken av sly och restvegetation.
Rumslighet och upplevelse - Hur ser det ut?	
Vegetation	Utemiljöerna är hårdgjorda med privata terrasser för trädgårdsodling. Området organiseras av branta trappor, smala gångvägar och kanalsystem med små broar.
Klimat, ljus och audiell karaktär	
Bebyggelsestil	Husen är byggda efter jordbävningen 1979 i gult tegel med kantigt oregelbundna tegelpannetak. Varje husmodul har en trädgårdsterrass ut över slänten, medan husens entrésidor bildar nakna, övervägande enkelriktade betongkorridorer vända mot stödmurar i bergssidan.
Gränser inom området	Gränserna inom området markeras av murar, häckar, höjder, staket, små grindar och trappor.
Offentligt/privat	
Dynamik - Vad händer här?	
Grad av offentlighet	Området sägs ha fått en stark identitet snabbt efter färdigställandet, och den sociala kontrollen är tydlig då det saknas helt offentliga ytor.
Bebyggelsens kontinuitet	
Förhållanden till andra områden/ Vyer/Landmärken	Kukuriku city är lättidentifierat i omgivningarna för hustakens formstarka repetitiva mönster. Området är slutet och omgivningen uppfattas svårligen, med enbart glimtar från bukten och bergen.
Historiska sammanhang Kulturella referenser	Området är byggt under speciella omständigheter under en kort tidsperiod och är i sig en viktig symbol för jordbävningen
Sammantagen karaktär	
	Sammanhållet formstarkt trafikseparerat radhusområde med tydliga konturer, och med hög social stabilitet.

Fig. 6:54

VÄRDERING

11. KUKURIKU CITY	Värden och Svagheter	Potential och Hot
Källa till kunskap	Kukuriku city är en tydlig och enhetlig markör för en enskild och mycket viktig händelse, vilket är allmänt känt bland invånare i regionen. Det finns ett stort värde i den tydligt historiska arkitekturen.	Den formstarka karaktären i arkitekturen har upprepats i andra byggnader i området, och kan anses vara en stil som är förbunden med Škaljari.
Representativitet		
Tidsdjup och kontinuitet		
Sammanhang och miljö		
Arkitektoniskt		
Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet	Området tilldrar sig uppmärksamhet på grund av den uttrycksfulla formen som är skapad av den konsekventa upprepningen i arkitekturen.	Idag sker nya tillägg i den tidstypiska arkitekturen, både sådana som väl plockar upp det tydliga formspråket, men även nybyggen som utgör osköna kontraster i området.
Helhet och sammanhang		
Bildkonsekvens och enhetsgrad		
Mångfald och variation		
Brott och kontrast		
Intryckstyrka och uttrycksförmåga		
Grund för upplevelse	Området har gjort att den tidigare klara gräns som utmärktes mellan grannområdet Peluzica och fiskebyn Muo har suddats ut. Även kopplingen till berget och den serpentinväg som lede till fortet på Vrmac har tappat sin tydlighet.	Ett hot är den utvidgning av bebyggelse som rör sig norrut ovanför Muo. Kukuriku city bör få behålla den tydliga kontur som finns idag.
Läsbarhet av utveckling och innehåll		
Identitet och symbol		
Tillstånd och hävd (omhändertaget)		
Bruksresurs för framtiden		
Sammantagen värdering	Stabilt område	
Riktlinjer	<i>Förtydliga entrén till vandringsspåret</i>	

Fig. 6:55 Lokalpatriotism

Fig. 6:56

Fig. 6:57

Fig. 6:58

Fig. 6:59

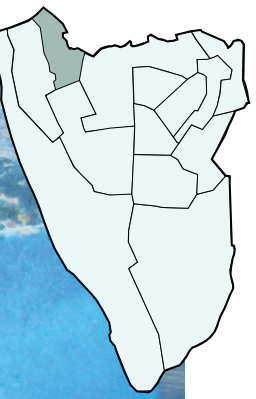
Fig.6:56 Vy över området. Fig.6:56 Karaktärstypiska element i området är vattensystem i betong liksom husens speciella form och material. Fig.6:55-6:58 Området är omtyckt och väl omhändertaget Fig.6:59 Där Kukuriku city ligger idag bredde tidigare odlingsterrasser ut sig längs hela den solbelysta sluttningen på Vrmac. Bild: KMM

12. Peluzica

I Montenegro har det varit av mycket stor betydelse vilken bygemenskap man tillhör, och det är fortfarande någonting man som montenegrian kan förhöra sig om när man träffar nya människor. Peluzica var historiskt en bygemenskap i Škaljari som länge markerade övergången på Škaljaris utbredning gentemot det samhälle som närmast gränsar till Škaljari, fiskebyn Muo som ligger längs Vrmacs strandlinje. Områdena var sinsemellan mycket olika, där Peluzica liksom resten av Škaljari var ett utpräglat odlingssamhälle. Man försörjde sig här på jordbruksarbetet på Vrmacs sluttningar på odlingsterrasser som låg delvis där Kukuriku city idag är byggt. Med det nedlagda jordbruket och den nya bebyggelsen försvann till stor del den tydliga funktionella och visuella gränsdragningen mellan Muo och Škaljari, vilket har bidragit till att Peluzicas roll som tydligt gränssamhälle mattades för att idag vara en närmast okänd del av Škaljari.

Fig. 6:60

INVENTERING

Områdets struktur - Vad finns här?	
Huvudform	Området ligger där bukten kröker sig mot Vrmacs halvö. Längs vattnet är marken flat, för att strax innanför den yttersta bebyggelsen höja sig över bergsslätten där det tidigare låg terrasser. Det bildas en framsida längs bilvägen och vattnet, och en baksida med bostadshus och trädgårdar.
Gränsdragningar mot andra områden	
Skala	Där bilvägen följer vattnet ligger blandade funktioner med båtvarv, polisstation och kontor inhysta i villor. På stranden ligger en klunga av småhus med barer och handel.
Funktion	
Öppna ytor	Det finns några områden av övergivna terrasser, samt flera villor med större aktiva odlingslotter. Vid vattnet nyttjas marken som sopstation, båtvarv eller inte alls.
Rumslighet och upplevelse - Hur ser det ut?	
Vegetation	I området blandas hus med terrasserade tomter och fruktträdgårdar, där vissa är prydliga och välordnade odlingslotter och andra ytor består av ruiner och övervuxna ödetomter.
Klimat, ljus och audiell karaktär	
Bebyggelsestil	Många stora byggnader vid vattnet är traditionella stenhus, som varieras med den 1970-talsbyggda polisbyggnaden och industribyggnader från mitten av 1900talet.
Gränser inom området	De många privata uppfarterna vid husen på sluttningarna gör övergången mellan privat och allmän väg otydlig och försvårar passage genom området.
Offentligt/privat	
Dynamik - Vad händer här?	
Grad av offentlighet	Många människor passerar området längs vattnet, både gående och i bil. Vägarna som leder upp i området är främst diskreta gångvägar.
Bebyggelsens kontinuitet	
Förhållanden till andra områden/ Vyer/ Landmärken	Områdets krökta form ger ett brett panorama över Kotorbukten och Dobrota. Gränsen mot Muo är otydlig.
Historiska sammanhang Kulturella referenser	De bryggor som nyttjas som badplatser på sommaren gör tillsammans med den uteserveringar som ligger i vägkröken att folk rör sig och möts i området.
Sammantagen karaktär	Område med funktionsblandad framsida, och en lugn baksida där sluttningarna mot Vrmac fylls med fruktträdgårdar och odlingslotter i anslutning till bostadshusen.

VÄRDERING

12. PELUZICA	Värden och Svagheter	Potential och Hot
Källa till kunskap	Områdets tomter och hus varierar i graden av hur väl skött och omhändertaget det är, med övervikt på att de äldsta husen är i olika grader av ruinförfall.	En fara ligger i att de gamla stenhusen förfaller helt och ersätts av nybyggda hus i en annan skala som minskar tomternas yta, och därmed den totala grönområdet i Peluzica.
Representativitet		
Tidsdjup och kontinuitet		
Sammanhang och miljö		
Arkitektoniskt		
Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet	En svaghet i området är dess svaga konturer och förlorade självständighet.	
Helhet och sammanhang		
Bildkonsekvens och enhetsgrad		
Mångfald och variation		
Brott och kontrast		
Intryckstyrka och uttrycksförmåga		
Grund för upplevelse	Det är svårt i dagens Peluzica att läsa dess historia av att ha varit ett självständigt bysamfund.	Området har ett av Škaljaris vackraste lägen vid vattnet med ett magnifikt panorama över bukten och den gamla stadskärnan. Samtidigt är det lugnt och stilla, en ordentlig bit från stadskärnans och hamnens turism och biltrafik.
Läsbarhet av utveckling och innehåll		
Identitet och symbol		
Tillstånd och hävd (omhändertaget)		
Bruksresurs för framtiden		
Sammantagen värdering	Mellanstabilt område	
Riktlinjer	<i>Förstärka och uppmärksamma delområdet Peluzicas egen identitet och historiska roll som gräns för att markera övergången mellan de skilda samhällena Škaljari och Muo genom till exempel skyltning och information. Främja koncentration av centrumverksamheter som handel och restaurangverksamhet genom att uppvärdera kuststräckan till en plats för bad och rekreation.</i>	

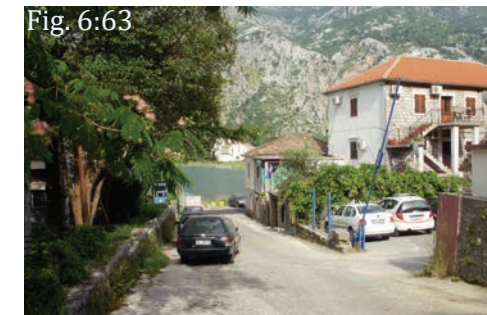

Fig. 6:60 Tidigt vykort som avbildar de gröna odlingsterrasserna som präglade området vid förra sekelskiftet. Källa: Kotors maritima museum.
Fig. 6:65 Fortfarande odlas det på flera håll i Peluzia, på bilden en privat grönsaksträdgård med granatäppelträd.

13. Rekreatjonsområdet

De två byggnader som ligger längs vattnet är dels den modernistiska Jugoceania, och dels hotellet Fjord. Vid vattnet byggdes Kotors första hotellbyggnad i slutet av 1800-talet. Namnet på anläggningen var Slavija, och hotellet låg inbäddat i en välskött park längs vattnet. Slavija blev symbolen för områdets nya roll som turistort. Strandtomten har i övrigt historiskt sett aldrig spelat en framträdande roll. Medan de feodalt styrda odlingsområdena främst låg terrasserade på bergssluttningarna, nyttjades de lägre landområdena ner mot vattnet i Škaljari främst som sommarbostäder ägda av den lokala aristokratin. Så var fallet även med hotellområdet Slavija som ägdes av en av de många rika familjer som fanns i området. Byggnaden som skadades i jordbävningen 1979 revs för att ersättas med ett annat hotell; dagens Fjord. Jugoceania var länge centrum för områdets framgångsrika sjöfartsindustri. Företaget hade en folklig förankring genom att satsa på socialt arbete och stipendier och utbildning för kotorborna.

INVENTERING

Områdets struktur	Vad finns här?
Huvudform Gränsdragningar mot andra områden	Området ligger i den flacka främre delen av Škaljari mot bukten. Området kännetecknas av storskaliga offentliga eller halvoffentliga byggnader omgärdade av stora inhägnade obebyggda ytor och parkområden, samt större villor med privata parker och trädgårdar.
Skala Funktion	Bebyggelsen är storskalig och funktionsprogrammerad och i vissa fall övergiven. Inom området finns fotbollsplaner, en vattensporthall, sjukhuskomplex, kontor och offentlig service samt, hotell och andra rekreatjonsfunktioner.
Öppna ytor	Området har flera stora öppna ytor, dels sportplanen men även överblivna ytor som används som parkering och vändplan eller helt saknar tydlig användning.
Rumslighet och upplevelse - Hur ser det ut?	
Vegetation Klimat, ljus och audiell karaktär	De öppna områdena uppvisar stora kontraster, med både stora öppna hårdgjorda ytor och parkområden. Bilvägen som går parallellt med stranden är kantad av privata och halvprivata byggnader med lummiga, antingen omhändertagna eller ovårdade, trädgårdar och parker.
Bebyggelsestil	De offentliga byggnaderna har sinsemellan sin egen stil, som i flera fall speglar den internationella arkitekturtrenden under den period de byggdes, till exempel hotellet Fjord och Jugoceania-kontoret.
Gränser inom området Offentligt/privat	Överblicken mellan olika avdelningar inom området försvåras av vegetation och inre barriärer. Gränserna som separerar områdets funktioner är tydligt markerade med höga murar.
Dynamik - Vad händer här?	
Grad av offentlighet Bebyggelsens kontinuitet	Det råder en viss separering mellan gång- och biltrafik och området försörjs av gångstigar som löper längs de markerade inre gränserna och kanalerna. Det är på vissa ställen oklart vad som är offentligt och privat, sportplanen är svår att nå och de tomma byggnaderna vid stranden har till viss del tagits i besittning av privatpersoner.
Förhållanden till andra områden Vyer/Landmärken	Konturerna mot andra delområden utgörs av visuella barriärer av vildvuxen vegetation samt kanalsystemet. Strandpromenaden är idag sparsamt använd, men bjuder på panoramavyer som gör sambandet med hela bukten och den historiska stadskärnan tydligt. Jugoceania (1940-1979), Hotellet Fjord och sjukhusparken är viktiga landmärken.
Historiska sammanhang Kulturella referenser	Här finns flera byggnader och element som dels agerar som landmärken i omgivningen och representerar olika tidsperioder.
Sammantagen karaktär	Avgränsade och separata markområden med större enskilda offentliga byggnader samt inslag av villor med trädgårdar.

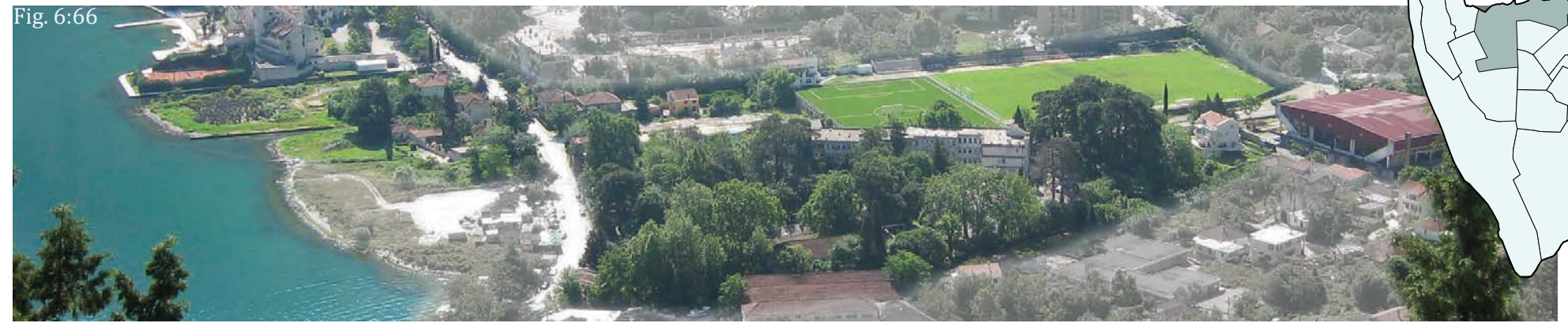

Fig.6:66 Vy över sportområdet. Fig.6:67-6:70 Fotografier från olika idrottsanläggningar i området.

VÄRDERING

13. REKREATIONS-OMRÅDET	Värden och Svagheter	Potential och Hot
Källa till kunskap Representativitet Tidsdjup och kontinuitet Sammanhang och miljö Arkitektoniskt	Jugoceania och hotellet Fjord är symboler för viktiga perioder i Škaljari. De ytor längs vattnet som har haft en tydlig historisk funktion som strandpromenad och badplats samt parkområde är förfallna, liksom flera andra delar av området som är skräpiga och oskötta restytter som antingen är övergivna eller nyttjas som parkeringsplats. Det kanalsystem som finns i området leder och organiserar vattnet som kommer från bergen i rikliga mängder. Systemet har utvecklats under lång tid som bevattningssystem för odlingsområden som låg här.	Det övergivna Fjordhotellets förfallande strandläge har blivit en bad- och promenadplats för allmänheten, vilket kan hotas om ett nytt hotell med privata intressen anläggs på samma plats. Kanalsystemet är en historisk infrastruktur som på vissa ställen utnyttjas som gångsystem, och som har en potential att utvecklas ytterligare både som gångvägssystem och genom att lyftas fram estetiskt. Vattensystemet kan utnyttjas bättre för odling och som vattenförsörjning.
Stadsbyggnadsmässig dynamik och helhet Helhet och sammanhang Bildkonsekvens och enhetsgrad Mångfald och variation Brott och kontrast Intryckstyrka och uttrycksförmåga	Sportplanen är överdimensionerad och utnyttjas dåligt av lokalbefolkningen. Den är dessutom en massiv barriär som med murar och stängsel skär av olika delar av Škaljari från varandra. Många ytor har både otydlig funktion och offentlighetsgrad, och skapar stora kontraster till angränsande villaträdgårdar som framstår som inhägnade öar.	Närhet till bukten är attraktivt ur fastighetssynpunkt, men är idag visuellt och funktionellt begränsad till enbart den del av kustremsan som ligger i direkt anslutning till vattnet. Det finns en möjlighet att uppvärdera och integrera de inre liggande delarna av Škaljari om området vid en nybyggnation öppnar sig mot bukten och de allmänna passagerna längs vattnet. På samma grunder finns det ett hot om utvecklingen går mot att isolera de gamla industriytorna, och förstärka barriären mot kusten.

Grund för upplevelse	Läsbarhet av utveckling och innehåll	Identitet och symbol	Tillstånd och hävd (omhändertaget)	Bruksresurs för framtiden
Området som ligger i de mest låglänta delarna av Škaljari har en gammal historia av att vara sommarbostäder och rekreatjonsområde för välbeställda kotorbor. Traditionen av rekreatjon och nöje återfinns ännu idag, med spatiösa trädgårdsrum och villor, samt sportområden och stora allmänna och öppna byggnader som sporthall och hotell. Stranden har i ett längre historiskt perspektiv till skillnad från andra delar av bukten strandrensor aldrig spelat en avgörande roll. Dess funktion har varit begränsad till magasinområdet i Suranj. Stranden är snarare viktig i den moderna historien, som badplats och rekreatjonsområde. Jugoceania och parken som omger byggnaden har ett symboliskt värde.	Längs vattnet ligger ytor som till stor del är outnyttjade trots sitt attraktiva läge. Dessa platser har stor potential att utvecklas till rekreatjonsområde och plats för sjönära aktiviteter, som båtuthyrning och sjöburen kollektivtrafik.	Jugoceania kan omvandlas till hotell för att minska trycket på de hotellbyggnader som bedöms behövas i området.		
Sammantagen värdering	Sårbart område			
Riktlinjer	Behålla och uppvärdera parkområdena till allmänna platser. Omforma den överdimensionerade fotbollsplanen till en mer mångfunktionell yta för rekreatjon, sport och lek. Uppmärksamma den rika förekomst av mindre föreningar och klubbar för sporter såsom bågskytte och den lokala gymnastikformen taktpinnekoordination (baton twirling) och avsätta ytor för utövandet av dessa, samt främja samarbete mellan småskaliga initiativtagare och etablerade sportklubbar. Stärka sambandet mellan kustlinjen och de inre delarna av Škaljaris låglänta delar. Ytterligare utveckla kanalsystemet som infrastruktur.			

ŠKALJARIS FÖRHÅLLANDE TILL OMGIVNINGEN

Det är komplicerat

Kotor som centralort har ett komplicerat förhållande till Škaljari. Det verkar som att Kotor på grund av den värdefulla kulturhistoria som har dominerat stadens utveckling på ett sätt har fastnat i en historisk period, på bekostnad av omkringliggande områden.

Den historiska ringmursstaden besöks till stor del av turister som kommer med stora kryssningsfartyg som lägger till i hamnen under några få timmar. Därför blir intrycket av staden ytligt och förenklat, och det är svårt att förhålla sig till de delar som inte passar in i den berättelsen.

Stadens viktigaste kulturhistoriska element, och en av dess främsta turistattraktioner är de fortifikationer som sträcker sig upp över bergsväggen över staden. Här kan man klättra upp och få en fantastisk panoramautsikt över gamla staden, bukten, bergen – och Škaljari. Förhållandet mellan den historiska stadskärnan och Škaljari har därför blivit så visuellt påtagligt att det är svårt att bortse från.

Škaljari är även påtagligt för besökare som kommer landvägen. Stadsdelen är buktens yttersta utpost i söder, och det första som möter de besökare som anländer till Kotorbukten söderifrån och från Tivats flygplats. Därmed går det inte heller att ignorera Škaljari i den regionala kontexten, eftersom turisterna som hör till Kotorregionens, och därmed Montenegros, viktigaste industri har Škaljari direkt i blickfånget vilket gör att områdets visuella uttryck är betydelsefullt.

Fig. 7:1 Škaljari har ett vackert läge där man från de höglänta delarna kan se hela Kotorbukten, men samtidigt uppleva sig omsluten av bergen. Utsikten från höjderna över Škaljari är en av de mest spridda vyerna i turistbroschyrer och informationsmaterial för Kotorbukten.

Fig. 7:2

Fig. 7: 2 Utsikten från toppen på det historiska fortet i Kotor ger en påfallande vy över hela Škaljari. Stadsmuren med fortet på bergväggen är ett av de mest välbesökta turistmålen i staden.

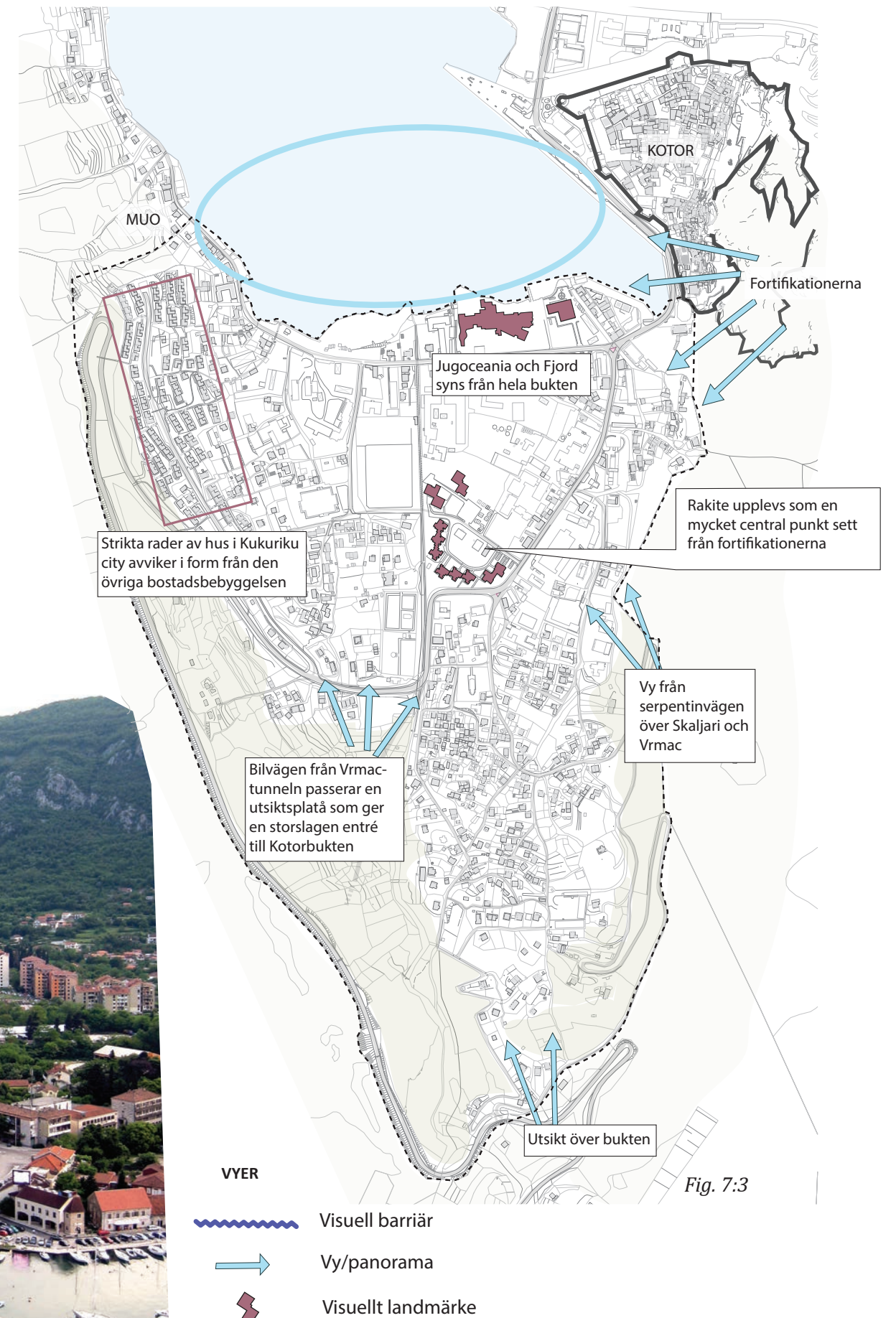

Fig. 7:3

Fig. 7:3 Karta baserad på dwg-fil från Kotor's historiska arkiv samt Google maps, 2010.

Škaljaris historiska förhållande till Kotor

Att staden Kotor ser ut som den gör, med en trekantig stadsform uppträngd lite på sniskan mot ett berg, och med en massiv stadsmur och försvarsverk, är inte motiverat av slumpen. Det är väl underbyggda försvarstekniska beslut för många hundra år sedan som har föranlett det.

Škaljari däremot har aldrig haft en genomtänkt stadsplan utan områdets existensberättigande är nästan fullkomligt bestämd av sitt förhållande till Kotor. I teoridelen beskrivs hur stadsranden i europeiska städer har utvecklats, och vilka funktioner och karaktärer som har utmärkt stadsranden genom olika tidsperioder. Ett sådant utvecklingsmönster kan ses även i Škaljari, och det visar hur området kontinuerligt genom historien har spelat en roll som stadsrand till Kotor.

Under en lång historisk period var Škaljaris förhållande till Kotor det av lantligt omland som försörjde centralorten med livsmedel. Škaljari var en odlingsbygd som försörjde stadens invånare, och markerna ägdes främst av olika inflytelserika familjer från Kotor som även hade sina sommarresidens i området.

Den utveckling som har varit gängse i det historiska Europas stadsrandsområden är att funktioner och bebyggelse som inte har rymts eller varit lämpliga innanför stadsmuren förlades i de närmaste utkanterna. Denna utveckling syns även i Škaljari där slakteriet Matseo var den mest utmärkande verksamheten i det tidiga Škaljaris historia. Även illaluktande framställning av kemikalier fanns här, och garverier som behövdes till Kotorområdet många läderhantverkare.

Kotor är med europeiska mått mätt en liten stad, men ändå följer dess utkanter i Škaljari till stor del samma historiska mönster för stadsrandsutveckling som har beskrivits för större och mer betydande städer i Europa där de funktioner som inte har rymts eller varit lämpliga innanför stadsmuren förlades i de närmaste utkanterna. I Škaljari syns en sådant tidigt mönster genom att slakteriet Matseo var den mest utmärkande verksamheten i det tidiga Škaljaris historia. Även illaluktande framställning av kemikalier fanns här, och garverier som behövdes till Kotorområdets många läderhantverkare.

Så länge detta förhållande gällde var gränsen mellan stad och land i balans, men när befolkningen i området har ökat har det blivit svårare att behålla den tydliga maktrelationen.

Škaljaris moderna roll som stadsrand

EN LIMBOTILLVARO

Eftersom stadsgränsen har varit så tydligt kopplad till Kotors stadsmur har det varit svårt att räkna in det som finns utanför muren som en del av staden. Samtidigt har den täta relationen till Kotor hindrat de omkringliggande områdena från att få en egen identitet och räknas som stadsdelar, snarare än bebyggelse som ligger utanför staden.

Trots att Škaljari tillsammans med Dobrota är den utbrednings- och befolkningsmässigt klart dominerande bostadsorten för Kotors invånare uppfattas områdena mer som en periferi till centralorten.

Fig. 7:4 Stadsmuren och den bassäng som ligger i utloppet för källan Gurdic. Bild: KMM

Som har beskrivits tidigare i texten finns det i litteraturen som behandlar den moderna stadens periferier några karaktäriserande egenskaper som man generaliserande kan använda för att beskriva städernas randområden. De kännetecknande drag som beskrivs i teoridelen är att miljöerna är funktionellt och morfologiskt varierade, att det är en dynamisk miljö där bebyggelseformer, användningsområden och gränsdragningar snabbt kan förändras, att de ofta innehåller yttextensiva verksamheter och att de upplevs som ovårdade och stökiga.

Stadsranden förknippas också med den sorts ofokuserade tillväxt som brukar definiera urban sprawl, och att det saknas en tydlig platsidentitet. Utifrån dessa definitioner och beskrivningar uppvisar Škaljari flera överensstämmande drag.

OFOKUSERAD TILLVÄXT

Škaljari har utvecklat en utglesad struktur av villaområden och fabriksytor som är igenkännbar från andra länder och städer, men som är relativt ovanlig i Kotorbukten i övrigt. Regionens begränsade möjligheter att utveckla storskaliga industriområden och utbredda villaområden har betytt att detta har koncentrerats i Škaljari. Den utspridda strukturen är tydligt knuten till det geologiska landskapets form, som här i Škaljari-dalen tillåter en gles bebyggelse. Utvecklingen är organiserad av bergen och vattnet som ramar in området och har satt gränserna för den bebyggda utvecklingen till att söka sig bakåt och uppåt över slänterna mot Troica. Trots dessa tydligt avgränsande barriärer är det svårt att avgöra var Škaljari börjar och slutar.

STADSRANDENS UTMÄRKANDE KÄNNETECKEN I ŠKALJARI

Flera av de företeelser som beskrivs känneteckna stadsranden (se sid. 12) återfinns i Škaljari. Området är funktionellt och morfologiskt varierat med inslag av yttextensiva verksamheter.

Fig. 7:5 Vy över Kotors stadsmur och hamn. Suranj och vedstaplarna i förgrunden. Bild: KMM

Stora delar av Škaljaris lägre delar utgörs av gamla och nya företags- och industribyggnader, magasin och verksamheter som busstationen och brandstationen. Dessa storskaliga områden blandas upp med andra funktioner som till exempel små kluster av tätt liggande flerbostadshus eller insprängda större villor med trädgårdar.

Området domineras till stor del av det som kallas genomfartsrum och linjer. Škaljari orienteras utifrån de stora bilvägar som löper genom dalgången, och detta bidrar till att olika delar av området är dåligt integrerade med varandra.

Att det är svag kontakt mellan områdets olika delar kan även det beskrivas utifrån ett par av de begrepp som används för strukturen i stadsranden. Här finns äldre bybebyggelse högre upp i terrängen som har "svalts" av bebyggelseutbredningen, men som ändå har behållit en inre egen karaktär utan att helt integreras. Områden som Kukuriku kan betecknas som en så kallad bebyggelseö som avskiljs från omgivningen genom trafikseparering.

Randområden likt Škaljari karaktäriseras ofta av att de domineras av byggsätt som inte är beroende av eller tar hänsyn till lokal byggnadstradition utan snarare är del av en slags global estetik. En typ av verksamhet som inte återfinns i Škaljari är så kallade UFO-kluster; byggvaruhus eller köpcenter som kan fungera som målpunkt för boende från centralorten. Men även om Škaljari inte är ett område av McDonaldsrestauranger och IKEA, är de byggnader som tillkommer alltmer främmande för de traditionella byggnadskaraktärerna, och tar plats på ett sätt som skiljer sig från den ursprungliga traditionen.

Dynamisk och flexibel miljö med ovårdad karaktär

En av de generella egenskaper som kan ses i stadsranden är landskapets ovårdade och stökiga karaktär. Det är en beskrivning som man till stor del

kan känna igen sig i när man rör sig genom Škaljaris olika svårforcerade ruinområden och hastigt uppförda bebyggelsekluster. På många ställen i de lägre delarna av området är det mycket otydligt vad marken har för användning. Det finns stora outnyttjade områden med rester av raserade byggnader och sopupplag. Ett lika viktigt kännetecken för denna karaktär är att den dominerande synen på Škaljari är uppfattningen att området är stökigt och glest. Stora delar av området uppfattas som grönt. Den natur som finns i de inre delarna av området är ibland små trädgårdar, men ofta ovårdade och otillgängliga dungar eller områden av förvuxen spontan vegetation.

Som har beskrivits tidigare markeras de inre delarna av området ofta av luckor och tomrum. Här verkar tiden ha stannat när byggnader har övergivits eller förstörts. Det finns fragmenterade spår och relikter av tidigare historiska perioder i form av till exempel den kyrkoruin som ligger i Dalbottenområdet. Här och där syns en stuga med pryddlig trädgård mitt i ett i övrigt storskaligt eller övergivet landskap. Här finns även yngre spår som Rivieras övergivna fabriksbyggnad.

IDENTITETSLÖSHET

I den teoretiska genomgången framgår att en viktig beskrivning av stadsranden är dess ständigt undflyende identitet. Det är randområdets attribut att vara varken det ena eller det andra som gör den till en anomali som det mänskliga eller administrativa medvetandet glider förbi.

Hur människor ser på Škaljari verkar skilja sig en hel del åt beroende på vilken erfarenhet och roll man har. De intervjuer och samtal som har gjorts i analysarbetet har på inga sätt varit heltäckande eller strukturerade, men det förefaller finnas en tendens; i Škaljaris fall är det framförallt i det administrativa medvetandet som området saknar en identitet.

När Škaljari omnämns i officiella dokument framställs området som förortsbebyggelse till Kotor. Detta tyder på att Škaljari inte har en egen identitet, utan bara ses som någonting som kan beskrivas i förhållande till Kotorbuktens stadskärna.

Škaljari har på många sätt hamnat i en skuggzon gentemot Kotor i förvaltning och planering, vilket troligen har bidragit till att området har glömts bort och därmed hamnat i limbo i planeringsprocessen.

I det lokala perspektivet däremot har Škaljari en stark historisk koppling för boende i bukten, eftersom detta är en plats som många har en relation till sedan den tiden då industrin blomstrade. Det är många kotorbor som har arbetat på fabriker i Škaljari eller som har känt stolthet över det framgångsrika rederiet Jugoceania som hade sitt centrum här.

Denna upplevda områdesidentitet skulle kunna motsäga bilden av Škaljari som en stadsrand, men eftersom det finns en påtaglig differens i reaktionerna mellan "makten" och "folket" har det ändå varit en faktor som har stärkt min förståelse av Škaljari som ett stadsrandsområde.

Fig. 7:6 Den inre delen av Kotorbukten med ringmursstaden och dess fortifikationer som sträcker sig upp över bergssidan. Till höger i bild syns Škaljaris gröna strandkanter

“Škaljari: The chaotic appearance of the settlement, which came about as a result of uncontrolled planning during several development stages of the past century, when the residential complex called »Rakite« was formed, continued to be so even in the period after the inscription of Kotor region in the World cultural heritage List. The heterogeneity of functions, disharmony of contemporary residential architecture and conservation conditions, ill-defined future purposes of the terrains of the deserted factories, the problem of permanent changes in construction habits on the coast, the state of neglect of the archaeological site in the immediate vicinity of the Old town, as well as disrespect of environmental features of the settlement make conservation and urbanistic problems of this space the most complex ones within the whole heritage site.”

(Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Ministry of Culture and UNESCO, sid. 121)

VÄRDERING

Karta över delområdenas sårbarhet

Nedan presenteras en samlad karta av delområdenas sårbarhet inför förändringsprocesser. Det är en bedömning som bygger på resultatet från värderingstabellen för respektive delområde.

Värdekriterierna som är utgångspunkt för bedömningen har tagits fram utifrån både vilka kulturhistoriska värden som kan ses i området och med inspiration från den norska landskapskaraktärsanalysen med fokus på områdets rumsliga och karaktärsmissiga förhållanden. En sammanställning av kriterierna ges till höger.

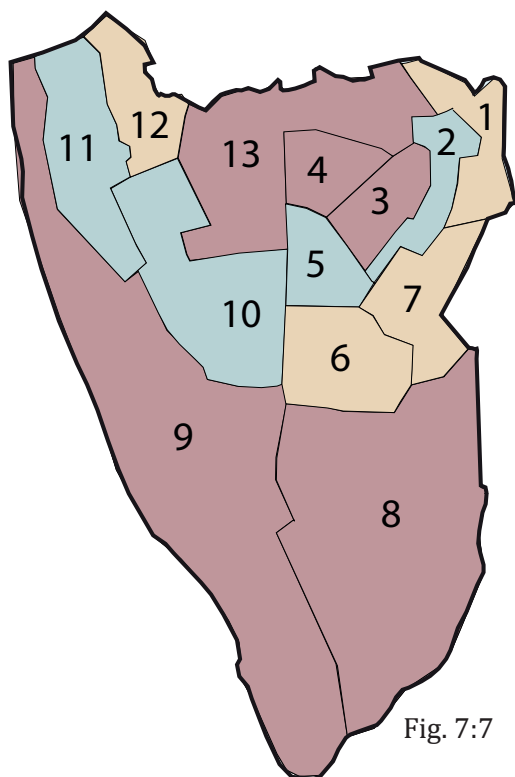

Fig. 7:7

Stabila områden:

Delområden som är robusta och kan klara stora förändringar utan att ändra karaktär

- 2. Centralstråket
- 5. Rakite
- 10. Trädgårdsstaden/ Nove naselje
- 11. Kukuriku city

Mellanstabila områden:

Områden som kan förädlas för att höja delområdets och Škaljari kvaliteter ur kulturhistorisk och stadsbyggnadsmässig synpunkt.

- 1. Suranj
- 6. Verkstäderna
- 7. Blandstaden
- 12. Peluzica

Sårbara områden:

Kulturhistoriskt värdefulla områden som riskerar att tappa sin kulturhistoriska läsbarhet. Dessa områden är viktiga att värna i en nära framtid.

- 3. Riviera
- 4. Dalbotten
- 8. Škaljari By
- 9. Vrmac
- 13. Rekreatjonsområdet

Värdekriterier

KÄLLA TILL KUNSKAP

Vad vi vet om landskapet och miljön och vilka intressanta historiska och rumsliga värden finns i varje område. Ju mer vi vet desto lättare blir det att tolka landskapet. Kulturelement och läsbara historiska spår i landskapet har en viktig roll att spela för att nya och gamla invånare och besökare ska kunna relatera dagens miljö till tidigare sätt att leva.

Representativitet

För att få en allomfattande förståelse för den historiska utvecklingen är det viktigt att ett tvärsnitt av människans efterlämnade spår i landskapet bevaras och förmedlas till nya generationer. Det finns ett värde i element och stadsmönster som representerar olika specifika perioder och strömningar i historien.

Tidsdjup och kontinuitet

Kulturlandskapet är i ständig förändring, och det är när man kan följa denna förändring som man får en förståelse och förankring i samtidens landskap. Värde bedöms utifrån hur pass man kan ana denna stegvisa utveckling i landskapet. Är den historiska utvecklingen genom flera epoker synlig och sammanhängande? Kan man se och förstå aktiva naturprocesser som omformar och förändrar landskapet?

Sammanhang och miljö

Den historiska utvecklingen är ofta kopplad till den naturliga miljö den har uppkommit i. Kan denna naturliga förutsättning uppfattas i dagens stadslandskap?

Arkitektonisk

Olika tider har olika arkitektoniska uttryck som har ansetts vara estetiskt värdefulla, baserat på stil, form, struktur materialval, och detaljutformning. Det är viktigt att bedöma det arkitektoniska och estetiska värdet utifrån den tid det har skapats likaväl som dagens estetiska trender.

STADSBYGGNADSMÄSSIG HELHET OCH UPPLEVELSE

I denna grupp av värdekriterier är det framförallt den rumsliga läsbarheten som bedöms. Landskapet i stadens utkanter kan bestå av olika former och funktioner där delarna dels kan ha en egen sammanhängande eller splittrad karaktär, och dels en varierande förmåga att göra helheten och sammanhanget mellan olika områden förståelig.

Helhet och sammanhang

Hur området är sammanknutet med andra områden och vilka samband eller sprickor som uppträder i stadsväven inverkar på hur man uppfattar platsen.

Bildkonsekvens och enhetsgrad

När man kan analysera och tillgodogöra sig ett områdes visuella uttryck genom associationer och kända bildspråk kan man bättre knyta an till områden. Vilka kriterier och referenser finns i områdets formspråk, och hur väl knyts det ihop med den lokala traditionen?

Mångfald och variation

Hur varierat är områdets form och innehåll? Prägla landskapet av många olika funktioner och historier?

Brott och kontrast

Avvikande former i stadslandskapet kan dra uppmärksamheten till den historiska förändring som har satt ett så tydligt spår i den byggda verkligheten, och vara en hjälp för att läsa den kulturhistoriska utvecklingen. För många särpräglade uttryck kan dock göra att kontrastverkan går förlorad och istället ger ett fragmenterat och svåräst landskap.

Intryckstyrka och uttrycksförmåga

Ett landskap som har ett enhetligt uttryck kan vara mer sårbart för förändringar än ett som är mångfaldigt och varierat. Finns det något i landskapet som kan tilldra sig speciell uppmärksamhet, och vilket formuttryck är det som dominerar intrycket man får i området.

SAMMANHANG OCH FÖRÄNDRING

vilka faktorer som kan vara betydelsefulla pusselbitar för en förståelse för Škaljari historiska utveckling. Kulturlandskap tolkas olika utifrån olika kunskap, så vilken upplevelse en plats ger är beroende av vem som befinner sig där. Kulturminnen är en del av karaktären i ett område och samtidigt som miljöer där historien syns kan ge kontinuitet i det fysiska rummet, kan det även bidra till en förståelse för nya förändringar som sker i miljöerna.

Läsbarhet av utveckling och innehåll

Ett landskaps utveckling och innehåll kan vara olika lätt att förstå. Har landskapet en pedagogisk potential, och vem kan läsa det? Kan den historiska utvecklingen och sammanhanget förmedlas, och till vem?

Identitet och symbol

Landskap kan vara starkt knutna till berättelser och myter. Särskilda element kan vara landmärken och representationer av händelser och perioder som har betydelse för invånarna i området, och som är viktiga symboler och kan förmedla en tillhörighet till landskapet. Tillhörigheten kan vara både personlig baserad på egna erfarenheter och på berättelser och kollektiva minnen.

Tillstånd och hävd (omhändertaget)

Hur landskapet uppfattas och tolkas, och vilket värde man tillskriver olika kulturella spår påverkas av hur dessa lämningar sköts om och hanteras. Brist på omhändertagande kan på sikt sänka både det ekonomiska incitamentet att skydda kulturelement, men kan även bli en symbol för att det historiska avtrycket är betydelselöst.

Bruksresurs för framtiden

Kulturspår i landskapet har inte bara ett egenvärde, men kan vara viktiga och värdefulla som resurser för områdets ekonomiska utveckling. Att bevara och återanvända redan befintlig bebyggelse är av värde ur ett ekologiskt och ofta ekonomiskt hållbarhetsperspektiv, jämfört med att riva och bygga nytt. Historiska spår kan även vara värdefulla i till exempel turismsatsningar, och för att höja värdet på fastigheter.

Fig.7:7 Egen illustration baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv samt Google maps, 2010.

Utmaningar

SVÅRLÄST LANDSKAP

Området innehåller många barriärer och avskärmade strukturer som gör att det är svårt att läsa och förstå landskapet. Detta gäller både de rumsliga och de kulturhistoriska strukturerna.

Arvet av att ha varit ett randområde i ett par hundra år har varit till nackdel för Škaljari, eftersom det kan ha bidragit till att Škaljari har hamnat i en limbosituation där området varken är en självständig förort eller accepteras som en riktig del av Kotor.

Den lantliga gleshet som har varit stor i Škaljari genom stora delar av historien har sedan andra världskriget stadigt förtätats på ett sporadiskt och fragmenterat sätt, vilket har gjort det svårt att läsa de historiska lagren i landskapet.

En orsak till detta kan vara att när ett område har sin främsta karaktär i förhållande till en annan centralort är det svårt att förmedla områdets egen berättelse, med följd att dess utveckling sker på ett överlagt sätt.

En annan orsak till områdets svaga läsbarhet är att de förändringar som har skett i området har varit mycket hastiga och har haft stor påverkan på de fysiska strukturerna. Marc Antrop (2005, sid. 26) nämner fyra drivkrafter som är viktiga för landskapsförändringar och är orsak till att det blir brytningar med det förflutna, där katastrofen i Kotorområdet i form av 1970-talets svåra jordbävning är en faktor som i allra högsta grad har påverkat Škaljaris utveckling.

STYVMODERLIG BEHANDLING

Förmågan att förstå en plats beror, som beskrivits tidigare, på vilken kunskap och erfarenhet man har. Enligt arkitekten Katarina Nolic som arbetar med frågor om kulturlandskapet i Kotorbukten, finns det en kunskapsbrist i de styrande institutionerna som är kvävande för utvecklingen av skydd och förmedling av kulturarvet i området (Nolic, 2010).

Det förefaller som att det tydliga fokus som ligger på det för-moderna kulturarvet i Kotor har haft som effekt att de områden som inte kan inordnas i detta har ramlat mellan stolarna. Škaljari saknar "rätt" kulturarv vilket har gjort att det har varit svårt för specialister och beslutsfattare att ta tillvara på de faktiska kulturhistoriska strukturerna och värden som finns i området.

Den utveckling av förtätning som nu pågår riskerar att ytterligare förstöra de kulturhistoriska strukturerna som finns. En förlorad läsbarhet av de kulturhistoriska värdena leder till en negativ spiral där ytterligare spår och sammanhang ödeläggs.

En del av denna nya bebyggelseutveckling kan troligen skyllas på att det har varit lättare att ogenomtänkt exploatera området här, till skillnad från andra delar av bukten, eftersom Škaljari har en så pass svag identitet att det inte har uppfattats som kontroversiellt att genomföra förändringar.

Förutom okunskapen om vad som är skyddsvärda kulturminnen att värna, skulle underlåtenheten att inkludera och aktivera Škaljari som en del av staden kunna bero på viljan att bevara de starka kulturvärden som finns

Fig. 7:8

i Kotor's stadskärna. Det har pekats ut som en fara att stadsmurarnas självständighet mot det omgivande landskapet skulle försvinna när bebyggelsen kryper närmare inpå. Detta skulle kunna förklara att Škaljari inte har inkluderats, men det verkar inte vettigt eftersom en oplanerad utveckling snarare har motsatt effekt.

OSAMMANHÄNGANDE FYSISKA STRUKTURER

Škaljari har idag många barriärer som utgörs både av murar, stängsel, grindar, svärgenomtränglig vegetation och starkt trafikerade vägar. Olika delområden kan ha en tydligt avgränsad karaktär, men på bekostnad av att den sammanhållna helheten i Škaljari inte går att skönja.

Det är svårt att orientera sig rumsligt i området, och området är sammansatt av flera separata delar med dålig inbördes integration. Det sker oplanerad bebyggelse som hotar kulturlandskapet samtidigt som det finns stora outnyttjade ödeområden.

De stadsbyggnadselement som har presenterats som förekommande i randområden är egentligen inte ovanliga element i ett "normalt" stadslandskap. Det som utmärker deras förekomst i stadsranden är att de uppfattas som att de står själva, utan förbindelse till varandra eller till området som helhet.

KULTURBÄRANDE ELEMENT SOM FÖRSVINNAR

Enligt beskrivningen av kulturarv från uppsatsens första del är det de samlade spår av mänskligt liv som låter nya generationer känna en kontakt med de människor som tidigare vistades på platsen.

Kulturarvet är viktigt som en stabilitet för samhället, och det behövs en förankring och synlig kontinuitet i kulturelementen i landskapet för att förstå detta kulturarv. Mycket av de strukturer som fanns tidigare i Škaljari har försvunnit genom ogenomtänkt infrastruktur- och

Fig. 7:9

Fig. 7:10

bebyggelseutveckling, vilket följaktligen gör området instabilt då förståelsen och kunskapen om historien förfaller och försvinner från folks medvetande när sammanhanget ändras. Det som har blivit kvar i landskapet är den slags stadsbyggnadselement som av Marc Antrop har rubricerats som "Historiska strukturer och relikter". Byggnader som till exempel ruinkyrkan i centrala Škaljari (se bild sid. 15).

Trots det är byggnader ändå relativt lätta att uppmärksamma och skydda från förfall. Som exempel kan nämnas att man har renoverat St. Dujam-kapellet i Vrmaområdet.

Kulturlandskapselement som inte har ett lika ikonografiskt uttryck som historiska byggnader kan vara svårare att renovera. Av de förändringar som sker i den historiska miljön i Škaljari är förlusten av mark den allra

Fig. 7:8 Rekreativområden med bollplanen gränsas av med en av områdets många betongmurar.

Fig. 7:9 Ny bebyggelse är ofta helt hårdgjord med svag koppling till lokala material eller strukturer. Fig. 7:10 Förtätning

viktigaste att uppmärksamma, om man vill behålla en historisk läsbarhet. I Škaljari står de gamla odlingsterrasserna under stor press. I takt med att försörjningsmönster har förändrats och människor i lägre grad brukar jorden har tidigare köksträdgårdar och gröna terrasser bebyggts. I närtid har flera boende i området med framgång sökt lov för att bygga hus på sin mark i grönområdet.

I Škaljari by är dessutom en av de fortfarande obebyggda delarna avsatt som plats för en ny vårdcentral i den preliminära stadsplanen. Detta skulle radera ut en av de sista sammanhängande gröna oaserna i den tätbebyggda villamattan. Det finns ett engagemang hos vissa boende i området för att bevara terrasserna som parkmark. Den splittrade ägostrukturen kan dock göra det svårt att avgränsa området till parkmark.

OPLANERAD UTBREDNING / BEBYGGELSENS UTBREDNING OCH FÖRTÄTNING

Att den ekonomiska situationen har blivit bättre, och att Kotorområdet blivit ett populärt besöksmål för turister har bidragit till att exploateringen i området har ökat. Det som man ställs för i området är problem med hur man ska kunna harmonisera ett ökat exploateringsstryck med den befintliga kulturmiljön.

Det område där nybyggnationen i området är tydligast är kring den gamla byn i Škaljari. Redan historiskt sett har marken i detta område varit uppdelad i små tomter som har brukats av olika människor som sedan har förvärvat marken, vilket kan ha bidragit till att varje familj bygger på sin egen relativt lilla lott. När områden byggs ut gradvis så som sker i Škaljari by ser man inte hur pass omvälvande förändringarna egentligen är.

Enligt den tradition som finns i Montenegro byggs föräldrarnas bostadshus till med nya avdelningar och angränsande byggnader för barnen när de skaffar egna familjer. Detta gör att förtätningen i området med tiden blir märkbar, liksom spridningen ut över ny hittills obebyggd mark.

När bebyggelsen i Škaljari by sprider ut sig riskerar den att smälta ihop med bebyggelse som finns på bergskammen i det högre liggande Troicaområdet. Det skulle göra det svårt att förstå Škaljari by som en suverän historisk plats.

FÖRLUST AV VÄRDEFULL NATUR

Den kulturhistoriska traditionen i Kotorbukten som utmärks av symbiosen mellan naturliga och kulturella strukturer är en idealtyp för en ekologiskt hållbar stadsbyggnad. Ny bebyggelse är tyvärr dåligt anpassad till kulturlandskapet. Den har ofta en mycket hög grad av hårdgjorda ytor, med utemiljöer som utgår ifrån internationella stilar med grilldäck och pool istället för den lokala traditionen med terrasserade köksträdgårdar.

Bebyggelsen sträcker sig allt längre upp på bergssidorna i dalgången vilket kan leda till förluster både för visuella och ekologiska värden. En alltmer förtätad bebyggelse med hårdgörande av marken hotar både läsbarheten av kulturlandskapet och drabbar den ekologiska miljön.

Möjligheter

BEFINTLIGA KULTURHISTORISKA VÄRDEN

I det arbetssätt som i Tyskland har kallats "att kvalificera (?) förortsområden" arbetar man framförallt gestaltningsmässigt för att strukturera och arbeta fram sammanhang i den fysiska miljön. I detta arbete kan kulturella spår fungera som nycklar till förståelse och läsbarhet i ett område.

Škaljari har aldrig varit Kotor, och kan därför inte jämföras med de historiska kulturkvaliteter som finns där. Utifrån teorier från forskare inom stadsplanering på ETH Zürich bör utgångspunkten vara att randområden ska framhävas i sin egen rätt (Brandl 2007, sid. 32; Brandl 2007, sid. 41).

I Škaljaris fall skulle detta innebära att både visa områdets historia av att ha både terrass- och storgodsodling samt dess moderna historia som är knuten till industrin.

En ökad kunskap och en tydligare berättelse om Škaljaris historiska arv kan på sikt påverka synen på Škaljari.

KANALSYSTEM OCH ODLINGSTERRASSER

Det finns potential i att utveckla kanalsystemet som breder ut sig i området. Med en noggrannare kartering går det att hitta de punkter där förbindelserna brister, och även se var rörelsestråken kan kopplas ihop med annan grönsstruktur och vandringsspår upp på bergssidorna.

I områdena öster om den gamla kyrkogården verkar det fortfarande bedrivs småskalig odling vilket ger en viss historisk kontinuitet. Det är även vanligt förekommande att ha förträdgårdar och uteplatser med vinrankor på pergola, vilket är ett traditionellt sätt att inreda utemiljön. De gamla numera obrukade terrasserna i Škaljari By som även omsluter ett vattendrag är välbevarade och är en plats med stor estetisk potential. Att framhäva odlingsterrasser skulle vara ett sätt att förmedla områdets kulturhistoria.

STORA OPROGRAMMERADE YTOR

Det finns många nedgångna och oanvända ytor som idag mest används för parkering. Dessa skulle kunna utvecklas positivt med god planering.

SE TURISM OCH EKONOMISKT KAPITAL SOM TILLGÅNG

Turism är en för området oerhört viktig ekonomisk fråga och kommer fortsätta att vara av betydelse för områdets utveckling.

En viktig punkt i arbetet för att minska exploateringsbelastningen och förlänga turistsäsongen, som diskuteras av bland annat den lokala organisationen Expeditio, är att lyfta fram alternativa turismmöjligheter. Här kan Škaljari spela en viktig roll med sitt nära läge till centrala Kotor.

Fig. 7:11 Det finns stora möjligheter att utveckla strandlinjen.

Fig. 7:12 Befintligt vandringsspår på Vrmac

OMRÅDET RUNT KORSNINGEN OCH SURANJ

Det gamla magasinområdet i Suranj med sin hamnkontakt och närhet till stadscentra utgör en bra plats för att locka kultur och caféliv utanför stadsmuren. Platsen ligger på lagom promenadavstånd genom Škaljari mot stadskärnan.

Platsen närmast stadsmuren och bassängen vid källan Gurdić är en historiskt intressant plats som kan göras mer tillgänglig och attraktiv

GRÖNOMRÅDEN

Det finns stora underutnyttjade grönytor precis nära vattnet. Hotellet Fjord som riskerar rivning har en kajkant som idag är nedgången och underutnyttjad, och även längre västerut längs stranden ligger idag avskärmade och förfallna tomma ytorna längs vattenlinjen.

Dessa områden som ligger nära stenstaden är gröna med en hel del vegetation, till skillnad från kajerna i Kotor. Under den varma delen av säsongen kan parker med skuggande grönska vara ett välkommet ombyte från den hårdgjorda stadskärnan.

Det verkar för länge sedan ha funnits en park på platsen för Jugoceania eller Fjord. Om stranden rustas upp kan ny parkmark ta intryck från den romantiska parken på flygbilden.

I Škaljari finns det goda förutsättningar för ett rikt biologiskt landskap eftersom bukten omringas av en stor försörjningsyta för ekologiska populationer av växter och djur.

STORSLAGNA VYER

Det som Škaljari har att skryta med är framförallt läget. Här kan man få panoramavyer över hela den naturformation som bildar bukten i Kotor och på andra sidan i Risanbukten. Till det har Škaljari en lång kustlinje, och området ligger i direkt anslutning till fantastiska naturlandskap i bergen.

Den bussparkering som ligger på stranden strax utanför sjukhusområdet, är en av Kotors vackraste platser med den mest centrala och karaktärsstarka panoramavyn över hela bukten.

Kajkanten i vattenlinjen har en stark utsikt. Här går det att få en central och karaktärsstark panoramavy över både bukten i sin helhet samt över den historiska stadskärnan och dess fortifikationer som syns extra tydligt när de är upplysta nattetid.

NATURLANDSKAP

Naturvärdena här har i alla tider förstärkts av den mänskliga bebyggelsen, vilket gör att det bästa sättet att framhäva Škaljari värden samtidigt går hand i hand med att anpassa ny bebyggelse till den som har utmärkt området traditionellt. Att begränsa byggandet av storskaliga hårdgjorda nybyggen som äter upp dalgångens naturformer är därmed nödvändigt.

LOKALA FÖRENINGAR

Škaljari har en rik förekomst av etablerade rekreativsmöjligheter i form av tennis, fotbollsplan och simhall.

Det finns flera mindre föreningar och klubbar för sporter och aktiviteter som bågskytte och taktpinne-koordination i Škaljari. Särskilt i det I tätbefolkade Rakite förefaller det finnas en social potential som kan växa genom att stödja av föreningslivet.

VATTNET

Att se bergen och bukten från vattnet är en spektakulär upplevelse som är relativt ovanlig. Idag är det dem förunnat som kan organisera privata båtfärder, eller turister som själva äger segelbåtar och yachter som har denna möjlighet.

En utbyggd infrastruktur på vattnet skulle kunna avlasta den transport som sker på korta avstånd mellan buktens byar.

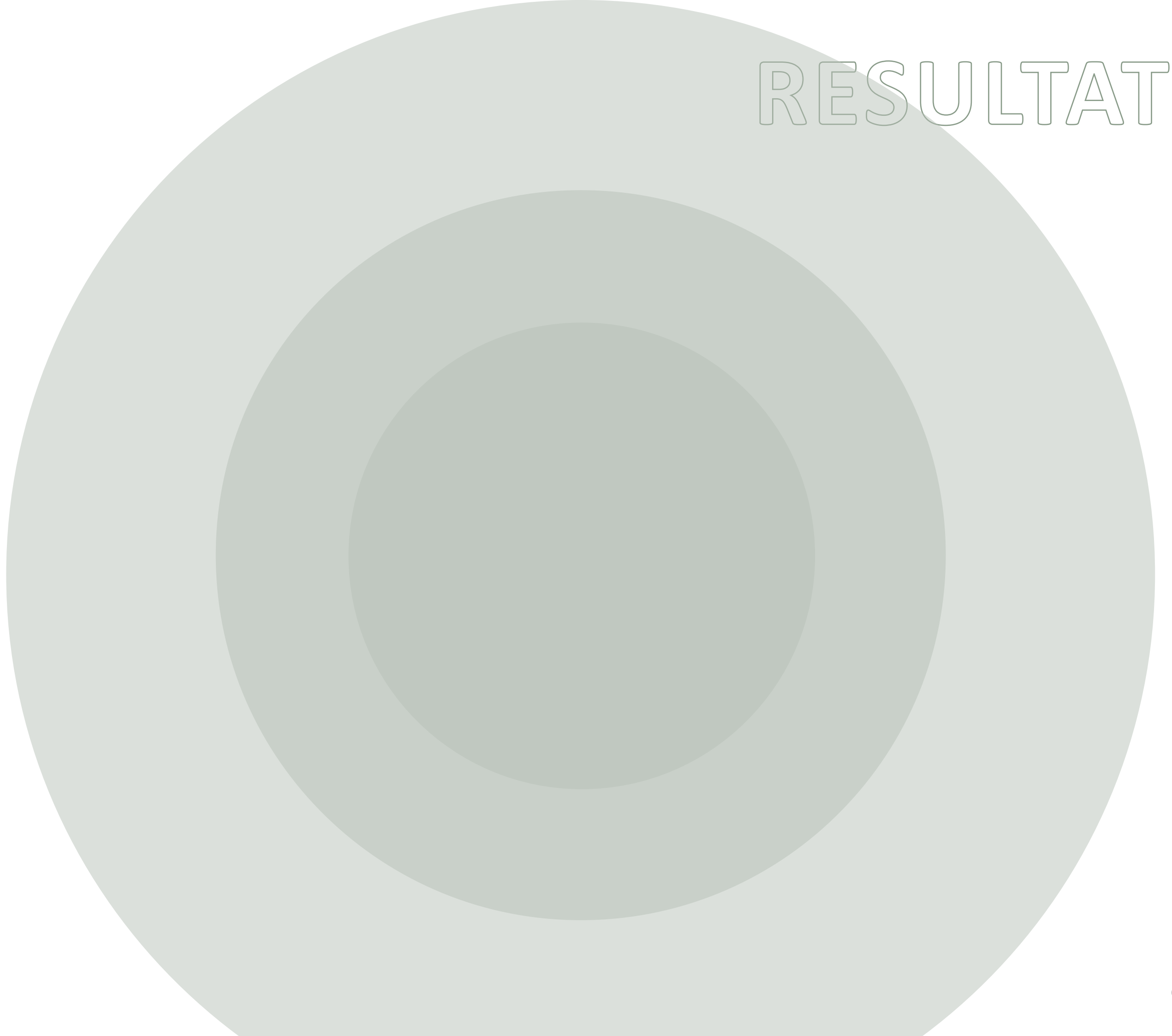

Fig. 7:13 Närhet till naturlandskapet i bergen

Fig. 7:14 Spår av de gamla odlingsterrasserna.

RESULTAT

STRATEGI FÖR ŠKALJARI

Förhållningssätt och riktlinjer för en positiv utveckling

I teorienomgången över hur man kan förhålla sig till stadsranden baserat på de behandlade teorierna lyftes tre tillvägagångssätt som skulle kunna vara hjälpsamma för att motverka de negativa aspekterna av stadsrandens karaktär; Att begreppsliggöra gränzonerna och förstå helheten, Att fokusera på mellanrummen samt att använda gestaltning och planering som verktyg.

Då flera av de uppfattade svagheter och hot som finns i Škaljari överensstämmer med vad som har sagts om stadsrandens karaktär finns det skäl att integrera dessa förhållningssätt i strategin för hur området ska kunna utvecklas på ett positivt sätt.

Stadsranden har beskrivits som att den lätt tappas bort, och att det skulle kunna vara hjälpsamt att diskutera området som en stadsrand. När det gäller Škaljari finns det ett behov av att kunna prata om området som ett eget område som både är separerat från det historiska Kotor, men inte heller ignorerat och bortglömt. För att Škaljaris egen identitet ska kunna tas

tillvara och förstärkas finns det ett behov att separera Škaljari från Kotor och utveckla området i egenskap av sig självt. Om uppfattningen och idén om Škaljari, blir tydligare för både besökare och invånare kan Škaljari bli något mer än bara det som ligger utanför Kotor's stadsmur.

Då området har en svag inre rumslig logik och många barriärer är det viktigt att läka ihop området genom att ta fysiska barriärer och knyta ihop fragmenterade områden. Att fokusera på mellanrummen och relationerna mellan olika separerade delar in stadsväven är nödvändigt för att få en bättre helhet i området. För att göra det behöver både rörelsemönster utvidgas och fysiska glapp och barriärer överbryggas.

Samtidigt som stadsmönstret behöver lättas upp och göras mer permeabelt är det lika viktigt att samla ihop och koncentrera förståelsen för olika områden inom Škaljari, för att det ska finnas en gemensam bild av det område man lever i. Detta kan vara värdefullt för en känsla av gemenskap och samhörighet. Ett sätt att stärka och höja kvaliteten på några målpunkter och korsvägar i Škaljari kan vara med gestaltungsinsatser som kan stärka en bildmässig förståelse, och skapa en känsla av tillhörighet. Här

rekommenderar Anne Brandl (2007) att man knyter an till gemensamma referenspunkter. Sådana kan vara lokala karaktärgivande element och kulturminnen i form av till exempel byggnader, eller som i Škaljaris fall, terrassodlingar.

RIKTLINJER

1. Tydliggör Škaljaris profil. Gynna rörelsen mellan Škaljari och stadskärna genom att utveckla målpunkter och stråk för besökare och turister.
2. Samla Škaljari och koppla ihop olika delområden genom att undanröja barriärer och stärk lokala centrum i området.
3. Stärk och integrera grönområden och kyrkogårdar i stadsväven som ett sätt att förbättra områdets rumsliga sammanhang och förstärka den historiska läsbarheten.
4. Utveckla historiska strukturer som serpentinvägarna och det historiska vattenförsörjningssystemet för att skapa vandringsspår och förbättra mentala och fysiska kopplingar mot den omgivande naturen.

Fig. 7:15 Vy från Lovcen ut över Škaljari och berget Vrmac. Landskapets huvudformer utgörs av de gröna terrasserade slänterna nedanför bergväggarna på Vrmac centralt i bilden. På motsatta sida om dalgången där fotografen står stupar Lovcens nästan nakna bergssidor. Bild: Floris Keizer, 2010.

FÖRDJUPAD BESKRIVNING AV RIKTLINJERNA

På följande sidor presenteras en fördjupning av de föreslagna riktlinjerna tillsammans med rekommendationer.

- Tydliggör Škaljaris profil

Tydliggör Škaljaris profil och gynna rörelsen mellan Škaljari och stadskärna genom att utveckla målpunkter och stråk för besökare och turister.

UTVECKLA SURANJ FÖR TURISM SOM AVLASTNING FÖR STADSKÄRNAN

Utveckla området närmast stadsmuren genom att till exempel framhäva och förmedla den arkeologiska utgrävningsplatsen av klostret för turister. Enkla åtgärder kan vara att ha skyltning på engelska och genom att möjliggöra passage runt hela utgrävningsområdet.

BÅTTRAFIK

För att förstärka kontakten med vattnet i bukten kan

ett utbyggt nät för vattenburen kollektivtrafik eller sjötaxi vara en möjlighet för både lokalbefolkningen och besökande turister att uppleva Kotorbukten ur det perspektiv som historiskt sett har dominerat i denna sjöfolksregion.

Samtidigt skulle ett sjötaxisystem kunna avlasta det pressade vägtransportnätet.

UTVECKLA STRANDPROMENADEN

Utnyttja Den långa strandlinjen och det vackra läget genom att utveckla ett vattennära stråk som lockar besökare både dag- och kvällstid. En strandpromenad längs en av de mest spektakulära vyerna i bukten skulle mycket väl kunna bli ett komplement till den av turister hårt pressade historiska stadskärnan i Kotor.

Parken runt Jugoceania och hotell Fjord kan reserveras som offentlig park och allmänt område. Även historiskt parkområde

CENTRALSTRÅKET UTVECKLAS TILL MÅLPUNKT SOM LOCKAR BÅDE LOKALINVÅNARE OCH BESÖKARE.

De turister som ankommer Kotor med buss landar på busstationen som ligger i nära anslutning till snabbköpet och korsningen mot Suranj. Detta är ett lämpligt ställe att förlägga ett vandrarhem vilket skulle stärka den naturliga rörelsen för turister mellan innerstaden och Škaljari. Jugoceaniabyggnaden som också ligger nära korsningen skulle fungera utmärkt som hotell, och minska behovet av ny storskalig bebyggelse.

Bilburna besökare kommer ofta genom Vrmac-tunneln. Att tillåta bilparkering i Rivieraområdet, på lagom promenadavstånd genom Škaljari mot stadskärnan, kan göra centrala Škaljari till ett naturligt stopp för turister och besökare som kommer landvägen med buss och bil.

Skorsten och torn vid Rakite är en viktig symbol för den här delen av Škaljari. Dessa bör renoveras och säkras för att kunna stå kvar i framtida utveckling av platsen.

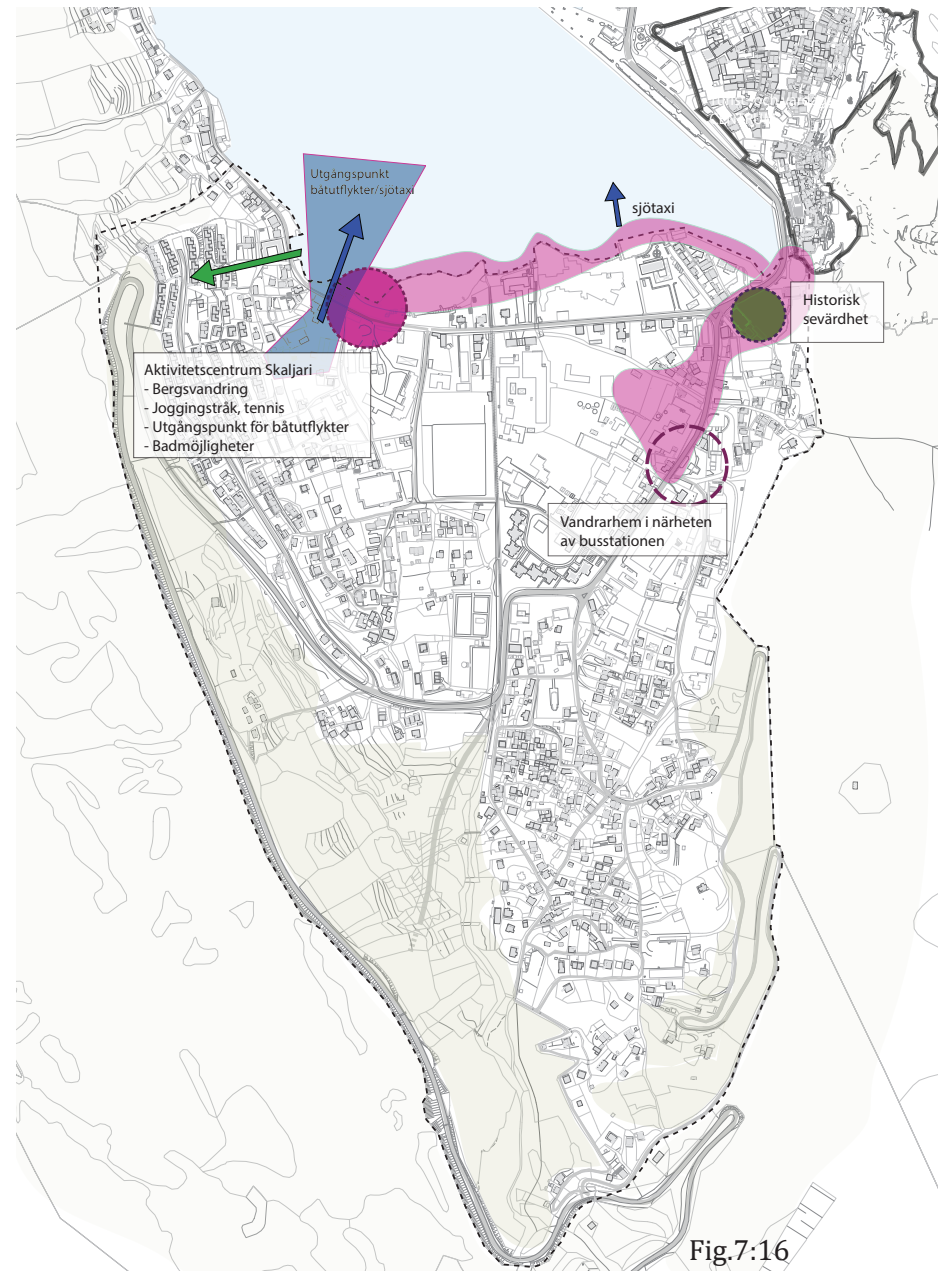

Fig.7:16

PELUCCIA

Det finns potential för Peluzcia att bli en målpunkt för turism. Området ligger nära startpunkten för vandringsspår upp på berget Vrmac. Detta skulle kunna utvecklas, liksom att den lilla hamn som finns här kan bli utgångspunkt för båtutfläkter.

I Peluzica finns det idag en blygsam koncentration med ett antal mindre snabbmatsrestauranger och kiosker. Förslagsvis främjas en ökad koncentration av centrumverksamheter som handel och restaurangverksamhet hit.

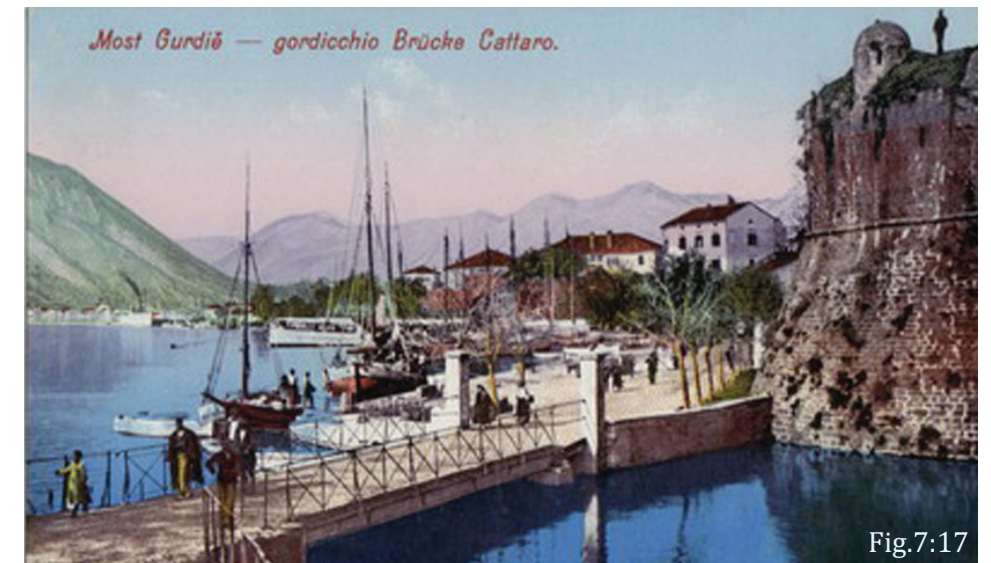

Fig.7:17

Fig.7:18

Fig.7:19

Fig.7:16 Karta baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv samt Google maps, 2010.

Fig.7:17 Gammal bild från ett vykort på bron över bassängen mellan stadsmuren och Škaljari. Bild: KMM.

Fig.7:18 Området längs vattnet kan utvecklas till en strandpromenad med matställen och barer. Idag finns ett ensamt café i Peluzcia som mestadels är tomt då få människor hittar hit. Fig.7:19 Utsikt från Škaljari över bukten nattetid

- Undanröj barriärer och stärk lokala centrum

Samla Škaljari och koppla ihop olika delområden genom att undanröja barriärer och stärka lokala centrum i området.

FÖRBÄTTRA LÄSBARHETEN AV DE RUMSLIGA SAMMANHANGEN GENOM ÖKAD KUNSKAP

Indelningen av Škaljari i delområden är ett första steg för att klargöra förståelsen och läsbarheten i området för den som planerar och därmed har makt att antingen förstärka eller försvåra de rumsliga sammanhangen. Genom att se vilka delar som förekommer, går det också att fokusera på mellanrummen dem emellan, där åtgärder kan ske.

Fig. 7:20

Fig.7:20 Karta baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv samt Google maps, 2010.

Förstärka och uppmärksamma delområdet Peluzicas egen identitet och historiska roll som gräns för att markera övergången mellan de skilda samhällena Škaljari och Muo genom till exempel skyltning och information.

UNDANRÖJA BARRIÄRER OCH UNDERLÄTTA GENOMSTRÖMNINGEN I OMRÅDET

Škaljari har idag många barriärer som utgörs både av murar, stängsel, grindar, svårgenomtränglig vegetation och starkt trafikerade vägar. För att öka läsbarheten och förståelsen för området behöver både fysiska och visuella hinder mjukas upp.

Kyrkogården mitt i Škaljari skär idag igenom området som en kniv, med bidrag från två sterila parkeringsplatser, en kanal och en stor väg. Kyrkogården behöver fler entréer som möjliggör promenader tvärs över området. Att öppna upp kyrkogården för allmänheten i väster mot den tomma övervuxna tomt som ligger oåtkomlig på denna sida skulle stärka sambandet med den trädgårdstäta stadsdelen Nove Naselje.

Underlätta tvärgående rörelser och kontakt mellan friytor och passager i Riviera liksom i verkstadsområdet. Stärka sambandet mellan kustlinjen och de inre delarna av Škaljaris låglänta delar genom att bland annat rensa i slyvegetation.

Minska vägens betydelse som viktigaste entrén till Škaljari. Utveckla gångstråk som leder in mot Škaljaris intressanta kulturhistoriska kärnor via andra delområden, till exempel Suranj och Riviera.

SAMLA ŠKALJARI OCH KOPPLA IHOP OLIKA DELOMRÅDEN.

Strukturerar bebyggelsespridning genom medveten ny bebyggelse i de fragmenterade områdena. Škaljari kan bindas samman genom att utveckla dalområdets "mage" som idag utgör en barriär som separerar och hackar upp Škaljari. Bebyggelse och funktioner i Dalbotten kan utvecklas på ett sätt som möjliggör för området att fungera som geografisk centralpunkt och som kontaktyta och länk mellan Škaljaris två sidor. Rivieraområdet bör stärkas med blandade funktioner och bebyggelse i olika skalor.

Förhindra våldsam och konturlös utspridning av bostadsbyggande söderut i Škaljari by genom att organisera nya byggrätter i sammanhängande områden som kan få en egen självständighet.

STÄRK LOKALA CENTRUM

De tre huvudsakliga centrumpunkterna i Škaljari bör organiseras så att det går att röra sig säkert på väl tilltagna trottoarer och att det finns tillgång till offentliga ytor och torg.

Den plats som har starkast lokal prägel av dessa är centrum Rakite. Detta är den plats i området som huvudsakligen besöks av lokala invånare. Här föreslås en omgestaltning av området vid snabbköpet ELA genom att organisera parkeringsytorna och plantera träd och skuggande vegetation. En trevligare utformning kan stärka platsen som centrumfunktion och göra det till ett tydligare nav och offentlig samlingsplats.

Fig. 7:21 Snabbköpet Ela är en av de få målpunkter i Škaljari som även lockar besökare från stadskärnan.

Fig. 7:21

Fig. 7:22

UTNYTTJA BEFINTLIGA INITIATIV TILL REKREATION OCH SPORT OCH STÄRK DET LOKALA FÖRENINGSLIVET SOM ETT SÄTT ATT SKAPA EN KÄNSLA AV TILLHÖRIGHET OCH PLATSIDENTITET.

För att göra sportmöjligheter mer lättåtkomliga kan de bindas samman av joggingstråk och mindre platser för spontanidrott. Den överdimensionerade och inhägnade fotbollsplanen i rekreationsområdet kan öppnas upp och utvecklas till en mångfunktionell yta för rekreation, sport och lek.

Främja samarbete mellan småskaliga initiativtagare och etablerade sportklubbar. För att samordna olika typer av ideella förenings- och idrottsverksamheter kan en offentlig organisation arbetas fram som blir spindeln i nätet för den lokala föreningsverksamheten.

Fig. 7:22 Ta tillvara på de initiativ och föreningar för sport och rekreation som finns i området. På bilden ses måltavlorna på en bana för bågskytte som har ställts upp på de öppna ytorna i rekreationsområdet.

- Förstärk centrala grönytor för att öka den kulturhistoriska läsbarheten

Utnyttja kulturhistoriskt intressanta grönområden för att förtydliga områdets kulturhistoria genom att stärka och integrera dem i stadsväven som allmänna ytor

ODLINGSTERRASSER OCH GRÖNOMRÅDEN SOM KULTURELEMENT

Utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv kan det vara en förlust när de traditionella odlingsterrasserna inte längre brukas, men det kan nästan uppfattas som översitteri att sörja att befolkningen i Kotorbukten inte längre vill slita hårt med att bruka marken för att det nu finns andra sätt att försörja sig. Att uppmärksamma de värden som de numera övergivna terrasserna ännu besitter i form av ekologiska funktioner är ett sätt att ge ett viktigt argument för att terrasserna ska bevaras även om de sociala sammanhangen har ändrats.

Fig. 7:23 Karta baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv samt Google maps, 2010.

Fig. 7:24

Att göra om områden kring de historiska byggnaderna till allmänna ytor skulle göra dem till naturliga platser för boende att vistas på, samtidigt som det kan stärka kulturhistoriskt intressanta grönområden genom att de boende får en egen relation till dem.

TILLSE ATT DET FINNS ALLMÄNNA PLATSER OCH PARKER

Bristen på allmänna offentliga platser är idag skriande i Škaljari liksom behovet av lokala grönområden. För Škaljari By kommer behovet av ett offentligt grönområde bli allt viktigare när bebyggelsen förtätas. Här rekommenderas att de kulturhistoriskt värdefulla byterrasserna varsamt omvandlas till lokal park.

Rakites betongtäta bebyggelse ligger nära ett idag helt övervuxet område av terrasser som ännu inte har bebyggts. Vem som äger området är eventuellt oklart, men denna plats bör skyddas till att bli en lokal park. Inte minst på grund av närheten till en förskola som ligger här. Generellt bör kvaliteten i utemiljöns växtlighet förbättras och kompletteras med samt sport- och lekplatser.

De ytor som ligger närmast till hands att fungera som gröna oaser är de kyrkogårdar som finns på flera platser i Škaljari. Förslagsvis öppnas snöjungfrukyrkans vackra gård och den stora kyrkogården upp för att bli rofyllda grönskande platser att uppehålla sig på i ett annars livligt område.

Snöjungfruns kyrka som traditionellt har varit samlingsplats för boende ligger nära ett av Škaljaris inofficiella centrum av samlade dagligvarubutiker och caféer. Öppnas grindarna dagtid kan platsen bli ett tillskott för området till exempel varma sommarkvällen när behovet av skugga är stort.

Det vore välgörande om sjukhusparken kunde göras tillgänglig för allmänheten. Sjukhuset är eventuellt i behov av upprustning. Om en sådan sker är det viktigt att parkens historiska värde uppmärksammas.

Fig. 7:24 Bild från Rakite. Fig. 7:25 Öppna upp grönskande platser runt kulturbyggnader som allmänna ytor. Fig. 7:26 Gångstråk längs kanalerna

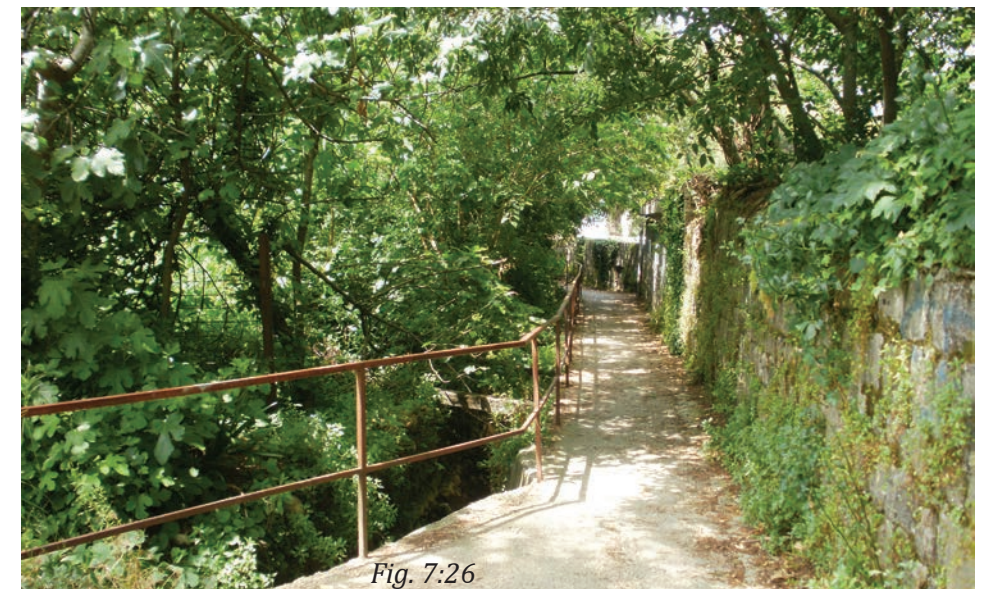

Fig. 7:27 I utsnittet av ett flygfoto från troligen sekelskifte syns mönster i marken närmast vattnet som kan tyda på spår av en park i engelsk stil. Bild: KMM

- Förtydliga kopplingar mot naturen och de omgivande bergen

Utveckla historiska strukturer som serpentinvägarna och det historiska vattenförsörjningssystemet för att skapa vandringsspår och förbättra invånarnas Škaljaris mentala och fysiska koppling mot den omgivande naturen.

BEVARATA VÄRDEFULL NATUR

Stadsrandens glesa bebyggelse av villaträdgårdar, ostörda industriområden och ovårdade grönområden kan ge bra förutsättningar för en rik biotop.

I verkstadsområdet som ligger vid foten av Lovcen finns ett vattensjukt gräsområde som skulle kunna utvecklas till ekologiskt värdefull våtmark och visuell naturtillgång.

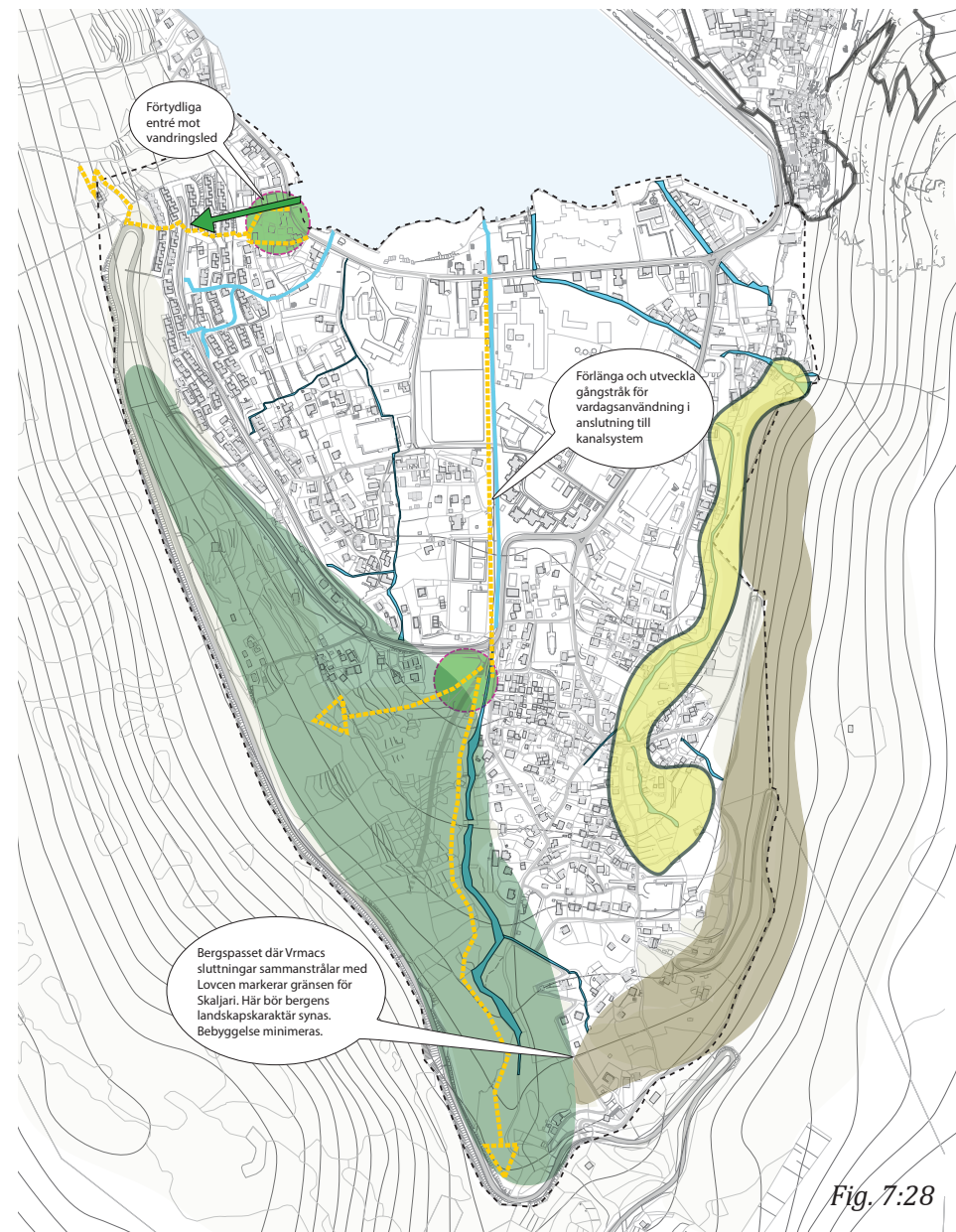

Fig. 7:28

Fig. 7:28 Karta baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv samt Google maps, 2010.

Fig. 7:29

TYDLIGGÖR VATTNET I LANDSKAPET

På Vrmacs ännu gröna sluttningar kan vattnet i landskapet tydliggöras genom de befintliga bergsforsarna och deras anslutning till kanalsystemet. Genom att lyfta fram det kulturhistoriska kanalsystemet som sammanbindande promenadstråk och grön länk kan man koppla ihop de obebbyggda gröna sluttningarna på Vrmac med de låglänta bebyggda områdena i dalbotten. På så sätt kan man höja förståelsen för det historiska sambandet av att odlingen som bedrevs här var ett intrikat system som omfattade hela dalen.

UTVECKLA VANDRINGSSTRÅK

Höja medvetenheten om kulturlandskapets rekreationspotential med utveckling av vandringsleder och organiserade utflykter. De olika möjligheterna att nå vandringsleder i bergen förtydligas.

Om entrén till det befintliga vandringsspåret uppför Vrmac som börjar nedanför Kukuriku city förtydligas kan detta stärka både lokal rekreation och turism. Gångstråk i området förbinds i möjligaste mån med det historiska kanalsystemet, samt med promenad- och joggingstråk vid vattnet.

Andra sätt att öka tillgängligheten skulle kunna vara att trycka och förmedla informationsmaterial samt att bygga ut vandringsmöjligheterna i bergen. Det finns goda förutsättningar att arbeta med lokala entreprenörer genom att göra paketlösningar med organiserade bergsguidningar och boende.

TERRASSERNA

Skydda de kvarvarande aktiva terrassodlingen. Levande odling är värdefull av både kulturhistoriska skäl, samt för den viktiga ekologiska och sociala roll det spelar för ett område som ligger i stadens utkanter. Detta skulle kanske även kunna vara ett sätt att avgränsa ny bebyggelse mot bergssidorna.

Gränsen för bebyggelsens utbredning längre upp mot naturen i dalgångens pass är viktig att markera, eftersom det då går att behålla viktiga ekologiska spridningsvägar som inte bara utgörs av nakna bergsvägg. Genom att begränsa det bebyggda Škaljari kan bergssidans vegetation bevaras som naturlandskap.

Fig. 7:29 Vy från Lovcens serpentinvägar Fig. 7:31 Den stökiga karaktären som finns på flera håll i området kan vara positivt för ekologiska värden.

Fig. 7:30

Fig. 7:31

Fig. 7:30 Gångstråket som löper genom Dalbotten längs med kanalen är en väl använd sträcka, och det bästa sättet att röra sig genom Škaljaris inre delar. Underhåll och framkomlighet är dock undersatt.

AVSLUTNING

Diskussion

RESULTATDISKUSSION

Syftet med den här uppsatsen har varit att försöka tydliggöra vad stadsranden är och hur man kan hantera den, för att sedan praktiskt tillämpa den kunskapen. Resultatet av den praktiska landskapsanalysen är en strategi för Škaljari där stadsrandsegenskaperna spelar en tydlig roll.

Jag har tidigare påpekat att det kan vara bra att objektivisera stadsranden, vilket jag anser kan vara hjälpsamt i arbetet med att utveckla Škaljari.

I teoridelen görs en genomgång av olika teoretiska utgångspunkter man kan ha för att välja strategi i arbetet för att motverka stadsrandens negativa effekter, vilket på flera sätt har varit vägledande i analys och strategi.

Lämpligt förhållningssätt i Škaljari

Urbanekologiska tankesätt samt landskapsurbanismen har ett synsätt där luckor och gleshet i stadslandskapet uppvärderas för sin egen skull och kan användas för att stärka ekologiska strukturer. Detta finner jag till viss del är relevant för Škaljari. Att främja en bebyggelsestruktur som har integrerad odling är dessutom i linje med det ursprungliga kulturhistiska landskapet. I Škaljari utgörs hotet dock snarast av försämringar i den sociala hållbarheten snarare än den ekologiska, och en generös bebyggelsespridning skulle allvarligt kunna skada de kulturvärden som finns i landskapet.

För att begränsa att ny mark tas i anspråk och kunna förvalta den redan bebyggda strukturen på bästa sätt kan det vara bra att utgå ifrån de arbetssätt för förtätning som företräds av forskarna på ETH.

Relevant är även idén att arbeta utifrån att man förutom den centrala stadskärnan ger nya centra möjlighet att utvecklas. Detta bör som Thomas Sieverts skriver, inte ske som en avlastning av stadskärnan. Snarare ska de olika noderna ha egna unika karaktärer som kompletterar varandra.

De teorier som utgår ifrån att förstärka den klassiska staden uppfattar jag däremot som problematisk, eftersom de har en tendens att upprätthålla en dikotomi mellan stad och land. Risken är att ett sådant arbetssätt skulle försöka klämma i Škaljari i en idé om stadsmässighet som inte utgår ifrån området faktiska värden.

Ställningstagande

På ett sätt handlar det om hurvida stadsranden ska bevaras och värderas i egen rätt, eller om de åtgärder som görs är i syfte att göra stadsranden till någonting annat.

I fallet med utveckling av Škaljari kan det finnas ett värde i att identifiera problem och arbeta med strategier kopplade till stadsranden, men för att uppfylla mål om stärkta rumsliga värden och en starkare platsidentitet är Škaljari inte hjälpt av att tillsvidare definieras som en stadsrand.

På vissa platser kan det vara värdefullt att tillämpa ett synsätt som hjälper

till att kunna se värden och möjligheter i gleshet och fragmenterade strukturer, men för att höja områdets värden och gynna social hållbarhet bör Škaljaris stadsrandskaraktär på sikt arbetas bort.

METODDISKUSSION

En återkommande beskrivning av stadsranden är att den svårläst, eftersom det saknas både rumslig konsekvens och en ordentlig berättelse och föreställning om området. Tanken med att använda två metoder var att försöka fånga den svårgripbara karaktären i två dimensioner, en rumslig och en mer abstrakt. Jag uppfattar att det för min egen förståelse för Škaljari har varit givande att kombinera och integrera den kulturhistoriska dimensionen med den påtagligt kvantitativa landskapskaraktäriseringsmetoden. De insamlade kunskaperna har spillt över i varandra under de olika faserna, och jag tror att slutsatserna har gynnats av denna kombination.

Den presenterade strategin för Škaljari lutar sig på teorier om hur man kan göra stadsrandslandskapet förstäligt. För att höja läsbarheten i ett förvirrat område är många författare ense om att det är i gliporna och sprickorna mellan stadens olika delar som en förändring måste ske. Det är på det sättet man kan knyta ihop olika delområden. På ett sätt låter detta självklart, men det första steget är att hitta sprickorna. Att arbeta med karaktärsindelning av delområden har fungerat bra i Škaljari, och har samspelat med den stadsrandsteoretiska ambitionen att använda stadens sprickor och gränser för att läka förståelsen och läsbarheten.

Jag tror dock att det kan vara svårt att se detta som en generell metod att arbeta med i diffusa stadsrandslandskap. Det finns troligen situationer i områden där den rumsliga förvirringen är för stor för att karaktärisera på detta sätt.

I arbetet med analysen har arbetsgången följt den fasindelning som finns i metodvägledningarna för både DIVE och norska LCA. Det är ett körschema som jag uppfattar fungerar bra, och skulle vara användbart i många sorters analyssituationer. En annan likhet i metoderna är att både DIVE och norska LCA betonar behovet att höja blicken från detalj- och lokalnivån för att sätta in analysområdet i en historisk respektive landskapsmässig regional kontext. Även detta har varit hjälpsamt för analysen i Škaljari.

Även om arbetsprocessen har fungerat har det funnits en del svårigheter med att sammanföra två olika metoder. Det har handlat dels om arbetets genomförande inom förutsättningarna för uppsatsen och dels svårigheter i urval och fokus i att kombinera metoderna.

Att med begränsad erfarenhet av landskapsanalys sätta sig in i och integrera två olika befintliga metoder parallellt med att arbetet genomförs är inte ett rekommenderat arbetssätt. För att kunna genomföra landskapsanalysen på ett rättvist sätt hade det även varit bra att kunna komplettera och stämma av slutsatser med nya platsbesök i de senare faserna av arbetet, istället för att hela insamlingsarbetet görs under en begränsad tid.

När det gäller metodens innehåll kan de olika insamlingsmetoderna ha lett till att det har blivit en oproportionerligt stor insamling av underlag, i förhållande till möjligheten att bearbeta och tolka dessa.

Insamlingen enligt den norska analysen är hårt strukturerad och kopplad till tabellredovisning, medan DIVE förutsätter en gedigen historisk undersökning. Metoden hade kunnat gynnas av en mindre strikt och omfattande inventering kopplad till de olika framarbetade stödorden som användes i inventering och tolkning.

Ett alternativt sätt att arbeta hade kunnat vara att använda en metod som huvudprincip, och i denna arbeta in lämpliga delar av den andra metoden. En fara med idén att försöka omfatta båda metodernas viktigaste grundprinciper kan vara att det blir två separata analyser presenterade i ett dokument, eller att resultatet blir en disparat sammansättning av olika delar som saknar en helhetlig bearbetning.

I en vidare utveckling av analysen för Škaljari hade det varit intressant att göra en mer specifik analys av det potentiella nätverket av grönområden och stråk, liksom av att identifiera strategiska punkter i området där parkeringsplatser och geografiska tomrum kunde bearbetas med till exempel de gestaltningsprinciper som har testats på ETH.

Reflektion

HAR DET VARIT LÄMPLIGT ATT BEHANDLA ŠKALJARI SOM ETT STADSRANDSOMRÅDE?

Någonting som bör lyftas är ifall mitt fokus på stadsranden har påverkat mig i kunskapsinhämtningen och hur jag har valt att tolka den information och kunskap jag har samlat på mig, och därmed påverkat den strategi som har arbetats fram.

Utgångspunkten för arbetet var att göra en analys utifrån temat stadsranden, men valet av utredningsområde var begränsat till ett geografiskt område i ett särpräglad kulturlandskap i Montenegro. För att kunna tillämpa teoridelens fokus på stadsraden var det en chansning att det skulle finnas ett lämpligt studieområde.

Kanske har uppsatsens förutsättningar lockat mig att haussa upp fenomen i Škaljari som inte har en påtaglig betydelse, liksom att omedvetet blunda för sådant som motsäger mina idéer. Även om tanken och ambitionen har varit att samla in material förbehållslöst, har jag ändå haft på mig en ryggsäck med stadsrandstankar. Det är omöjligt att förhålla sig helt objektiv, men jag hoppas att min medvetenhet om min egen subjektivitet har hjälpt mig att genomföra analysen utan alltför färgade slutsatser.

Ett val som togs tidigt var att det skulle vara relevant applicera teorier om stadsranden på Škaljari. Genom att återkommande ställa kontrollfrågor för att se om den första uppfattningen har varit hållbar har bedömningen kvarstått att områdets utveckling på många sätt överensstämmer med de beskrivningar som jag i teoridelen har gett på vad ett stadsrandsområde är. Škaljari är ett område som uppvisar många av de drag som utmärker en stadsrandzon. Detta innefattar både fysiska strukturer, områdets historia och undflyende identitet, liksom de berättelser och det maktutövande som har format bilden av Škaljari.

REFERENSER

- Paris
- Belgrade
- Great Britain
- Slovenia
- Former-GDR
- Pristina
- Benelux
- Swiss Alps
- Elche
- Tyneside
- San Marino
- Mazara del Vallo
- Tunis

USE

Fig. 7:32

KÄLLFÖRTECKNING

Ahlberger, Christer (2001). *Den svenska staden: vinnare & förlorare*. 1. uppl. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl. Tillgänglig: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1234465/FULLTEXT01.pdf>

Akt.Landskap (2009) *Bergslagen: Metod för landskapsanalys. Karaktärisering av bebyggelse och landskap*. Länsstyrelsen i Örebro län. Tillgänglig: https://catalog.lansstyrelsen.se/store/37/resource/2009_57

Anglert, Mats (2006). Landskapets urbanitet. Ingår i: Larsson, Stefan (red.) (2006). *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Sid. 229-269. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Antrop, Marc (2000). Changing patterns in the urbanized countryside of Western Europe. *Landscape Ecology*, 15:3, 257-270.

Antrop, Marc (2004). Rural-urban conflicts and opportunities. Ingår i: Jongman, R.H.G (red.). *Volume 4 The New Dimensions of the European Landscapes*. Tillgänglig: <https://library.wur.nl/ojs/index.php/frontis/article/view/1005>

Antrop, Marc (2005). Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban planning*, 70:1-2, 21-34

Bengs, Christer; Böhme, Kai; Husberger, Lars; Persson, Lars Olof (2005) *Stad och land*. Karlskrona: Boverket

Bjur, Hans & Malmström, Bertil (1996). Periferins gestalt. *Arkitektur* 8:1996

Borret, Kristiaan (2005). Diffusa städer. Ingår i: Broms Wessel, Ola; Tunström, Moa; Bradley, Karin (red.) (2005). *Bor vi i samma stad*. Pocky: Kristianstad

Brandl, Anne (2007). Der suburbane Raum als Gestaltungsaufgabe. Ingår i: Lampugnani et al. (2007). *Handbuch zum Stadtrand – Gestaltungsstrategien für den suburbanen Raum*. NSL, Netzwerk Stadt und Landschaft. Basel: Birkhäuser

Brusman, Mats (2008). *Den verkliga staden?: Norrköpings innerstad mellan urbana idéer och lokala identiteter*. Diss. Linköping : Linköpings universitet, 2008. Tillgänglig: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:17287/FULLTEXT01.pdf>

Bölling, Lars (2004) Zwischenstadt lesen. Spurensuche zwischen "Downtown Eschborn-Sossenheim" und "Airportcity Rhein-Main". I Bölling, L. & Sieverts T. (red.) (2004) *Mitten am Rand. Auf dem weg der Vorstadt über die Zwischenstadt zur regionalen Stadtlandschaft*. Verlag Müller + Busmann KG, Wuppertal.

Bölling, L. & Sieverts T. (red.) (2004) *Mitten am Rand. Auf dem weg der Vorstadt über die Zwischenstadt zur regionalen Stadtlandschaft*. Verlag Müller + Busmann KG, Wuppertal.

Clemetsen, Morten (2010). *Landskapsanalyse* [Elektronisk resurs] : framgångsmåte för vurdering av landskapskarakter og landskapsverdi. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning Tillgänglig: http://www.riksantikvaren.no/filestore/Framgangsmteforvurderingavlandskapskarakteroglandskapsverdi_24.2.2010.pdf

Couch, Chris & Jay Karecha (2003). Theories and measurement of urban sprawl and a case study of Liverpool. Ingår i: *Urban sprawl in Europe: processes causes measurements consequences policies*. Bergström, Inger (red.) Sid. 9-24. Karlskrona: Boverket

Cvetković, Saša (2006). *Luštica Peninsula: Towards a Healthy Architecture*. Thesis for the degree of Master of Architecture, University of Waterloo.

Davis, Mike (2007). *Slum - världens storstäder*. Lund: Arkiv

Dahlberg, Annika (2015) Categories are all around us: Towards more porous, flexible, and negotiable boundaries in conservation-production landscapes. *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 69(4), 207–218. Tillgänglig: <https://doi.org/10.1080/00291951.2015.1060258>

Douglas, Mary (1997). *Renhet och fara: en analys av begreppen orenande och tabu*. Nora: Nya Doxa

Eduards, Cecilia (1999). Funderingar kring arkitektur och hur vi talar om den. ingår i: Caldenby, Claes & Nilsson, Fredrik (2002). *Om arkitektur: (ur ett pågående samtal): en antologi*. Stockholm: Arkitekternas forum för forskning och utveckling (ARKUS)

Elson, Martin J. (1986). *Green belts: conflict mediation in the urban fringe*. London: Heinemann

Eriksson, Eva (1990). Den moderna stadens födelse: svensk arkitektur 1890-1920. 1. uppl. Stockholm: Ordfront

Fogelström, Per Anders (1986). *Vävarnas barn - en roman från Stockholm på 1700-talet*. [Ny utg.] Stockholm: Bonnier

Gallent, Nick; Shoard, Marion; Andersson, Johan; Oades, Richard & Tudor, Christine (2004). Inspiring England's urban fringes - multi-functionality and planning. *Local Environment*, 9:3, 217–233

Gansum, Terje; Jerpåsen, Gro B. & Keller, Christian (1997). *Arkeologisk landskapsanalyse med visuella metoder*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger

Génétay, Cissela & Lindberg, Ulf (2014). *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* [Elektronisk resurs] *grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet Tillgänglig: <https://raa.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1234521&dswid=7196>

Ihse, Margareta (2011). Hur analyserar man ett landskap? ingår i: Ihse, Margareta (red.) *Landskapsperspektiv: hur gör det skillnad?*. Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Tillgänglig: <http://www.ksla.se/wp-content/uploads/2011/12/KSLAT-4-2011-Landskapsperspektiv.pdf>

Ihse, Margareta (red.) (2011). *Landskapsperspektiv: hur gör det skillnad?*. Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien Tillgänglig: <http://www.ksla.se/wp-content/uploads/2011/12/KSLAT-4-2011-Landskapsperspektiv.pdf>

Jerpåsen, Gro B. och Tveit, Mari (2014) Safeguarding Cultural Heritage in the Urban Fringe: The Role of Legibility. *Landscape Research*, 2014. Tillgänglig: https://www.researchgate.net/publication/265341598_Safeguarding_Cultural_Heritage_in_the_Urban_Fringe_The_Role_of_Legibility

Kristjánsdóttir, Sigríður (2006). Tradition and modernity in Urban form – fringe belt as a pallet feature – preliminary thoughts. Ingår i: Qviström, Mattias & Saltzman, Katarina (red.). *Landscape studies at the city edge*. Alnarp: Sveriges lantbruksuniv., Inst. för landskapsplanering

Körner, Stefan (2004) Der Beitrag von Naturschutz und Ökologie zur gestaltung der Zwischenstadt: Ein wissenschaftlicher Essay. I Bölling, L. och Sieverts T. (2004) *Mitten am Rand. Auf dem weg der Vorstadt über die Zwischenstadt zur regionalen Stadtlandschaft*. Verlag Müller + Busmann KG, Wuppertal.

Lampugnani, V.M.; Noell, M.; Barman-Krämer, G.; Brandl, A. & Unruh, P. [et al.] (2007). *Handbuch zum Stadtrand – Gestaltungsstrategien für den suburbanen Raum*. NSL, Netzwerk Stadt und Landschaft. Basel: Birkhäuser

Lindholm, Gunilla (2008) Landscape urbanism: large-scale architecture, ecological urban planning or a designerly research policy. Department of Landscape Architecture, SLU

Lynch, Kevin (1960). The image of the city. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press

Lynch, Kevin (1962). Site planning. Cambridge: M.I.T. Press

Löfgren, Orvar (1997). Mellanrum. Ingår i: Saltzman, K. & Svensson, B (red.), *Moderna landskap - Identifikation och tradition i vardagen*, sid. 180-206. Stockholm: Natur och Kultur.

Meeus, S. & Gulinck, H. (2008). Semi-urban areas in Landscape research: a Review. *Living Reviews in Landscape Research*. 2:3, 1-45, ISSN 1863-7329

Ministry for economic cooperation and development (2007) *National strategy of integrated coastal area management (NS ICAM) of the republic of Montenegro*, final draft 2007

Mugoša, Ratimir (2008) *Spatial plan of Montenegro Until 2020*. Ministry of Economic Development. Tillgänglig: <https://wapi.gov.me/download-preview/b57f5f50-6f9c-4c27-ba86-122f5166b126?version=1.0>

Mulligan, Martin (2015). *An introduction to sustainability: environmental, social and personal perspectives*. first edition. London: Routledge

Musil, Robert (1999). *Mannen utan egenskaper*. [Ny utg.] Stockholm: Bonnier

Naturvårdsverket (2023) *Kulturmiljö, landskap och bebyggelse*. <https://www.naturvardsverket.se/vagledning-och-stod/miljobalken/miljobedomningar/specifik-miljobedomning/kulturmiljo-landskap-och-bebyggelse/#E-1772989188> [2024-02-19]

Nikolic, Katarina (2010) Conservation Architect, Expeditio [intervju] (Kotor 26 maj 2010)

Novaković, Marija & Kušević, Bogdan (2021) Cemetery Tourism Study. Enforma doo Kotor. Tillgänglig: <http://jevzajcg.me/knjige/cemetery%20tourism%20study.pdf>

Pålsta, Ylva (2006). *Karaktärsdrag och bebyggelsemönster i tätorter - En studie av metoder för miljömålsuppföljning*. Riksantikvarieämbetet

Qviström, Mattias (2005). Vätans landskap: Om studier av stadsranden och dess morgondag. *Nordisk arkitekturforskning*. 2005:3, [96]-105

Qviström, Mattias (2007). Landscapes out of order: studying the inner urban fringe beyond the rural – urban divide. *Geografiska Annaler*. Series B, Human Geography Vol. 89, No. 3 (2007), pp. 269-282. Taylor & Francis, Ltd.

Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Ministry of Culture and UNESCO (2007) *Management Plan for the UNESCO's World Natural and Cultural Heritage Site Kotor*. Risan Bay, Kotor

Riksantikvarieämbetet (2007) Kulturmiljön som resurs: hur kulturmiljöaspekterna på ett ändamålsenligt sätt kan behandlas i miljöbedömningar och miljökonsekvensbeskrivningar. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Tillgänglig: <http://www.raa.se/publicerat/9789172094727.pdf>

Riksantikvarieämbetet (2014). Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken. Handbok. Tillgänglig: <https://www.raa.se/app/uploads/2014/07/Handbok-riksintressen-140623.pdf>

Riksantikvarieämbetet (2017) *Definition av kulturarv och kulturmiljö*. [https://www.raa.se/kulturarv/definition-av-kulturarv-och-kulturmiljo/\[2023-12-25\]](https://www.raa.se/kulturarv/definition-av-kulturarv-och-kulturmiljo/[2023-12-25])

Riksantikvarieämbetet (2022). *Europeiska landskapskonventionen (ELC)* <https://www.raa.se/samhallsutveckling/internationellt-arbete-och-eu-samarbete/europaradet/europeiska-landskapskonventionen/> [2023-12-25]

Riksantikvaren (2009) *Kulturmiljöanalys : En vägledning för användningen av DIVE-analys*. Oslo. Svensk översättning: Riksantikvarieämbetet

Saltzman, Katarina (red.) (2009). *Mellanrummens möjligheter: studier av föränderliga landskap*. Göteborg: Makadam

Schibbye, Bengt & Pålsta, Ylva (2001). *Landskap i fokus - utvärdering av metoder för landskapsanalys*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag

Shane, Graham (2006). On Landscape. The Emergence of Landscape Urbanism. ingår i: Waldheim, Charles (red.) (2006). *The Landscape urbanism reader*. New York: Princeton Arch.Pr.

Sieverts, Thomas (2003). *Cities without cities - an interpretation of the Zwischenstadt*. English language ed. London: Spon Press

Stahlschmidt, Per & Nelleman, Vibeke (2009). *Metoder til landskabsanalyse: kortlægning af stedets karakter og potentiale*. 2. udg. [Vanløse.]: Grønt miljø

Stiles, R. (2003). The landscape dimension and spatial planning in urban and peripheral areas. Ingår i: Council of Europe Publishing. *Landscape heritage, spatial planning and sustainable development* (Lisbon, 26-27 November 2001) (No 66). Tillgänglig: <https://rm.coe.int/1680489537>

Storm (2016) Det odefinierade landskapet: Exemplet Kymlinge. I Olsson, Krister, Nilsson, Daniel & Haas, Tigran (red.) (2016). *Urbanismer: dagens stadsbyggande i retorik och praktik*. Lund: Nordic Academic Press

Svensson, Birgitta & Saltzman, Katarina (red.) (1997). *Moderna landskap: identifikation och tradition i vardagen*. Stockholm: Natur och kultur

Svenska akademiens ordlista (2015) *Gräns*. <https://svenska.se/saol/?sok=gr%C3%A4ns> [2024-11-09]

Swensen, Grete & Gro B. Jerpåsen (2008). Cultural heritage in suburban landscape planning - A case study in Southern Norway. *Landscape and Urban Planning* 87:2008, 289–300

Sverige. Regeringen. (2002). Nationell strategi för hållbar utveckling [Elektronisk resurs] sammanfattning av regeringens skrivelse 2001/02:172. Stockholm: Miljödep., Regeringskansliet. Tillgänglig på Internet: <http://www.regeringen.se/content/1/c4/28/86/eb374f9f.pdf>

Tornberg, P., Östberg, S., & Dahlström, M. (2006). *Den storstadsnära landsbygden: Regionala funktioner och intresser* (PM 3:2006). Stockholm: Regionplane- och trafikkontoret. Tillgänglig: <http://www.rufs.se/publikationer/20062/20063-den-storstadsnara-landsbygden/>

Unesco (2023). *Världsarv*. <https://unesco.se/kultur/varldsarv> [2023-12-25]

SOU 2003:29 (2003) *Mot en ny landsbygdspolitik: Betänkande*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/1967>

Visual Impact Study of the Proposed Verige Bridge on the Bay of Kotor (2009). Institute for Urban Design and Regional Planning RWTH Aachen University: Faculty of Architecture

Waldheim, Charles (2010). *Landscape urbanism* [föreläsning]. (Stockholm 7 oktober 2010).

Westling, Claes (2003). Småstadens dynamik: Skänninges och Vadstenas befolkning och kontaktfält ca 1630-1660. Diss. Linköping : Linköpings universitet, 2003. Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-4698>

Whitehand, Jeremy W. R. (2001). British urban morphology - the conzenian tradition. *Urban morphology* 2001 5:2

Whitehand, Jeremy W. R. (2007). *Conzenian Urban Morphology and Urban Landscapes*. Proceedings, 6th International Space Syntax Symposium, Istanbul, 2007

Wikström, Tomas (2006). Monument – impediment – plats. Om det nya stadslandskapets rumslighet. Ingår i: Larsson, B & Laurell, M, (red): *Tankar om förstadens framtid*. FORMAS.

Wise, Susan (red.) (2003). *USE - Uncertain states of Europe - a trip through a changing Europe*. Multiplicity. Milano: Skira

Bildkällor

Cvetković, Saša (2006). *Luštica Peninsula: Towards a Healthy Architecture*. Thesis for the degree of Master of Architecture, University of Waterloo. Waterloo, Ontario, Canada

Floris Keizer (2010)

Google earth 10.66.0.1 (2023) Vy över Kotorbukten 42°24'16"N 18°46'49"E 634 m. Baskarta med anpassat utseende. Tillgänglig online: https://earth.google.com/web/@42.43025063,18.75831111,10.23777902a,3767.12420048d,60y,-28.00367506h,76.8812729t,0r/data=CgRCAggBOgMKATBCAggASgOI_____ARAA

Google maps, sökord Škaljari [2010]

KMM, Kotor's maritima museum (Museum maritimum, Kotor) Historiska vykort och fotografier [2010]

Kotor's gamla arkiv (Istorijskog arhiva Kotor) Historiska kartor och DWG-underlag [2010]

Montenegro statistical office (2009) Omslag. Podgorica 2009.

Wikipedia (2004) Flag of Montenegro [2024-11-12]

Figurförteckning

1	1	Škaljari sett från berget Lovcen	kollage	4	5	Karta över områdets jordarter.	Illustration baserad på kartor från Cvetković 2006, sidor 63ff.	4	33	Bebyggelsens framväxt i Škaljari	Illustration baserad på gamla kartor samt dwg-fil från Kotors historiska arkiv.
1	2	Vy över Škaljari sett från berget Vrmac	Bearbetat fotografi	4	6	Parallella skikt i landskapet		4	34	Bearbetad historisk ägokarta från sent 1800-tal.	Illustration och bearbetning av karta. Originalkartan samt dwg-underlag kommer från Kotors historiska arkiv.
1	3	Studieområdet Škaljari	Illustration baserad på satellitbilder, google maps 2010.	4	7	Tätorters utbredning i Kotorbukten	Illustration baserad på kartor från Cvetković 2006, sidor 63ff och från rapporten Visual Impact Study of the Proposed Verige Bridge on the Bay of Kotor, 2009, sid 59.	4	35	Škaljari som området såg ut sent 1800-tal	Kotors maritima museum
1	4	Digital vy över Kotorbukten	Google Earth (2023)	4	8	Karta över bergen	Illustration baserad på kartor från Cvetković 2006, sidor 63ff.	4	36	Vykort från 1930-talet	Kotors maritima museum
1	5	Vy över Kotorbukten		4	9	Landskapets huvudformer	Kotors maritima museum	4	37	När industrin blomstrade i Škaljari.	Kotors maritima museum
1	6	Kolorerat fotografi sekelskiftet 1900.	Kotors maritima museum	4	10	Höjder	Illustration baserad på Google maps, 2010 samt dwg-fil från Kotors historiska arkiv.	4	38	Tidig bild på Jugoceaniabyggnaden	Kotors maritima museum
2	1	Höghus i förorten Gropiusstadt		4	11	Karta Markanvändning i Škaljari.	Illustration baserad på Google maps, 2010 samt dwg-fil från Kotors historiska arkiv.	4	39	Hotellet Fjord och fartyg	Bearbetat fotografi
2	2	Ruinen av en gammal kyrkobyggnad	Bearbetat fotografi	4	12	Karta Kommunikationsmönster i Škaljari.	Illustration baserad på Google maps, 2010 samt dwg-fil från Kotors historiska arkiv.	5	1	Sjöfartsekonomi	Kotors maritima museum
2	3	Äggröra	Egen illustration.	4	13	Karta Rörelsemönster	Illustration baserad på Google maps, 2010 samt dwg-fil från Kotors historiska arkiv.	5	2	Hotel Slavija som symbol för Österrike-Ungern	Kotors maritima museum
2	4	Bilder från Kotorbukten i Montenegro.		4	14	Karta Riktningar i landskapet och sikotlinjer.	Illustration baserad på Google maps, 2010 samt dwg-fil från Kotors historiska arkiv.	5	3	Österrike unger upphör	Kotors maritima museum
2	5	Bilder från Kotorbukten i Montenegro.		4	15	Barriärer		5	4	Kommunism	
2	6	Bilder från Kotorbukten i Montenegro.		4	16	Staket, stängsel, murar och taggtråd		5	5	Balkankriget	
2	7	Bebyggelse berg		4	17	Sportområdet		5	6	Självständighet	Illustration baserad på satellitbilder, google maps 2010.
2	8	St. Dujam-kapellet i Škaljari		4	18	Parkerade bilar		5	7	Ryska pengar	
2	9	Svårgreppbar karaktär		4	19	Barriärer inom området		5	8	Strategiskt viktigt	
2	10	Barriärer i landskapet		4	20	Konturen av Rakite och den nya kyrkogården	Bearbetat fotografi	5	9	Omfattande utbyggnad av infrastruktur	Kotors maritima museum
2	11	Oplanerad förändring Riviera		4	21	Kryssningsfartyg		5	10	Bilar nytt transportmedel	Kotors maritima museum
2	12	Standardiserat koncept IKEA		4	22	Tvålfabriken Rivieras höga torn	Bearbetat fotografi	5	11	Modernitet, bilism	Kotors maritima museum
2	13	Gamla strukturer i staden		4	23	Byggnad från modernistiska perioden		5	12	Jordbävningen 1979	Kotors maritima museum
2	14	Mellanrum och luckor i stadsväven. Bild från centrala Škaljari		4	24	Jugoceania		5	13	Oplanerad förtätning	
3	1	Bild från inventeringsfasen.		4	25	Brandstationen		5	14	UNESCOs arbete med Världsarvet	
3	2	Piratstaden Perast		4	26	Hotel Fjord		5	15	Lantligt område	Kotors maritima museum
3	3	Fyra faser	Clemetsen 2010, sid. 15	4	27	Karta över områdets landmärken	Illustration baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv samt Google maps, 2010.	5	16	Verksamheter börjar flytta utanför stadsmuren	Kotors maritima museum
3	4	Omslag dive	Riksantikvaren 2009	4	28	Snöjungfruns kyrka		5	17	Etablering av industri	Kotors maritima museum
3	5	Arbetssteg som ingår i dive	Riksantikvaren 2009, sid. 6	4	29	Tvålfabriken Riviera har på vissa ställen tagits anspråk som bostäder	Bearbetat fotografi	5	18	Centraliserad industri-verksamhet	Kotors maritima museum
3	6	Omslag	Clemetsen 2010, sid. 15	4	30	Utgrävningen av klosterruinen St. Francisco		5	19	Nödbostäder	
3	7	Tidigt vykort med bild över Kotorbukten.	Kotors maritima museum	4	31	Vykort skickat 1947	Kotors maritima museum	5	20	Tunnel öppnas för biltrafik	
3	8	Tre olika skalnivåer.	Illustration baserad på Google maps, 2010.	4	32	Odlingsterrasser som fortfarande finns kvar		5	21	Planläggning av Škaljari	
3	9	Vykort, Kotorbukten sedd från Škaljari.	Kotors maritima museum					5	22	Kristendom	
3	10	Utsnitt	egen illustration					5	23	Offentliga samhälls-funktioner etableras	
3	11	Exempel på tabell						5	24	Ruin efter industriepoken	
3	12	Analyskarta	Illustration baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv samt Google maps, 2010.					5	25	Rederiet Jugoceania	Kotors maritima museum
4	1	Kotorbukten med Škaljari vid sekelskiftet	Kotors maritima museum					5	26	Omfattande ny bebyggelse	
4	2	Vy över bukten	Floris Keizer, 2010.					5	27	Ny näringsverksamhet kopplad till turism	
4	3	Ostrukturerad tillväxt	Illustration baserad på eget fotografi					6	1	Parkerade bilar och basketkorg	
4	4	Lokaliseringskarta	Illustration baserad på Gogle maps, 2010.								

6 2	Karta	Illustration baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv samt Google maps, 2010.	6 40	Brokigt och svårläst område.	7 7	Karta:	Egen illustration baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv
6 3	Fotografi från Dalbotten.		6 41	Hus i byn	7 8	Bollplanen	
6 4	Vykort som visar området vid förra sekelskiftet	Kotors maritima museum	6 42	Hus i byn	7 9	Ny bebyggelse är ofta helt hårdgjord	
6 5	Karaktärstypiska element för Suranj		6 43	Hus i byn	7 10	Förtätning	
6 6	parkerade bilar		6 44	Hus i byn	7 11	Stora möjligheter att utveckla strandlinjen.	
6 7	En bassäng som användes av kvinnor för att tvätta	Kotors maritima museum	6 45	Hus i byn	7 12	Befintligt vandringsspår på Vrmac	
6 8	Slaktdjur	Kotors maritima museum	6 46	Bilvägen ger möjlighet till utblickar	7 13	Närhet till naturlandskapet i bergen	
6 9	Mesaras köttbutik		6 47	Bergssida med gröna terrasser	7 14	Spår av de gamla odlingsterrasserna.	
6 10	Fabriken Riviera som det såg ut i mitten av 1900-talet	Kotors maritima museum	6 48	Bussparkering	7 15	Vy från Lovcen ut över Škaljari och Vrmac	Floris Keizer, 2010.
6 11	Vy	Bearbetat fotografi	6 49	Vy bearbetad	7 16	Karta profil	Illustration baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv samt Google maps, 2010.
6 12	Brandstationen.		6 50	Grindar och låga staket	7 17	Bron över bassängen vid stadsmuren	Kotors maritima museum
6 13			6 51	Frodiga trädgårdsväxter	7 18	Ensamt café i Peluzia	
6 14			6 52	Karaktärstypiska element i området	7 19	Utsikt över bukten nattetid	
6 15			6 53	Grindar och låga staket	7 20	Karta barriär	Illustration baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv samt Google maps, 2010.
6 16			6 54	Panorama	7 21	Snabbköpet Ela	
6 17	Skyltar är karaktäristiska detaljer i området.		6 55	Lokalpatriotism	7 22	Bågskytte	
6 18			6 56	Vattensystem i betong	7 23	Karta	Illustration baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv samt Google maps, 2010.
6 19	Den dominerande riktningen i landskapet bestäms av vägen		6 57	Husens speciella form och material.	7 24	Bild från Rakite	
6 20	Ruinerna i Riviera	Fotokollage	6 58	Karaktärstypiska element i området	7 25	Grönskande platser runt kulturbyggnader	
6 21	Ianspråktagna ruiner	Bearbetat fotografi	6 59	Odlingsterrasser där Kukuriku city ligger nu	7 26	Gångstråk längs kanalerna	
6 22	Ruinerna i Riviera	Bearbetat fotografi	6 60	Historisk bild	7 27	Flygfoto med spår av en park i engelsk stil.	Kotors maritima museum
6 23	Bågskytte		6 61	Peluzia	7 28	Karta	Illustration baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv samt Google maps, 2010.
6 24	Vykort	Kotors maritima museum	6 62	Peluzia	7 29	Vy från Lovcens serpentinvägar	
6 25	Soptipp i Dalbotten.	Bearbetat fotografi	6 63	Peluzia	7 30	Gångstråket som löper genom Dalbotten	Bearbetat fotografi
6 26	Mellanrum och luckor i stadsväven.		6 64	Peluzia	7 31	Stökig karaktär ekologi	
6 27	Vy över Rakite	Bearbetat fotografi	6 65	Grönsaksträdgård med granatäppelträd	7 32	Böcker	Bearbetat fotografi
6 28	Rakite		6 66	Rekreatiomsområdet med bollplanen			
6 29	frodiga balkonger och parabolantennor		6 67	Idrottsanläggningar i området.			
6 30	Fruktbil	Bearbetat fotografi	6 68	Idrottsanläggningar i området.			
6 31	Lagerbyggander och industrolokaler	Bearbetat fotografi	6 69	Idrottsanläggningar i området.			
6 32	Skylt	Bearbetat fotografi	6 70	Idrottsanläggningar i området.			
6 33	Bil	Bearbetat fotografi	7 1	Utsikten från höjderna över Škaljari			
6 34	Obebyggda ytor i området		7 2	Utsikten från toppen på det historiska fortet i Kotor			
6 35	Stilblandning av hus		7 3	Karta			Illustration baserad på dwg-fil från Kotors historiska arkiv samt Google maps, 2010.
6 36	Karaktärstypiska element		7 4	Stadsmuren och den bassäng som ligger i utloppet för källan Gurdic.			Kotors maritima museum
6 37	Karaktärstypiska element		7 5	Vy över Kotors stadsmur och hamn. Suranj och vedstaplarna i förgrunden.			Kotors maritima museum
6 38	Karaktärstypiska element		7 6	Ringmursstaden och dess fortifikationer			
6 39	Karaktärstypiska element						

Checklista med olika teman inför inhämtning av information

1. LANDFORMER OCH VATTEN (TOPOGRAFI) VYER LANDMÄRKEN		
Komponenter	stickord, kommentar	kunskapskällor
Huvudformer	Enkel (lättläst huvudform) Konvex konkav form Påtaglig/underordnad Komplicerad Storskalig grönska Luckor tomrum	
(Topografiska) element/landmärken	Enskilda Orienteringspunkter Visuell/funktionell knypunkt Sammansatta / (styrka i mängd) Naturelement (tex träd) Lättolkad självförsörjande attraktorer??	
Vy	Enkelriktad Mångfaldig Begränsad Vykortig Utblickande/se Uppåtblickande/bli sedd Horisontlinjer Förhållande till omgivningen: Vrmac/bergen/stari grad/bukten	
Infrastruktur vatten	Kanaler öppna vattendrag öppet vatten	
Infrastruktur	Väg/gata/Stigar/trappor Säckgator/återvändsgränd Främst Biltrafik Främst Gångtrafik Asfalterat/betong/grusvägar Otydligt mål/tydligt mål (Lättläst) huvudstråk/otydl huvudstr	

2. MARKENS FUNKTIONELLA ANVÄNDNINGSSOMRÅDE / (AREALBRUK OCH BEBYGGELSE)		
Komponenter	stickord, kommentar	Kunskapskällor/kommentar
Bebyggelsens funktion	Mångfunktionellt/enfunktionellt Industri/Verkstad Flerfamiljshus Enskilt privat boende/uthyrning Hotell/Kontor/Handel/Kyrkligt Daglig service/sällanservice Övergivet Ursprunglig funktion/Ny funktion	

Öppna ytor	(storskaligt?) aktivt jordbruk/odling Övergiven odlingsterass/ Fruktodling Park /privat park/Trädgårdsodling Avspärning/privat? Parkering Kultur??/arkeologi Restområde Genomfartsrum/Noder/återvändsgränder	
Grad av offentlighet	Offentligt/privat/Hybrid Kommersiellt offentlig Företags-privat Privatpersons-privat	
Periferi	Knoten (noder) Relikte (reliker), Siedlungsinseln (bebyggelseöar) Restflächen (restområden) Öppna ytor Zerhäuslung (bebyggelsefragmentering), Transiträume (genomfartsrum) Superkomplexe (superagglomerationer??).	

3. DYNAMIK		
Komponenter	stickord, kommentar	Kunskapskällor/kommentar
Socialt	Tidsbestämd Åldersstruktur Inkomsklass.	
Bebyggelse	Stabil/Flexibel Kontinuitet Programmerad	
Rörelse	Hastigt/Långsamt /Riktning	
Delområdets förhållande till Stari grad	Tydlig funktionellt Tydligt visuellt Obefintlig Oklar	
Vegetation klimat	Årstidsbunden/Lövfall Nederbörd/Vind/sol Blomstring Djurliv Lukter	
Audiell karaktär	Varierad/konstant Bullrig/bilar/verktyg/Lugn Kulturella element (klocka?) Människobunden (röster) Vattenbunden/Naturbunden	
Ljus	Nattljus/Dagsljus	

4. LANDSKAPETS KARAKTÄR		
Komponenter	stickord, kommentar	Kunskapskällor/kommentar
Morfologi/ Mönster/struktur	Fragmentariskt/oordnad Ordnad/Sammansatt Isolerat /tydliga /otydliga konturer Bebyggelseöar/agglomeration Ytextensivt/Glest placerat/tätt Mellanskala Storskaligt/Småskaligt Varierad skala Öppet/stängt Luckor tomrum Visuella mönster/Repetition Band som skär genom området	
Rumslighet/gränsdragningar inom området	Suddiga/svårlästa Skarpa/ Kant/barriär Markerade övergångsformer Flexibla Tidsbestämd?? Inne-ute Uppe/nere Stängt/öppet Stad-land	
Gränsdragningar mot andra områden	Suddiga/svårlästa Skarpa/ Kant/barriär Markerade övergångsformer Flexibla Tidsbestämd Inne-ute Stad-land	
Bebyggelsens stil	hus med stilblandning i uttrycket Enhetlig/varierad Tydlig Funktion/otydlig funktion Blandad funktion Internationell arkitektur Boende med vin-altan/trädgård Traditionell sten Betong Historisk/"historisk stil" rik/fattig/"billig" Färger material	
vegetation	Välordnad/omhändertagen Anknytning till bebyggelse Privat/"offentlig" Lummigt/torftig vegetation Tätt/Svårforcerat Enhetlig/diversitet Tydlig art-karaktär Skräpig/ oomhändertagen/ruderat Omslutande/Inramande	

5. RELIKER/KULTURELLA REFERENSER		
Komponenter	stickord, kommentar	Kunskapskällor/kommentar
Kulturhistoriska nyckelelement	Terasser Knutpunkter Kulturbyggnad	
Användning/funktion	Kontinuerlig/ny funktion Flexibel/oflexibel Övergiven Levande kunskap/Hantverk Bruk av landskap - driftsform Traditionell plats att mötas Ny plats att mötas	
Kultur-relikens förhållande till området	Lätilläst/svårläst Element del av landskapet Isolerade element Berättar om svunnen tid ---//--- samhällsordning Kommunicerad/Information skyltar? Speciell tidsperiod förmedlas Delområdets förhållande t. historien Historisk kontinuitet/brytpunkt	

Berömdhet	Nationellt Regionalt lokalt Turism	
Platsens kulturella uttryck	Skönlitteratur Bildkonst Musik Installationer Arrangemang	
Anknytning till historiska händelser/tro/tradition	(Orts)Namn Kända personer Trad. knutna t element/landskap	

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i JA, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i NEJ, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Även om du inte publicerar fulltexten kommer den arkiveras digitalt. Om fler än en person har skrivit arbetet gäller krysset för samtliga författare. Läs om SLU:s publiceringsavtal på den här sidan:

<https://libanswers.slu.se/sv/faq/228316>.

JA, jag ger härmed min tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag ger inte min tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara